

LACTANTIUS VE DE MORTIBUS PERSECUTORUM

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı**

Tuğçe ÜNVER

Danışman: Prof. Dr. Turhan KAÇAR

**Mayıs 2012
DENİZLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Bilim Dalı öğrencisi Tuğçe ÜNVER tarafından Prof. Dr. Turhan KAÇAR yönetiminde hazırlanan **Lactantius ve De Mortibus Persecutorum** başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 07. 06. 2012 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

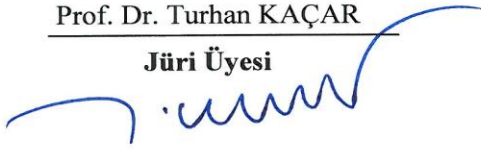

Prof. Dr. Mehmet Ali KAYA

Jüri Başkanı

Prof. Dr. Turhan KAÇAR

Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Cumhuriyet MADRAN

Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun
.....tarih ve ..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Turhan KAÇAR
Müdür

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atfedildiğini beyan ederim.

İmza :
Öğrenci Adı Soyadı : Tuğçe Ünver

TEŞEKKÜR

Öncelikle beni bu çalışmayı almama teşvik eden ve aynı zamanda hazırlanma sürecinde benden maddi manevi desteğini esirgemeyen, tüm sorularımı sabırla cevaplayan, çalışmamı titizlikle inceleyip beni önemli hatalardan kurtaran ve kıymetli vaktini bana ayıran değerli hocam Prof. Dr. Turhan KAÇAR'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca lisans eğitimim boyunca benden ilgisini ve bilgisini esirgemeyip, Yüksek Lisans eğitimim için başından beri bana destek olan ve çeviri için bana öğütler veren çok sevgili hocam Prof. Dr. Bedia DEMİRİŞ'e, Latince eğitimimde büyük katkıları olan değerli hocalarım Prof. Dr. Çiğdem DÜRÜŞKEN ve Yrd. Doç. Dr. Çiğdem MENZİLCİOĞLU'na şükranlarımı sunarım. Bunun yanı sıra Yüksek Lisans derslerini aldığım hocalarım Prof. Dr. Selahittin ÖZÇELİK, Doç. Dr. Yusuf KILIÇ ve tezimi proje olarak destekleyen Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'ne teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca zor durumlarımda beni teşvik eden ve çeviriyi gözden geçirip düzeltmeler yapan çok sevgili dostum Merve BÜLBÜL'e ve son olarak hayatım boyunca ve çalışma sürecimde gösterdikleri anlayış ve verdikleri destekle her an yanımda olan başta annem Dilek ÜNVER olmak üzere canım babam ve kardeşime sonsuz ve kalpten teşekkür ederim.

ÖZET

LACTANTIUS VE DE MORTIBUS PERSECUTORUM

Ünver, Tuğçe
Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Prof. Dr Turhan KAÇAR
Mayıs 2012, 158 Sayfa

Tezimizde, yaklaşık olarak İS 240-325 yılları arasında yaşamış olan Hıristiyan yazar Lactantius'un, *De Mortibus Persecutorum* adlı eserine dair bir inceleme yapılmıştır. Lactantius *De Mortibus Persecutorum*'da çağının Hıristiyan düşmanı imparatorlarının ölüm şekillerini kaleme almıştır. Yazarın asıl amacı imparatorluk tarihini kullanarak gelecek nesillere tanrısal yargının varlığını ispatlamak olmuştur. Lactantius, Nero'dan Aurelianus'a kadar tahta geçen Roma imparatorlarının kısa bir özetini sunduktan sonra, çağının imparatorlarının Hıristiyanlara uyguladıkları zulümleri ve Tanrı'nın bu imparatorlar için hazırladığı sonları anlatmıştır.

Eserdeki Diocletianus'un tahta çıkışıyla başlayıp *tetrarchia* ile devam eden ve Constantinus'un egemenliğine kadar süren anlatım, günümüz Eskiçağ çalışmaları için birinci elden kaynak niteliği taşımaktadır. Lactantius, imparatorların acımasızlıklarının yanı sıra, Roma İmparatorluğu'nun Büyük Zulüm dönemini içine alan önemli bir periyodunun sosyo-kültürel, politik gelişimi ve dini değişimi hakkında detaylı bilgiler vermiştir.

Çalışmamızda Lactantius'un yaptığı yorumlar, diğer antik çağ yazarlarının eserleriyle karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Bunun yanı sıra Lactantius'un hayatı ve eserleri incelendikten sonra *De Mortibus Persecutorum*'un tarihi değeri vurgulanmıştır. Ek olarak, eserin Latince orijinal dili esas alınmış olup, İngilizce çevirisi karşılaştırmalı bir kontrol için gözden geçirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, Hıristiyanlık, Büyük Zulüm, Roma İmparatorluğu, *Tetrarchia*.

ABSTRACT

LACTANTIUS AND DE MORTIBUS PERSECUTORUM

Ünver, Tuğçe

M. Sc. Thesis in Department of History

Thesis Administer: Prof. Dr. Turhan KAÇAR

May 2012, 158 Pages

This thesis is a study on *De Mortibus Persecutorum*, written by Lactantius who lived in c. 240-325. Lactantius wrote the ways of death of the emperors against Christianity of his age in this book. The main purpose of the author is to remind the presence of Divine Judgment for future generations by handling the history of the empire. After Lactantius presents a brief summary of the emperors from Nero to Aurelianus in Rome, he illustrates the persecution of the emperors to Christians and God's punishment for those emperors.

The depiction that starts with Diocletianus' ascending to the throne, goes on with tetrarchia's project and continues with the sovereignty of Constantinus provides a first hand source for the ancient history research. Besides the persecution of the emperors, Lactantius gives detailed information about the socio-cultural, political development and religious change that appeared in the period of the Great Persecution.

The comments of Lactantius have been analyzed by comparing these with the ancient writers' works. On the other hand, after the life and other works of Lactantius have been analyzed, the historical significance of *De Mortibus Persecutorum* has been emphasized. Additionally, the translation of this short work from Latin to Turkish has been done. Furthermore, English version has been checked relatively by taking into consideration the Latin text as original.

Keywords: Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, Christianity, Great Persecution, Roman Empire, *Tetrarchy*

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR DİZİNİ.....	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM LACTANTIUS VE ROMA İMPARATORLARI

1.1. LACTANTIUS VE NERO'DAN DIOCLETIANUS'A ROMA İMPARATORLARI.....	6
1.2. LACTANTIUS VE TETRARCHLAR.....	19

İKİNCİ BÖLÜM LACTANTIUS VE DE MORTIBUS PERSECUTORUM

2.1. LACTANTIUS'UN YAŞAMI VE ESERLERİ.....	42
2.2. DE MORTIBUS PERSECUTORUM	49
2.2.1. Eserin Amacı ve Konusu.....	50
2.2.2. Eserin Anlatım Özellikleri ve Türü.....	51
2.2.3. Eserin Tarihsel Bağlamı.....	57
2.2.4. Eserin Tarihi Önemi.....	65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM DE MORTIBUS PERSECUTORUM

3.1. ZALİMLERİN ÖLÜMLERİ ÜZERİNE.....	73
3.2. DE MORTIBUS PERSECUTORUM: LATİNCE METİN.....	115
SONUÇ.....	147
KAYNAKLAR.....	150
ÖZGEÇMİŞ.....	158

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
De Caesaribus	Liber De Cesaribus
De Ira	De Ira Dei
De Opificio	De Opificio Dei
der.	Derleyen
DI	Divinae Institutiones
DMP	De Mortibus Persecutorum
ed.	Editör
EKG	Enmannshe Kaisergeschichtce
Epit. Caes.	Epitome De Caesaribus
Ep.	Epistulae
HE	Historia Ecclesiastica
İng.	İngilizce
İÖ	İsa'dan Önce
İS	İsa'dan Sonra
No	Numara
Pan. Lat.	Panegyrici Latini
S.	Sayı
s.	Sayfa
SHA	Scriptores Historia Augutsta
vb.	Ve Benzeri
VC	Vita Constantini
vd.	Ve Diğerleri
Vir. Ill.	De Viris Illustribus
Vol.	Volume

GİRİŞ

Roma, geleneksel kuruluş tarihi olarak kabul edilen İÖ 753 yılından imparatorluğun çöküşüne kadar birçok dinsel evre geçirmiştir. Augustus'un Cumhuriyet rejimini tasfiyesiyle, Roma İmparatorluk dönemi ile birlikte devletin dinleri arasına, imparatorluk kültürü de girmiştir. İmparatorların çoğu kendisini yerel pagan tanrılarla özdeşleştirmiş, halkın kendisine tapınmasını istemiştir. Aynı dönemde Roma sınırları içinde Hıristiyanlığın ortaya çıkması da dinsel zorbalığı arttırmıştır. Tanrıların iyi niyetini kazanmak için topluca tapımlar gerçekleştirilen bu dönemde Hıristiyanlar, törenlere katılmayı reddetmişlerdir. Bu durumun Roma halkı ve tanrılar arasındaki ilişkiyi bozduğuna, *Pax Deorum*'u engellediğine inanılmıştır (Gaddis, 2005: 31) . İmparatorlar ve halkın büyük bir kısmı, pagan tanrıların Hıristiyanlar yüzünden kendilerini cezalandırdıklarını düşünmüş, herhangi bir felaketten, kuraklık, sel, kötü hasat vb. Hıristiyanları sorumlu tutar olmuşlardır (İznic, 2009: 51). Bazı imparatorlar bu konuyla fazla ilgilenmezken bazıları Hıristiyanlara karşı sert tutum sergilemişlerdir.

Roma İmparatorluk tarihindeki siyasal gelişim sürecindeki kültürel ve dinsel değişim, antik Roma'nın çağdaş yazarları tarafından kaleme alınmıştır. Birçok yazar imparatorluğun karışık politik ortamından kendini sıyrabilmiş ve günümüze kadar ulaşan eserler vermişlerdir. Bu eserler çağın siyasi kargaşasını yansıtmakla kalmayıp dönemin genel dini yapısı hakkında da geniş bilgiler edinmemizi sağlamaktadır. Roma'nın klasik tarih yazımı anlayışı bu sosyal gelişmeler sebebiyle zaman içinde değişmiştir. Hıristiyanlığın yayılmasıyla başlayan dini çatışma edebiyat alanında da kendini göstermiştir¹. Hıristiyan ve pagan yazarlar, gelecek nesilleri dönemlerinin ilgi çekici olaylarından haberdar etme amacı dışında, inançlarını savunmak adına eserler ortaya koymaya başlamışlardır. Ayrıca salt *apologia* yazmamış olsalar bile gönüllerindeki ilahi sevgi, kaleme aldıkları tarihi olaylara direkt olarak yansımıştır. Bu yazarlardan biri, eserlerinde Hıristiyanlığı ateşli bir şekilde savunan, yaygın olarak Lactantius adıyla anılan, Lucius Caecilius Firmianus Lactantius'tur.

Lactantius'un günümüze ulaşmış olan birkaç eseri haricinde bizim asıl

¹ Roma İmparatorluğu'nun tarih yazım geleneği çerçevesinde, geleneğin paganlıktan Hıristiyanlığa evrimi ve Hıristiyanlığın tarih yazımında yarattığı devrim için bkz. Ernst Breisach (2007), *Tarih Yazımı*, Çeviren: Hülya Kocaoluk, Yapıkredi Yayınları, İstanbul, s. 109-112. Latin-Hıristiyan edebiyatının başlangıcı üzerine bir çalışma için ayrıca bkz. Ronald E. Heine, (2008), The Beginnings of Latin Christian Literature, *The Cambridge History of Early Christian Literature*, Cambridge University Press, s. 131-141.

ilgilendiğimiz, sıra dışı tarzıyla diğer tarihi ya da felsefi yapıtlardan ayrılan *De Mortibus Persecutorum*'dur (*DMP*). Her şeyden önce *DMP*, Roma İmparatorluğu'nun, Tanrı düşmanı hükümdarlarının kötü sonlarına odaklanmış Hıristiyan bir yazarın ürünüdür. Eserin Tanrısal Gazap çevresinde dönen hikayesi, imparatorluğun 303-314 yıllarına dair önemli bilgiler içermektedir. Eser, özellikle Diocletianus'un *tetrarchia* rejiminin ayrıntılarını sunduğu ve Hıristiyan imparatorluğun filizlendiği dönemle, Constantinus çağının başlangıcına ilişkin bilgi verdiği için seçkin bir değer taşımaktadır. Ayrıca *DMP*'nin içinde barındırdığı bazı detaylar diğer kaynaklarda bulunmamaktadır. Modern literatürde bu dönemle ve Hıristiyanlık tarihiyle ilgili sayısız çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların en iyi şekilde kavranması ve yeni araştırmaların yapılabilmesi ancak antik çağ kaynaklarının incelenmesiyle mümkün olabilmektedir. Bu doğrultuda *DMP*'nin detaylı bir analizinin yapılması, günümüz Eskiçağ tarihi çalışmaları için önemli bir adım olacaktır.

Ülkemizde klasik kaynaklara dair kayda değer araştırmalar yapılmaktadır. Özellikle Humanitas, Yunan ve Latin Klasikleri dizisi, antik çağ Latin ve Grek literatürü açısından önemli eserlere yer vermektedir. Orijinal dillerinden Türkçeye aktarılmış olan bu eserler, bize çalışmamız için ayrıca ışık tutmuştur. Ancak Türkçe Eskiçağ literatüründe Lactantius'a dair sadece kısa, ansiklopedik bilgi vardır². Ayrıca ülkemizde Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyanlık tarihine attığı ilk adımların tanığı olan *De Mortibus Persecutorum*'a dair dilimizde yapılmış bir inceleme mevcut değildir. Bu nedenle, Eskiçağ çalışmalarına büyük katkıda bulunacağı düşünülmektedir eser ve yazarı üzerine bir araştırma yapılması önemlidir.

Çalışmamızda Lactantius'un anlatımını sunduğu imparatorların Hıristiyanlığa karşı tutumlarının ve başlarına gelen ölüm şekillerinin farklı kaynaklardaki yorumlarına yer verilecektir. Lactantius'un Hıristiyan bakış açısıyla, imparatorların karakterleri hakkında kaydettiği notlar, diğer antik yazarların anlatımlarıyla karşılaştırma yoluyla incelenecektir. Bu inceleme, Lactantius'un izlediği kronoloji kullanılarak yapılacak ve yalnızca *DMP*'de adı geçen imparatorlar üzerine olacaktır. Bu sayede diğer yazarlar tarafından anlatılan olaylar Lactantius'un *DMP*'sinden kolaylıkla takip edilebilecektir. Lactantius'un kendisinden önce yaşamış imparatorlarla ilgili yazdığı bölümler için

² Bülent İplikçiöğlü (1997), *Eski Batı Tarihi I: Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s.475. Bedia Demiriş (2006), *Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı: Başlangıçtan İS 5. Yüzyılda*, Ege Yayınları, İstanbul, s. 87.

özellikle, antik çağ otoriteleri olarak dönemin tarihçilerinden Tacitus³, Suetonius⁴, Dio Cassius⁵ ve *Historia Augusta*'dan⁶ faydalanılacaktır. Eserin geri kalan bölümleri için, yani Lactantius'un çağına ilişkin bilgiler içeren tasvirler için ise çoğunlukla *Anonymus Valesianus*'un⁷ yanı sıra Eutropius⁸, Aurelius Victor⁹ ve Zosimus'un¹⁰ eserleri kullanılacaktır. Ayrıca imparatorların Kilise ile ilişkileri konusunda daha ayrıntılı bilgi edinmek ve yine Lactantius'un aktardıklarıyla karşılaştırma yapmak için ilkin Eusebius'a¹¹ başvurulacaktır. Tüm bu eserler ve çalışmamızda yararlandığımız diğer antik çağ kaynaklarda öncelikli olarak, Loeb Classical Library serisinde ve Humanitas Yunan ve Latin Klasikleri dizisinde yer alan çift edisyonlu baskılar temel alınacaktır. Ayrıca imparator tasvirleri Lactantius'tan farklı olarak Constantinus ve Licinius'un yol

³Gaius Cornelius Tacitus, İS 56- 117 yılları arasında yaşamıştır. Kayınpederi Agricola'nın hayatını anlattığı *Agricola* isimli biyografisini İS 98'de, German kavimlerini ve daha sonra da Germania'nın coğrafi özelliklerini anlattığı *Germania* eserini yazmıştır. Tacitus *Historiae* adlı eserini İS 104-109 yıllarında yazmıştır. Eser Nero'nun ölümünden başlayıp Domitianus'un ölümüne kadarki imparatorluk tarihini kapsar. 14 kitaptan oluştuğu farzedilen eserin günümüze ilk dört kitabı ve beşinci kitabın yarısı ulaşmıştır. Tacitus daha sonra İS 115-117 yılları arasında son eseri olan *Annales*'i yayımlamıştır. On altı ya da on sekiz kitaptan oluştuğu tahmin edilen eserin tamamı elimize ulaşmamıştır. Mevcut kitaplar: 1-4. kitapların tamamı, 11-16. kitapların yarısı ve 5. ve 6. kitaplardan parçalardır. Bu eserde Tacitus Augustus'tan sonra başa geçen Tiberius (14-37), Caligula (37-41), Claudius (41-54) ve Nero (54-68) dönemlerini anlatmaktadır. Bkz. Bedia Demiriş (2006), *Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı*, Ege Yayınları, İstanbul, s. 71-76.

⁴ Gaius Suetonius Tranquillus, İS 69-150 yılları arasında yaşamıştır. Çalışmamızda Suetonius'un *Vitae Duodecim Caesarum* adlı yapıtından faydalanılmıştır. Eser sekiz kitaptan oluşmuş olup Iulius Caesar ve Augustus'tan Domitianus'a (51-66) kadar imparator biyografilerini içermektedir. Eserin İS 120 yılında kaleme alındığı bilinmektedir. Bkz. Demiriş, *Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı*, s. 83-84.

⁵ Dio Cassius, İS 150-235 yıllarında yaşamış olan Grek tarih yazarı, seksen kitaptan oluşan *Historia Romana*'yı yazmıştır. Eser Roma'nın kuruluşundan (İÖ 753) İS 229'a kadar Roma tarihini içerir.

⁶ *Historia Augusta, Scriptores Historiae Augustae* olarak bilinmektedir. İS 4. yüzyılda yazılmış olabileceği düşünülen biyografik nitelikte bir eserdir. Eser Hadrianus'tan Numerianus'a (117- 284) kadar otuz imparator biyografisi içermektedir ancak 244 yılından 253 yılına kadar olan biyografileri kayıptır. Biyografilerin, Diocletianus ve Constantinus döneminde, altı yazar tarafından yazılmış olduğu düşünülmektedir. Ancak modern teoriye göre, eser altı farklı biçem özelliği sergileyerek kendini gizleyen tek bir yazar tarafından yazılmıştır. Bkz. Demiriş, *Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı*, s., 94.

⁷ *Anonymus Valesianus*, diğer adıyla *Excerpta Valesiana* (Valesius Seçkileri), ilk kez 1636 yılında Henricus Valesius adlı bir klasik filolog tarafından yayımlandığı için bu ismi almıştır. İki fragmandan oluşan eserin bizi ilgilendiren parçası *Origo Constantini Imperatoris*'tir. İS IV. yüzyılda yazılmış olduğu varsayılan, yazarı belirsiz (anonim) olan bu fragman Constantinus'un (306-337) kısa bir biyografisidir. Bkz. Turhan Kaçar (2005), *Origo Constantini Imperatoris*: İmparator Constantinus'un Yükselişi, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Vol. XX, S. 1, s. 136.

⁸ Eutropius İS 364-378 yılları arasında yaşamış ve bir Roma tarihi özeti yazmıştır. *Breviarium Historiae Romanae* adlı eser Romulus'tan İS 364 yılına kadar olan kısa bir Roma tarihi içerir. Eutropius'un *Breviarium Ab Urbe Condita* olarak da anılan bu eseri 350 ve 370 yılları arasında yazmış olduğu varsayılmaktadır. Bkz. Demiriş, *Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı*, s. 88-89.

⁹ Aurelius Victor, İS 4. Yüzyılda yaşamıştır. *Historiae Abbreviatae* diğer adıyla *Liber de Caesaribus* başlıklı eserini İS 358 yılında kaleme aldığı varsayılmaktadır. Eser, Augustus'tan Constantinus'a kadar imparator biyografilerini içermektedir. Bkz. Demiriş, *Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı*, s.88

¹⁰ Zosimus'un 490larda doğup 510larda öldüğü tahmin edilmektedir. Pagan tarihçi Zosimus çeşitli antik çağ kaynaklarından faydalanarak Grekçe bir *Historia Nova* (Yeni Tarih) kaleme almıştır. *Historia Nova*'nın ilk kitabı kısaca Augustus'tan (İÖ 63-14) Diocletianus'a (İS 244-311, imparatorluk: 284-305), 2. 3. ve 4. Kitaplar, Constantius Cholorus (293-306)ve Galerius'tan (305-311) Theodosius'un (379-395) ölümüne kadar olan periyodu içerir. Beşinci ve altıncı kitaplar ise 395-410 yıllarını kapsamaktadır. Eserin 498-518 yılları arasında yazılmış olduğu varsayılmaktadır.

¹¹ Caesarea psikoposu olan Eusebius (263-339), 290larda Grekçe olarak kaleme aldığı *Historia Ecclesiastica*'sında Hıristiyanlığın birinci yüzyıldan dördüncü yüzyıla kadar uzanan gelişimini kronolojik olarak anlatmıştır. Çalışmamızda Eusebius'un bir de *Vita Constantini* adlı eserinden yararlanılmıştır. *Vita Constantini*, 339 yılında Constantinus öldükten sonra meydana getirilmiş olup adından da anlaşılacağı gibi Constantinus'un hayatını anlatmaktadır.

ayrımına kadar uzatılacaktır. Burada amaç, Lactantius'un verdiği bilgilerin tamamlanmasını sağlamak ve Constantinus'un Hıristiyan İmparatorluğa attığı ilk adımlara değinmektir.

Lactantius'un imparatorların karakterleri, Hıristiyan zulümleri ve ölümlerine dair öyküsü diğer eserlerdeki anlatımlarla kıyaslandıktan sonra *DMP*'nin edebi kimliği incelenecek, eserin yazıldığı tarih ve yazarın içinde bulunduğu koşullar saptanmaya çalışılacaktır. Bu noktada, modern literatür ışığında konuyla ilgili tüm kitap ve makalelerden faydalanılacaktır. Eserin tarihi ve koşulları yaklaşık olarak belirtildikten sonra Lactantius'un eserinde bahsettiği olayların doğruluğunu tespit etmek üzere spesifik olaylar üzerine tekrar bir karşılaştırma yapılacaktır. Bu bölümde hem Lactantius'un kullanmış olabileceği kaynak ya da kaynaklar tespit edilmeye çalışılacak hem de eserin tarihi değeri vurgulanacaktır. Ek olarak, eserin Latince'den Türkçeye aktarılması sağlanacaktır. Metnin çevirisi için J. L. Creed'in 1984 yılında yayımlanmış *De Mortibus Persecutorum* başlıklı Latince-İngilizce çift edisyonlu baskısı kullanılacaktır. Ayrıca metnin Latince orijinal dili esas alınacak olup, İngilizce versiyonu karşılaştırmalı bir kontrol için dikkatlice gözden geçirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

LACTANTIUS VE ROMA İMPARATORLARI

Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*'da Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyanlığın gelişim sürecindeki durumu ve imparatorların Hıristiyanlık karşısındaki tutumları konusunda bilgiler vermektedir. *De Mortibus Persecutorum* isminden de anlaşılacağı üzere “zalimlerin ölümleri üzerine” yazılmış bir eserdir. Lactantius, Hıristiyan dinine ve Hıristiyanlara zulmeden imparatorların kötü kaderlerini kaleme almıştır. Eserin başından sonuna kadar iyi ve kötünün çatışmasını, sonuç olarak da iyi olanın Tanrı tarafından mükafatlandırıldığını, kötü olanın ise cezalandırıldığını görmekteyiz. Lactantius'a göre kötü bir kişi ancak Tanrı'nın varlığını kabul ettiği anda iyiliğe yönelebilmekte ve Tanrı'nın lütuflarından nasibini alarak kötü kaderinden kurtulabilmektedir. Bu da ancak zalim bir imparatorun Hıristiyanlığı kabulüyle mümkün olabilmektedir. Ancak, Roma imparatorluk tarihi monotheist Hıristiyan Tanrı anlayışını reddeden ve O'na yönelenlere şiddetli yaptırımlar uygulayan imparatorlarla doludur. Lactantius'un bizlere aktardığına göre bu zalim imparatorlar hak ettiklerini ölüm anlarında fazlasıyla bulmuşlardır.

Lactantius, eserini oluştururken Tanrı'nın düşmanlarına dikkat çekmeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda imparatorların Kilise'yle ilişkilerine değinmiş ve onların emperyal durumundan ziyade dini tutumlarıyla ilgilenmiştir. Eserin esas konusunu zulümler değil, bu zulümleri uygulayan zalim imparatorlar oluşturmaktadır. Lactantius için en önemli sorunlardan biri hiç kuşkusuz imparatorları seçmek olmuştur. Döneminin imparatorlarına “zalim” sıfatını kullanmakta muhtemelen zorluk çekmemiştir; zira onların Tanrı'nın adını aşağıladıklarını kendi gözleriyle görmüştür. Ancak kendi döneminden önce hüküm sürmüş imparatorları kötü yönetici ya da tiran olarak tanımlamakta temkinli davrandığı görülmektedir. Örneğin; diğer kilise yazarları Traianus ve Hadrianus'tan bahsederken *DMP*'de ikisinin de adı geçmemektedir. Lactantius'un bu iki imparatoru suçlamamasının bize göre iki sebebi olabilir; pagan yazarlar tarafından “iyi imparatorlar” olarak addedilmeleri¹² ve tabii ki hayatlarının Lactantius için yeterince korkunç bir ölümle son bulmamış olmasıdır.

¹² Örneğin, *Scriptores Historiae Augustae*'da Aurelianus'un biyografisinin verildiği bölümde, Traianus ve Hadrianus iyi imparatorlar arasında listelenmektedir (*Scriptores Historia Augusta, Aurelianus, 42. 4*).

1.1. LACTANTIUS VE NERO'DAN DIOCLETIANUS'A ROMA İMPARATORLARI

Lactantius eserinde, sayılarının bu kadar az olmadığını bildiği halde, kendisinden önceki imparatorlardan sadece beşinin ismini zikretmektedir. Bu isimleri seçerken pagan yazarların “zalim” imparatorlar olarak gösterdikleri imparatorları suçlayan apolojistleri takip etmeyi tercih etmiştir (Christensen, 1980: 17). Bu imparatorlar sırasıyla, Nero¹³, Domitianus¹⁴, Decius¹⁵, Valerianus¹⁶ ve Aurelianus'tur¹⁷.

Birçok pagan ve Hıristiyan tarihçiye göre Nero, Hıristiyanlara şiddet uygulayan ilk imparatordur¹⁸. Lactantius da *De Mortibus Persecutorum*'da zalim imparatorları anlatmaya Nero'dan başlayarak, aynı görüşte olduğunu vurgulamaktadır. İncil'i vaaz etmek üzere görevlendirilen Petrus'un¹⁹ Roma'ya gelişi Nero'nun hükümdar olduğu yıllara denk gelmektedir. Hıristiyanlara göre bizzat Tanrı tarafından görevlendirildiğine inanılan Petrus'un, gösterdiği çaba doğrultusunda pek çok insan Tanrı'ya yönelmekte ve Hıristiyanlığı benimsemektedir. Roma halkının yavaş yavaş pagan inancı terk etmeye başladığını ve Hıristiyanlığa eğilim gösterdiğini fark eden Nero, buna bir son vermek istemiştir. Petrus'un Roma'da Tanrı için bir tapınak kurduğu haberi Nero'ya bildirildiğinde, iyice öfkelenen Nero, Hıristiyanlara karşı işkencelere başlamıştır. Lactantius Nero'dan bir “tiran” olarak bahsederken kullandığı “*primus omnium persecutus dei servos*”²⁰ ifadesi Lactantius'un Nero'yu “Tanrı'nın kullarının ilk zalimi” olarak suçladığını göstermektedir (Lactantius, *DMP*, II.6).

Nero, tahta çıktığında henüz on yedi yaşında bir delikanlıdır (İS 54) ve bir imparatorluğu yönetmek konusunda hiçbir fikri olmadığından tüm yönetim annesi Agrippina'nın elindedir. Kendisinden önce devlet düzeninin iyi işler hale getirilmiş olması sebebiyle Nero devlet işlerine karışmamaktadır, bu durum saltanatının en azından

¹³ Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus, Julio-Cladio Hanedanı'nın beşinci ve son Roma İmparatorudur.

¹⁴ Titus Flavius Domitianus.

¹⁵ Gaius Messius Quintus Traianus Decius.

¹⁶ Publius Licinius Valerianus.

¹⁷ Lucius Domitius Aurelianus.

¹⁸ Hıristiyan söylencelerinde Petrus ve Pavlus'un katili olarak gösterilen Nero, Tacitus tarafından 64 yılında çıkan yangından Hıristiyanları sorumlu tutularak onlara cezalar verdiği konusunda suçlanmıştır (Tacitus, *Annales*, 15.44). Ancak Suetonius Nero'nun Hıristiyanları yangın sebebiyle değil, tanrılara şükretmek için cezalandırdığını belirtmektedir (Suetonius, *De Vita Duodecim Caesarum*, 6. Nero.26).

¹⁹ Petrus, İsa'nın on iki havarisinden biridir. İsa'nın ölümünden sonra Hıristiyanlar sıkı bir şekilde onun çevresinde kenetlenmişlerdir.

²⁰ Lactantius'un bu görüşü Tertullianus'tan (155-230) edindiğini söylemek mümkündür. Tertullianus Nero'nun Hıristiyanlara ilk zulmeden imparator olduğunu söyleyen ilk yazardır. Ancak onun kayıp *Apologeticum* metninde yer alan bu bilgiye Eusebius sayesinde ulaşmaktayız. Eusebius Tertullianus'un şöyle söylediğini kaydetmiştir: “Kayıtları kontrol et. Orada bu öğretiyi cezalandıran ilk kişinin Nero olduğunu göreceksin” (Eusebius, *HE*, 2.25.4).

ilk beş yılının huzur içinde geçmesine sebep olmuştur. Bu dönem daha sonraki tarih yazarları tarafından “mutlu *quinquennim Neronis*” (54-59) olarak adlandırılmaktadır. Ancak *quinquennim Neronis* döneminden sonra olayların seyri değişmekte ve yönetimde kargaşa dönemi başlamaktadır. Çocukluğundan beri sarayın ve annesinin türlü entrikalarına tanık olan Nero, oldukça sağlıksız bir ruh haline sahiptir. Kısa ömrü boyunca kendisini eğlenceye ve türlü sapkın alışkanlıklara adanmıştır. Onun eğlenceye, oyunlara ve sanata düşkünlüğü antik çağ yazarları tarafından kayda geçirilmiştir. Yönetimle ilgili bir gelişime katkıda bulunmamıştır, ancak kenttin sosyal ve kültürel anlamda gelişimini büyük ölçüde etkilemiştir. Nero, Grek geleneğinden yola çıkarak müzik, atletizm, ve binicilik olmak üzere üç dalda düzenlenen, kendi adını verdiği *Neronia*²¹ oyunlarını başlatmıştır (Tacitus, *Annales*, 14.20, 16.2, Suetonius, 6. *Nero*, 12, Dio Cassius, 61.21). Ayrıca kentteki binaları restore ettirmiş caddeleri ve sokakları yeniden yaptırtmıştır. Nero'nun sanata olan düşkünlüğü öyle ileri boyuttadır ki Suetonius onun bu özelliğinden bahsederken Nero'nun şarkı söylediği sırada, zorunlu bir nedeni olsa bile kimsenin tiyatrodan ayrılmasına izin verilmediğini ve hatta abartarak bazı kadınların gösterilerde doğurduğunun dahi söylendiğini belirtmiştir (Suetonius, 6. *Nero*, 23). Karakterindeki sapkınlıkların saymakla bitirilemeyeceği Nero, aynı zamanda çok savurgandır. Paranın tadının ancak çok fazla harcanarak çıkarılabileceğini düşünmekte ve kendisi gibi savurgan olanları cömert ve yüce ruhlu saymaktadır. 60 yılından itibaren sarayın eğlencelerini karşılamak için olağanüstü masraflara yol açan “savurganlık dönemi” başlamıştır. Sarayın uşakları son derece ihtişamlı elbiseler giymekte, saray atlarının nallarında dahi altın kullanılmaktadır (Suetonius, 6. *Nero*, 30). Nero'nun bu sınırsız keyfi davranışları birçok antik yazar tarafından belirtilmiştir. Eutropius Nero için şunları yazmıştır:

“Gaius Caligula'dan²² sonra Nero öylesine sefahat düşkünü ve savurgan birisiydi ki, parfüm kokulu sıcak ve soğuk sularla yıkanır, erguvan renkli ipek sicimlerle salıverdiği altın ağlarla balık tutardı.” (Eutropius, 7. 14). Aynı örneklere Suetonius'ta da rastlamak mümkündür (Suetonius, 6. *Nero*, 30).

Bütün bu harcamaların en fazlasını “*domus aurea*”²³ diye adlandırdığı yeni

²¹ *Quinquennial Neronia*, Nero tarafından yaratılan Yunan tarzında büyük festivaldir. Festival üç bölümden oluşmaktadır ilk bölüm müzik, hitabet sanatı ve nazım; ikinci bölüm jimnastik ve üçüncü bölüm binicilik alanındadır.

²² İmparator Caligula (Gaius Julius Caesar Augustus Germanicus), Nero'nun annesi Agrippina'nın erkek kardeşi idi.

²³ Altın Saray.

ikametgahının yapımında gerçekleştirmiştir. Adından da anlaşılacağı üzere sarayın dört bir yanı altınlarla ve sedeflerle kaplanmış, değerli taşlarla süslenmiş ve fildişi levhalarla bezenmiştir. Evin yapımından sonra son derece mutlu olan Nero'nun eve bakıp "Nihayet insan gibi yaşamaya başlayacağım" dediği kaydedilmiştir (Suetonius, 6. *Nero*, 31). Nero'nun tarihteki en kötü imparatorlardan sayılmasının nedeni tutumsuzluğu ve sapkınlığı dışında akraba cinayetlerinden ileri gelmektedir. Nero, birçok yakın akrabasının, erkek kardeşinin ve eşlerinin canına kıymıştır (Suetonius, 6. 33, Eutropius, 7.15). Şiddet konusunda saplantılı olan Nero, işlediği suçlarla tüm akrabalarına zarar vermiş ve ailesinden olmayan kişilere de acımasızca davranmıştır. Böylesine zalim bir karakter, canını sıkıya başladığında annesini dahi öldürmeye teşebbüs etmiştir. Oğlunun öldürme girişimleri nedeniyle zehre bağışıklık kazanan Agrippina en nihayetinde yine oğlu tarafından öldürülmüştür. Nitekim acımasız bir tiran olarak bilinen Nero tarihe "ana katili" olarak geçmiştir (Suetonius, 6.34-40).

Nero'nun imparatorluğu sırasındaki en önemli olay, 64 yılı yazında Roma'yı küle çeviren yangındır²⁴. Suetonius'a göre yangın, altı gün yedi gece sürmüştür. Ayrıca Tacitus da Roma'daki yangının şiddetinden bahsetmektedir (Tacitus, *Annales*, 15.38). Nero, o dönem her fırsatta Roma'yı beğenmediğini, yıkıp yenisini yapmak istediğini dile getirmekteydi (Klauck, 2006: 71). Ayrıca büyük hayali olan *domus aurea*'yı inşa etmek için yere ihtiyacı olduğu bilindiğinden, halk arasında yangının baş suçlusunu olarak gösterilmiştir. Kayıtlara göre o sırada Antium'da²⁵ bulunan Nero'nun bu yangınla ilişkisi olup olmadığı günümüzde halen tartışma konusudur (Meijer, 2006: 40-41). Ancak söylentiler yukarıda saydığımız sebeplerden ötürü bizzat İmparator'un suçlu olduğu doğrultusunda olmuştur. Hatta alevlerin en şiddetli olduğu esnada yüksek bir tepeye çıkarak kendisinin yazmış olduğu "Troia'nın Yağması" şarkısını lir eşliğinde söylediği kulaktan kulağa yayılmıştır. Bu olay için Suetonius, Nero'nun bu yangını Maecenas²⁶ kulesinden izlerken alevlerin güzelliğinden etkilenip sahne giysisini giydiğini ve Troia'nın yıkım şarkısını söylediğini yazmıştır (Suetonius, 6. *Nero*, 30.8). Aynı durumu Eutropius şu cümleyle ifade etmektedir:

²⁴ Tarihe "büyük Roma yangını" olarak geçen yangın, 64 yılının 18 Haziran'ını 19 Haziran'a bağlayan gece patlak vermiştir. Tacitus'un aktardığına göre yangın, *Circus Maximus*'un güneydoğu köşesinde, çabuk tutuşan mallar satan dükkanlarda başlamıştır (Tacitus, *Annales*, 15.38).

²⁵ Antium : Modern adı Anzio'dur. İtalya'nın başkenti Roma'nın 53 km güneyindeki Lazio bölgesinde bulunan kıyı şehridir.

²⁶ Esquiliae tepesindeki Maecenas'ın bahçeleri ve eviyle bağlantılı kule. Esquiliae Roma'daki en büyük tepe; kentin batısındadır ve birkaç tepeden oluştuğu için çoğul kullanılmaktadır.

“Vaktiyle zapt edilip yakıldığında Troia’nın sergilediği gibi bir manzara seyretsin diye tutup Roma kentini ateşe verdi” (Eutropius, 7.14).

Görüldüğü üzere antikçağın pagan yazarları tarafından dahi kenti ateşe vermekle suçlanan Nero, daha sonraki Hıristiyan yorumcular tarafından da kundakçı olarak anılmaktadır. Suçlanan Nero ne yapacağını bilemezken yönetim, gerçek “kundakçılar davasını” açmıştır²⁷. Yangından sorumlu görülen şüpheliler korkunç cezalara çarptırılmış, acımasız işkencelerle canice öldürülmüşlerdir (Tacitus, *Annales*, 15.44, Clayton, 1947: 83). Zaten Hıristiyanlar Nero tarafından yeni ve zarar verici dini inanışlara kendini kaptırılmış insanlar olarak hor görülmüş ve ölüm cezasına çarptırılmışlardır (Suetonius, 6.6, Carcopino, 1991: 152). Bu defa da bu dava sonucunda “kundakçı” olarak işkencelere maruz kalmışlardır (Croix, 1963: 8, Ertekin, 2011: 94).

Lactantius *DMP*'de Roma'daki yangından söz etmemektedir ancak zalim tiranın uyguladığı işkencelerin karşılıksız kalmadığını, geç de olsa cezasını kötü bir ölümle çektiğini yazmaktadır. Saltanatının son günlerinde işlerin iyice kötüye gittiğini anlamış olan Nero askerleri tarafından imparator olarak görülmediğini ve düşmanlarının kendisinin peşinde olduğunu farkındadır. Halk düşmanı ilan edilen bu zalim imparator ölümünün başkalarının elinden olacağını tahmin ettiği ve bunu istemediği için arkadaşlarından kendisini öldürmelerini istemiş ancak reddedilmiştir. Aynı zamanda intihar etmeyi de düşünürken, eski zamanlardaki gibi bir direğe bağlanıp ölünceye kadar kırbaçlanacağı haberini aldığı anda bu kararının doğru olduğunu düşünmektedir. Eutropius ölüm cezasını şu şekilde olduğunu belirtmektedir:

“...başına çatal sokulup çırılçıplak halkın arasında, caddelerde sürüklenecek ve canı çıkıncaya kadar dövülecek, sonra da bir kayadan aşağı sallandırılacak.” (Eutropius,7.15).

O kara kara kendini nasıl öldüreceğini düşünürken bir yandan da cenaze hazırlıkları başlatılmıştır. Hazırlıklar sırasında ağlayarak “Öyle büyük bir sanatçı yok oluyor ki!” demiş olduğu kaynaklarda mevcuttur (Suetonius, 6.Nero, 44, Dio Cassius, 63.29).

²⁷ Clayton, Nero'nun Roma yangını ile ilgili Hıristiyanları suçlamasına dair bilgi veren tek antik çağ otoritesinin Tacitus olduğunu belirtmiş (s.82) ve Tacitus'un, Nero'nun Hıristiyanlara uyguladığı zulümlere ilişkin verdiği bilgiler hakkında bir inceleme yapmıştır. Bkz. F. W. Clayton, (1947), Tacitus and Nero's Persecution of the Christians, *The Classical Quarterly*, Vol. 41, No. 3 / 4, s. 81-85.

Takipçilerinin çok yakınında olduğunu sezinlemiş olan İmparator, keskin bir hançeri boğazına dayamış ve özel yazıcısının da yardımıyla hayatına son vermiştir. Suetonius ölüm anını anlatırken orada bulunanları korkutan ve ürperten gözlerinin sonuna dek açıldığını ve bakışları bir yere sabitlendikten sonra sesinin kesildiğini yazmıştır. (Suetonius, 6. *Nero*, 49). Nero, en nihayetinde tıpkı Lactantius'un açıkladığı gibi zalim bir imparatorun hak ettiği gibi kötü bir şekilde can vermiştir. Ayrıca Dio Cassius'tan onun son sözlerinin “Ey Jüpiter, içimde nasıl da bir sanatçı yok oluyor” olduğunu öğrenmekteyiz (Dio Cassius, 63.29). Tacitus'a göre Nero'nun ölümü senatörler, soylular ve şehrin önde gelen vatandaşları arasında sevinçle karşılanmıştır (Tacitus, *Historiae*, 1.4). Hemen hemen bütün yazarların İmparator'un karakteri hakkındaki genel görüşlerinin Lactantius'un yazdıklarıyla paralellik gösterdiği açıktır. Aynı şekilde Yaşlı Plinius, Plutarkhos ve Philostratus da eserlerinde Nero'nun doğasının olumsuzluklarından bahsetmektedirler (Yaşlı Plinius²⁸, *Naturalis Historia*, 7.8.46, Plutarkhos, *Vitae Parallelae*, 11. *Galba-Otho*, Philostratus, *Apollonius'un Hayatı*, 10.41). Son olarak şunu belirtmek önemlidir ki; Nero'nun 68 yılındaki intiharından sonra özellikle doğu eyaletlerinde Nero'nun aslında ölmediğine dair yaygın bir inanış ortaya çıkmıştır. Lactantius'un da bahsetmiş olduğu bu söylentiye, diğer yazarların eserlerinde de rastlanmaktadır (Tacitus, *Historiae*, 2.8, Suetonius, 6.57, Dio Cassius 66.19).

Lactantius, Nero'nun hükmünden sonra sıra gelen ve tarihte “dört imparatorlar yılı” olarak anılan, Galba, Otho, Vitellius (68-69) ve Vespasianus'un (69-79) aynı yıl hüküm sürdükleri karmaşa dönemini ve Titus'un (79-81) saltanat yıllarını anlatmayı tercih etmemiştir. Lactantius'un bu tercihi muhtemelen bu kişilerin Tanrı'ya, Kilise'ye ve Hıristiyanlara karşı kayda değer bir fenalık yapmamış olmaları ve daha evvel belirttiğimiz gibi hayatlarını yeterince acı bir sonla kaybetmemiş olmalarıdır. Nero'yu anlatmayı bitirdikten sonra derhal, en az Nero kadar kötü bir tiran olarak nitelendirdiği Domitianus'un²⁹ yaptığı acımasızlıkları anlatmaya başlamaktadır. Lactantius'un Domitianus için kurduğu ilk cümledeki “*alter non minor tyrannus*” ifadesi, Domitianus'un zorbalıkta Nero'dan aşağı kalmadığını vurgulamaktadır. Saltanatının ilk yıllarında çok fazla olumsuz bir tavır sergilediğine dair bir kanıt bulunmayan

²⁸ Yaşlı Plinius (24-79) Nero hakkında en kötü fikre sahip olan yazarlardan olmuştur. O, Nero'yu insan ırkının düşmanı olarak addetmiştir “*hostem generis humani*”. *Naturalis Historiae* eseri Plinius'un günümüze ulaşan en geniş eserlerindedir. Eserin Plinius ölmeden hemen önce 77-79 yılları arasında yayımlandığı düşünülmektedir.

²⁹ Titus Flavius Caesar Domitianus Augustus (51-96), imparatorluk yılları 81-96.

Domitianus'un iki yüzü olduğu düşünülmektedir. Bir taraftan dönemine kadar hüküm sürmüş olan imparatorlara nazaran daha başarılı bir performans sergilediği gözlemlenirken diğer taraftan hırçın, kibirli ve kana susamış bir despot portresi çizmektedir. Suetonius da, Domitianus'un yönetimi sırasında tutarsız davranışlarda bulunduğunu, kusurları olduğu kadar erdemlere de sahip olduğunu ancak bu erdemlerin yerini zamanla hatalarının aldığı yazmıştır. Suetonius'a göre Domitianus, doğal karakteri haricinde yokluk yüzünden açgözlü, korku yüzünden de acımasız bir hale gelmiştir (Suetonius, 12. *Domitianus*, 3). İtalya dışından da aldığı çok büyük destek sayesinde güçlenen Domitianus katı ve cesur bir yönetim uygulamıştır. Senato'ya karşı aşağılayıcı bir tutum sergilemiştir. Domitianus devletin masraflarını karşılamak adına oldukça katı bir vergi sistemi uygulamıştır. Bu denli yüksek ödemeye alışık olmayan halk Dominatus'un gayri resmi bir şekilde mallarına el koyması karşısında ona "yırtıcı hayvan", "haraççı" isimlerini takmıştır (Diakov ve Kovalev, 2008: 267,268). Ayrıca düşmanlarının akıl hocaları olarak gördüğü filozoflara karşı sert davranmıştır örneğin; o dönemde stoacı Epiktetos³⁰ Roma'dan sürülmüştür. Sıkı sıkıya geleneksel Roma dinine bağlılığıyla bilinen Domitianus saltanatı boyunca antik adetleri sürdürmüştür. Domitianus daima *Iuppiter*'in³¹ kutsallığını vurgulamış ve *Minerva*'ya³² tapmıştır. Ayrıca imparatorluk kültürünün³³ ayakta kalmasını isteyen İmparator, Suetonius ve Dio Cassius'un iddia ettiğine göre kendisine *Dominus et Deus*³⁴ şeklinde hitap edilmesini buyurmuştur (Suetonius, 12. *Domitianus*, 13, Dio Cassius, 67.4.7, MacFayden, 1920: 57). Atalarının dini geleneklerine bu denli bağlı olan Domitianus'un hiddetinden en çok zarar görenler, öğretileri çok sayıda destekçi bulunduğu ve saraya dahi sızdığı için kendi topluluklarından kopan Hıristiyanlar olmuştur³⁵. Eusebius *Kilise Tarihi* eserinde onun hükümdarlığının son yıllarına doğru Yahudilerin ve Hıristiyanların ağır zulümlere maruz kaldıklarını yazmıştır (Eusebius, *HE*, 3. 16-20)³⁶.

³⁰ Epiktetos, 55-135 yılları arasında yaşamış, Yunan stoacı bir filozoftur. Epiktetos'un Hierapolis'te köle olarak doğduğu ve Kuzeybatı Yunanistan'daki Nicopolis'e (şimdiki Şebinkarahisar, Giresun'un ilçesi) sürülene dek Antik Roma'da yaşadığı varsayılmaktadır. Hayatının büyük bir kısmı Nicopolis'te geçmiş ve orada ölmüştür.

³¹ *Iuppiter* (Jupiter), göklerin hakimi ve Roma tanrılarının hükümdarıdır. Yunanca adı Zeus'tur.

³² *Minerva* (Minerva), bilgelik, savaş ve el sanatlarının ve Atina kentinin koruyucu tanrıçasıdır. Yunanca karşılığı Athenadır.

³³ İmparatorluk kültürünün ayrıntılı açıklaması için bkz. Çiğdem Dürüşken, (2003), *Roma Dini*, Ege Yayınları, İstanbul, 29-35.

³⁴ Efendi ve Tanrı

³⁵ Domitianus'un Hıristiyanlar üzerindeki baskısı ve bu baskının nedenlerinin bir incelemesi için bkz. Donald McFayden, (1920), The Occasion of the Domitianic Persecution., *The American Journal of Theology*, Vol. 24, No. 1, s. 46-66.

³⁶ Domitianus'un Yahudiler'e karşı uyguladığı işkenceler için bkz. E. Mary Smallwood, (1956), Domitian's Attitude toward the Jews and Judaism, *Classical Philology*, 51: 1-13.

Domitianus hiçbir sebebi olmasa dahi senatörleri öldürmüş, kurban sunmayı reddeden aristokratları cezalandırmış ve halka baskıcı yasalarla zulüm etmeye devam etmiştir (Tacitus, *Agricola*, 45, Suetonius, 12.10, Frennd, 2006: 505). Bu arada, Domitianus'un öldürülmesi için suikast hazırlıkları başlarken kendisi, hayatının tehlikede olduğunu sezinlemiştir (Dio Cassius, 67.15). İmparator, kötü rüyalar görmekte ve öldürüleceğine dair kehanetlerin belirdiğini düşünmektedir. Rüyasında çok sevdiği tanrıça *Minerva*'nın onu terk ettiğini ve *Iuppiter*'in artık kendisini korumayı bıraktığını gördüğünde kehaneti geçersiz kılmak için elinden geleni yapmıştır. Ancak tüm belirtilerin kötü kaderini destekler nitelikte olması, Domitianus'u artık öleceğine iyice inandırmıştır. Suetonius, Domitianus'un ölümü beklerken gergin olduğunu ve ölmeden bir gün önce kendisine yemesi için mantar sunulduğunda, "kısmet olursa" yiyebileceğini söylediğini kaydetmiştir. Aynı bölümde Domitianus, alnındaki sivilceleri kaşıyarak kanattığında "keşke sadece bu kadarıyla kalsa" dediğini de yazmıştır (Suetonius, 12.16).

Domitianus hayatını Eylül 96'da tıpkı beklediği gibi bir suikast sonucu kaybetmiştir (Dio Cassius, 67.16). Suetonius ona kurulan tuzak ve ölüm biçimi hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Domitianus'un, yatak odasındaki "Ev Tanrıları"na hizmet etmekle sorumlu olan bir çocuk ölümün tanığı olduğundan Suetonius kıyım anıyla ilgili ayrıntıları çocuktan öğrenerek şu şekilde aktarmaktadır:

"Domitianus ilk yarayı aldıktan hemen sonra yastığın altındaki kamayı kendisine uzatmasını ve uşakları çağırmasını buyurmuştu, çocuk yatağın başında kamanın sapından başka bir şey bulamamıştı, üstelik tüm kapılar da kapalıydı, bu arada imparator, suikastçıyı yere düşürüp yakaladıktan sonra uzun süre onunla boğuştu, bu sırada bir yandan elinden kılıcı almaya uğraşırken, öbür yandan da paramparça olmuş parmaklarıyla gözlerini oymaya çalışıyordu" (Suetonius, 12. 17).

Kendi yatak odasında, defalarca bıçaklanarak öldürülen Domitianus'un cesedi bir kefene konularak saraydan çıkarılmış ve daha sonra yakılmıştır (Dio Cassius, 67.18). Onun ölümüne en çok sevenler senatörler olmuştur. Ölümü ardından ona küfürler yağdırmış ve anısını yok etmek üzere (*damnatio memoriae*)³⁷ tüm portrelerini ve

³⁷ *Damnatio Memoriae*: "Hatıraların Lanetlenmesi" olgusudur. *Senatus* tarafından vatan haini olarak ilan edilen kişinin asla var olmamış gibi tüm izlerinin Roma'dan çıkarılmasıdır.

heykellerini parçalamışlardır (Suetonius, *Domitianus*, 18 ve 28.1, *DMP*, 3.2-3, Grainger, 2003: 48-49).

Lactantius'u, Domitianus ile ilgili olayları ve İmparator'un ölüm şeklini anlattıktan hemen sonra Decius'u³⁸ yöneldiğini görmekteyiz. Lactantius Decius'un yönetimine kadar hüküm sürmüş olduğu bilinen on yedi imparator dan ve onların ne şekilde öldüğünden hiç bahsetmemektedir. Antik kaynaklardan ve modern literatürden bilindiği üzere özellikle Traianus (İS 98-117)³⁹ ve Hadrianus (İS 117-138)⁴⁰ dönemlerinde Roma İmparatorluğu'nun refah düzeyi artmıştır. İmparatorluğun gelişimi konusunda oldukça başarı gösteren imparatorlar Roma halkı ve senatosunun sevgisini kazanmışlardır. Dolayısıyla dönemlerinin yazarları tarafından da övgü sözleriyle anılmaktadırlar. Her ne kadar Roma İmparatorluğu için huzurlu bir süreç içine girilmiş olsa da, Hıristiyanlığın yayılmasını engellemek üzere alınan önlemlerin devamlılığı söz konusudur. Hiç kuşku yoktur ki Lactantius da bahsettiği dönemde meydana gelen Hıristiyan zulümlerinden yazılı kaynaklar sayesinde haberdardır. Özellikle Plinius Minor'un⁴¹, İmparator Traianus'a yazdığı mektuplardan İmparator'un Hıristiyanlara karşı tutumuna dair bir fikir edinmemiz mümkündür. Plinius, 96. mektubunda Traianus'a bilhassa "yeni dinin" genel özellikleri konusunda bilgi vermektedir⁴². Plinius, o dönemde Bithynia'da *proconsul*⁴³ olarak görev yapmaktadır ve Hıristiyan soruşturmaları⁴⁴ bizzat kendisi tarafından yürütülmektedir (Frend, 2006: 506-507). Plinius, bu mektupta yürütmekte olduğu Hıristiyan davaları konusunda Traianus'un fikrini almak istediğini söylemektedir (Plinius, *Epistulae*, 10.96, Croix, 1963: 9). Kendisine Hıristiyan oldukları bildirilenleri sorguya almış olduğunu, eğer itiraf ederlerse ikinci ve üçüncü kez tekrar sorduğunu ve direnenleri ölüm cezasına çarptırdığını yazmıştır. Diğer yandan Hıristiyan olduklarını inkar edenler ya da eskiden olduklarını kabul edip şimdi ise İsa'yı lanetleyerek tanrı tasvirlerine tapındıklarını söyleyenler hususunda ne yapması gerektiğini Traianus'a sormaktadır (Croix, 1963: 9). Plinius, soruşturma sırasında "çarpık ve boş inanç" dışında bir şey bulamadığını,

³⁸ Gaius Messius Quintus Traianus Decius (yaklaşık 201-251), 249-251 yılları arasında Roma İmparatoru olmuştur.

³⁹ Marcus Ulpius Nerva Traianus (23-117).

⁴⁰ Publius Aelius Traianus Hadrianus (76-138).

⁴¹ Genç Plinius: Gaius Plinius Caecilius Secundus, İS 61-113 yılları arasında yaşamıştır. Çeşitli devlet görevleri almış ve *tribunus*luktan sonra İS 89'da *quaestor*, Traianus döneminde İS111 yılında da Küçük Asya'daki Bithynia eyaletinin *proconsul*'ü olmuştur.

⁴² Bu mektup, Anadolu'da Hıristiyanlığın yayılmasına ilişkin ilk belgelerden biri olarak kabul edilmektedir.

⁴³ *Proconsul*: Roma'da eyalet valisi.

⁴⁴ *Cognitio* olarak tanımlanan soruşturmalar eyalette görevli *praefectus*, *proconsul* ya da *legatus* (eyalet vali yardımcısı) tarafından sürdürülmektedir.

özellikle suçlananların sayısının fazla olduğundan Traianus'a danışmaya karar verdiğini belirtmektedir (Plinius, *Ep.* 10.96)⁴⁵. İmparator Traianus'un Genç Plinius'a cevaben yazdığı 97. mektupta ise, onu soruşturmalar konusunda daha sert araştırmalar yapmaya yönlendirmemekle beraber isimsiz suçlamaları göz ardı etmesi gerektiğini söylemiştir (Ertekin, 2011: 94). Traianus'tan Plinius'a yazılmış olan mektup şöyledir:

“Secundus’um, sana ihbar edilen Hıristiyanların davalarını incelerken yapman gerekeni yaptın. Öte yandan, davalarda standart bir genel kural belirlemek mümkün değildir. Hıristiyanlar aranıp toplanmamalıdır; ihbar edilir ve suçlanırlarsa, Hıristiyan olduğunu inkar eden ve tanrılarımıza tapınarak bunu açıkça belli eden kimse, geçmişte ne kadar kuşkulu biri olursa olsun, pişmanlığın ödülü karşılığında bağışlanacak şekilde cezalandırılmalıdır. Buna karşılık, hazırlayanın adını vermediği ihbarnameler, herhangi bir suçlamada dikkate alınmamalıdır. Çünkü bu en kötü örnektir ve çağımızın ruhuna aykırıdır” (Plinius, *Ep.* 10. 97)⁴⁶.

Mektupların bu kısa parçasından da anlaşıldığı üzere Traianus, kendinden önceki imparatorlara nazaran Hıristiyanlara karşı daha ılımlı yaklaşmıştır. Ayrıca Traianus ve Hadrianus'un içinde bulunduğu, Roma'nın beş iyi imparator tarafından yönetildiği dönem (İS 96-180) eski imparatorların baskıcı ve zalim tavırlarından uzaktır. Edward Gibbon bu dönemden bahsederken Roma'nın *Pax Romana*⁴⁷ altında huzur içinde yönetildiğini aktarmaktadır. Gibbon'a göre Domitianus'un ölümü ile Commodus'un tahtta çıkışı arasında geçen dönem, insanlık tarihinin en mutlu ve zengin dönemidir. Yazar ayrıca, Nerva, Traianus, Hadrianus, Antoninus Pius ve Marcus Aurelius'un bilgelik ve erdem klavuzluğunda hüküm sürerek özgür yönetimin keyfini çıkarttıklarını belirtmektedir (*Scriptores Historiae Augustae*, Aurelianus, 42.4, Gibbon, 1846: 1). Sonuç olarak, genellikle pagan tarihçiler tarafından iyi hükümdarlar olarak nitelendirilen bu imparatorları zalimlikle suçlamak Lactantius'un amacıyla örtüşmemektedir. Nitekim bu dönem imparatorları Roma'nın barışını sağlamış,

⁴⁵ Mektupların Türkçe çevirisi için bkz. Çiğdem Dürüşken, Erendiz Özbayoğlu (2001), *Genç Plinius'un Anadolu Mektupları*, Yapıkredi Yayınları, İstanbul, 65-67.

⁴⁶ Parçanın çevirisi için bkz. Dürüşken ve Özbayoğlu, *Genç Plinius'un Anadolu Mektupları*., s. 65-67.

⁴⁷ *Pax Romana*, “Roma Barışı” anlamına gelmektedir ve Roma İmparatorluğunun uzun soluklu barış dönemi için kullanılmaktadır (İÖ 27-İS 180). Bu döneme dair ayrıntılı bir çalışma için bkz. Turhan Kaçar (2007), *Pax Romana'nın Gölgesinde İkinci Sofistler Dönemi ve Bir Sofistin Kaleminden Roma İmparatorluğu*, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S. 40, s. 141-153.

*Senatus*⁴⁸ ile iyi ilişkiler kurmuş ve halk tarafından da sevilmişlerdir üstelik yine Lactantius'a göre yeterince acıklı bir sonları olmadığını varsaymak da mümkündür⁴⁹ (Christensen, 1980: 17-18). Şimdi ise çalışmamızın amacı doğrultusunda Lactantius'un eserinde sözünü ettiği imparatorlar hakkında bilgi vermeye devam etmemiz uygun olacaktır.

Tekrar Decius'a dönecek olursak, İS 249 yılında nihayet mor kaftanı giyerek tarih sahnesinde yerini almıştır (Zosimus, *HN*, 1.22). Lactantius onun, uzun yıllar sonra Kilise'ye sorun çıkarmak üzere ortaya çıktığını yazmıştır. Ondan “lanetlenmiş bir yaratık” (*execrabile animal Decius*) olarak bahsetmektedir (Lactantius, *DMP*, 4.1). Decius'un saltanatı boyunca Gotlara karşı mücadele etmekle geçmiştir (Corcoran, 2006: 36). İS 250 yılında henüz Roma'ya doğru ilerlemekte olan Gotlara karşı bir sefer yapmaya karar vermiştir. Daha önceki savaşlarda onları yenmiş olsa da bu sefer, onun sonunu hazırlamıştır. Bu savaşla Roma, tarihinin en kötü yenilgilerinden birine uğramıştır (Corcoran, 2006: 36). Decius imparatorluk sınırları dışındaki düşmanlarla yapılan bir savaşta ölen ilk imparator olarak tarihe geçmiştir (Aurelius Victor, *Liber De Caesaribus*, 29.4-5, Zosimus, *HN*, 1.23.3, Eutropius, 9.4). Lactantius'un utanç verici olarak kabul ettiği bu ölüm tam da zorba bir imparatora yakışır biçimde olmuştur; çünkü Decius'un Hıristiyanlara yaşattıkları belki de tarihin en şiddetli zulmü olmuştur⁵⁰ (Gradel, 2002: 367).

Tahta çıktığı andan itibaren Hıristiyanlara karşı şiddet eğiliminde olan Decius'un uyguladığı işkenceler özellikle Eusebius tarafından not edilmiştir (Eusebius, *EH*, 6.39). Decius imparator olduktan kısa bir süre sonra; 249 yılının sonbaharı ya da kışının başında Hıristiyanlar aleyhine bir emirname yayınlamıştır (Rives, 1999: 137). Hıristiyanlara karşı uygulanan ilk genel (Rivers, 1999: 140) takibat olarak kabul edilen bu *edictuma* göre tüm vatandaşlar imparatorluk kültürü için kurbanlar sunacak ve bunun karşılığında *libellus* adı verilen sertifikalar alacaklardır (Rives, 1999: 135- 137). Böylece Hıristiyan olmadıkları belgelenecektir (İznic, 2009: 53, Ertekin, 2011: 94). Kısa süreli saltanatı boyunca Hıristiyanlığı yıkmayı aklına koymuş olan İmparator

⁴⁸ *Senatus*: Latince *senex* kelimesinden türetilmiştir. Yaşlarına, bilgeliklerine ve deneyimlerine göre en soylu ailelerden seçilmiş yüz ünlü kişiden oluşan organdır. Roma aristokrat meclisi

⁴⁹ Lactantius'un imparator seçimleri ile ilgili konuyu ilerleyen bölümlerde tartışacağız.

⁵⁰ Decius'un zulmü, 250 yılında yayınladığı ilk emirname ile başlamıştır. Emirnameye göre imparatorluk içindeki tüm insanlar pagan tanrılara tapacak ve onları yatıştırmak için kurbanlar sunacaktır. Kurban sunmayı reddeden Hıristiyanlar cezalandırılmıştır. Decius'un Hıristiyanlığa saldırısına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. George Thomas Oborn (1933), Why Did Decius and Valerian Proscribe Christianity?, *Church History*, Vol 2, 2, s. 67-77.

önceki tiranları aratmayan bir vahşilik sergilemiştir (Gibbon, 1907: 129-131, Corcoran, 2006: 35). Zulümler İmparator'un dikkati istilalara yönelinceye kadar artarak devam etmiştir. Yaşanan vahşet ancak, Decius barbarlar tarafından öldürüldüğünde hafiflemiştir. Pagan yazarlara göre senatonun saygınlığını kazanmış olan Decius, barbar topraklarında öldükten sonra tanrısallaştırılmıştır (Aurelius Victor, *De Caesaribus*, 29.1-6, Zosimus, *HN*, 1.23). Fakat Lactantius'a göre Tanrı'nın düşmanına uygun bir biçimde ölümü tadan Decius, defnedilmemiş, çıplak bir şekilde vahşi hayvanlara yem olarak terk edilmiştir (Lactantius, *DMP*, 4.3).

Decius'un ölümünden sonra komutanlar arasında bir iç savaş meydana gelmiş ve 253 yılında Valerianus⁵¹ askerleri tarafından aday gösterilene kadar taht boş kalmıştır (Corcoran, 2006: 36). Tahta geçtiğinde elli sekiz yaşında olan Valerianus'un, oğlu Gallienus'u kendisine ortak etmesi senatörler tarafından hoşgörü ile karşılanmıştır (Aurelius Victor, *De Caesaribus*, 31). Çünkü eski bir senatör ailesinden birisinin seçilmiş olmasından memnundurlar. Gallienus, Gallia⁵² ve Rhenus⁵³ sınırlarını Germe⁵⁴ kabilelerinden korurken Valerianus da Doğu ile meşgul olmaktadır (Aurelius Victor, *De Caesaribus*, 33). Valerianus'un yönetimi eline aldığı dönemde Roma'nın durumu oldukça kötüdür. Gotlar⁵⁵, Thracia⁵⁶, Bithynia⁵⁷ ve Mysia⁵⁸ bölgelerine saldırmakta aynı zamanda Doğu'da da Sasaniler ciddi sıkıntı yaratmaktadırlar (Corcoran, 2006: 36). Valerianus imparatorluğa saldıran düşmanlarla boğuşurken, 257 yılında Hıristiyanlara karşı ilk zulüm emirnamesini yayınlamıştır (Oborn, 1933: 73, Friend, 2006: 517). Ve bilhassa saltanatının son üç yılında tıpkı önceli Decius gibi Hıristiyanlara karşı sert bir tavır içine girmiş geleneksel dini güçlendirmeye çalışmıştır (Gibbon, 1907: 130-131, Rees, 2004: 60, Corcoran, 2005: 36).

Lactantius'a göre, Tanrı'ya karşı gelen ve pek çok masumun canına kıymış olan

⁵¹ Publius Licinius Valerianus Augustus (yaklaşık 200-260 sonrası), 253-260 yılları arasında imparatorudur.

⁵² *Gallia*: Kelt kökenli halkın yaşadığı, bugünkü Fransa'yı, Belçika'nın bir bölümünü, Almanya'nın batısını ve İtalya'nın kuzeyini içine alan bölgedir. Türkçe: Galya.

⁵³ *Rhenus*: *Gallia*'yı Germania'dan ayıran nehir, bugünkü Ren nehri.

⁵⁴ Germe, Latince *Germani* olarak bilinir Germania'da yerleşik halkı; Germanialılar. Bu halk ve yaşadıkları coğrafyaya ilişkin bilgilerimizi Tacitus'un *Germania* adlı eserinden edinebiliriz. Eserin Türkçe çevirisi için bkz. Tacitus, *De Origine et Situ Germanorum: Germania Halklarının Kökeni ve Yerleşim Yeri*, Latince'den çev. Mine Hatapkulu, Humanitas: Yunan ve Latin Klasikleri Dizisi, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2006.

⁵⁵ *Gothi*, Kuzey Almanya'da yerleşik bir kavim.

⁵⁶ Thracia: Kuzeyinde Scythia, güneyinde Ege Denizi, batısında Makedonya, doğusunda Karadeniz ve Marmara'yla sınırlanmış olan bölge.

⁵⁷ *Bithynia*: Küçük Asya'nın kuzeybatısında, kuzeyinde Karadeniz, güneyinde Phrygia, Galatia, batısında Propontis, doğusunda Paphlagonia ve Galatia'yla sınırlı olan bölge.

⁵⁸ *Mysia*: Mısya, Anadolu'nun kuzeybatısında yer alan ve günümüzde tam olarak Balıkesir'e denk gelen bölge.

Valerianus'un sonu da tıpkı diğerleri gibi bir tiranın hak ettiği şekilde olmalıdır. Nitekim Tanrı, Valerianus'un Hıristiyanlara uyguladığı işkencelerin intikamını, ona kötü bir ölüm şekli hazırlayarak almıştır. Roma toprakları için on yıldan daha fazla bir süredir tehdit unsuru olan Sasani kralı Sapor tekrar Roma'ya saldırmaya başlamıştır. Bu sırada imparatorluk kendi içinde sorunlar da yaşamaktadır. Bir taraftan iç savaşın kargaşası diğer taraftan dış tehlikelerden korunma çabasıyla mücadele veren Roma, şimdi de veba salgınına maruz kalmıştır (Corcoran, 2006: 37). Veba salgını sebebiyle askerlerin sayıları git gide azalmaktadır. Durumun daha kötüye doğru gitmekte olduğunu gören Valerianus, çareyi Sapor'la anlaşmakta bulmuş ve Temmuz 260'da Sapor'a elçiler yollamıştır (Zosimus, 1.36). Sasani kralı Sapor İmparator'un kendisiyle konuşmasına izin vermiş, Valerianus onun yanına gittiğinde kötü bir sürprizle karşılaşmıştır. Valerianus bu anlaşmayı yapmaya karar vermekle kendi sonunu hazırlamıştır. Kral Sapor ile konuşmaya başladıklarında, birden bire Sasani askerleri yanlarına dalmış ve Valerianus'u yakalamışlardır (Zosimus, 1.36).

Valerianus'un kötü akıbeti hakkında en detaylı bilgiyi Lactantius vermektedir. Tıpkı Lactantius gibi Zosimus da Valerianus'un karşılaştığı durumun bir imparator için utanç verici olduğunu vurgulamış ve Persler arasında ölmüş olmasının gelecek nesiller için örnek teşkil edeceğini kaydetmiştir (Zosimus, 1.36). Eutropius ise yalnızca, onun Sapor tarafından esir edildiğini ve Partların⁵⁹ arasında yaşlanıp gittiğini yazmıştır (Eutropius, 9.7).

Roma İmparatorluğu'nun yönetimi, Valerianus'un ölümünden sonra Gallienus'a kalmıştır. Gallienus, III. yüzyılın asker imparatorlarından farklı olarak eğitilmiş bir imparatorudur ve bir süre için de olsa ortamın rahatlamasına katkıda bulunmuştur. Taht kavgalarına ve istilalara bir süreliğine ara vermeye niyetli olan Gallienus, din konusunda da diğerlerine kıyasla daha ılımlı olmuştur (Corcoran, 2006: 36). Ve halkın istediği dinin kurallarına uymasında bir sakınca görmemiştir. Gallienus Hıristiyanlara karşı uygulanan şiddetin gereksiz olduğunu düşünmüş olmalıdır ki, zulüm uygulamalarına son vermiş Kilise'yle barış yapmıştır (Corcoran, 2006: 36, Ertekin, 2011: 95). Böylece Roma'da, Hıristiyanlar için bir süre hoşgörü ortamı mevcut olmuştur (Corcoran, 2006: 36). Lactantius, amacına uygun olarak Gallienus ile başlamış

⁵⁹ Partlar: (*Parthi*) Parthia bölgesinde yaşayan halktır. Parthia İran'da Media, Aria ve Caramania'nın bir kısmını oluşturan bölge ve burada kurulan devlet.

olan ve Aurelianus'un hükümdarlığına dek sürecek olan bu hoşgörü ortamından *DMP*'de hiç bahsetmemektedir.

Nitekim Lactantius, Gallienus ve ardıklarını bir kenara bırakarak anlatımına İS 270 yılında tahta geçmiş olan Aurelianus⁶⁰ ile devam etmektedir. Aurelianus, Gallienus'un imparatorluk için hazırlamış olduğu yenilenme zeminini daha da ileriye götürmüş ve Roma İmparatorluğu'nun güçlendirilmesi için büyük çaba sarf etmiştir. Tıpkı o dönemdeki çoğu imparator gibi kendisi de bir asker olan Aurelianus, kaba saba bir insandır. Hükümdarlığı sırasında Roma toprakları tehlike altındadır. Romalılar için en önemli tehlikelerden biri Palmyra⁶¹ kraliçesi Zenobia olmuştur (Tekin, 2008: 281). Zenobia neredeyse Doğu'nun tamamını ele geçirmiş, Mısır'ın kontrolünü eline almış ve Anadolu'ya doğru ilerlemeye başlamıştır. Aurelianus'un Palmyra kraliçesine karşı olan ilk seferi zaferle sonuçlanmıştır. Şehir kuşatılmış, Kraliçe yakalanmış ve savaş bitmiştir. Aurelianus böylesine büyük bir başarının Güneş Tanrısı inancına bağlı olduğunu düşünmüş ve siyasi birliği korumasını umut ederek inancı güçlendirerek bu zaferi Güneş Tanrısı'na atfetmiştir (Gibbon, 1907: 33)⁶². Saltanatı boyunca birçok tehlikeyle karşı karşıya gelen Aurelianus, Zenobia dışında bir de Postumus'un daha evvel yaptığı gibi kendi Gallia İmparatorluğu'nu kurmak isteyen Tetricus⁶³ ile uğraşmıştır (Aurelius Victor, *De Caesaribus*, 35.7). Ancak Tetricus'un bu çabası sonuç bulamamıştır, Aurelianus tarafından yenilgiye uğratılmıştır (*SHA*, Aurelianus, 32.4) . Böylece imparatorluk birlik ve beraberliğini yeniden sağlamış olan Aurelianus tüm dünyaya hakim olmuş (*SHA*, Aurelianus, 32.4) ve “*restitutor orbis*” unvanını almıştır⁶⁴ (Meijer, 2006: 108). Ancak her şey kontrol altında gibi görünse de III. yüzyılda yaşamakta olan bir imparator için tehlike henüz bitmemiştir Aurelianus Doğu'ya yaptığı son sefer sırasında kendi subayları tarafından öldürülmüştür (İS 275) (*SHA*, 35.5, Zosimus, 1.61-62). Eutropius Aurelianus'un ölümü ile ilgili olarak şu sözleri yazmaktadır:

“Aurelianus kendi kölelerinden birinin ihaneti sonucunda öldürülmüştür. Bu adam el yazısını taklit ederek Aurelianus'u bir takım kişileri öldürmeye hazırlanmış gibi gösterdi, bu kişilerin adlarını yazıp aynı zamanda imparatorun arkadaşları da olan askeri

⁶⁰ Lucius Domitius Aurelianus Augustus (214-275) 270 yılında 275 yılına kadar Roma imparatorudur.

⁶¹ *Palmyra*: Bugünkü Palmira; Şam'ın 215 km kuzeydoğusunda, Humus'un 155 km doğusunda ve Fırat'ın 120 km güneybatısında bir vaha üzerinde kurulu şehir.

⁶² Aurelianus 274 yılında *Sol Invictus* inancını resmi kült haline getirmiştir.

⁶³ Tetricus, Gaius Pius Esuvius Tetricus: Gallia İmparatorluğunun 271'den 274'e kadar imparatoru olmuştur. Oğlu Tetricus II ile Gallia imparatorluğunun son imparatorları olmuşlardır.

⁶⁴ “Dünya'nın yeniden kurucusu” unvanı Aurelianus'un senatodan aldığı son isim olmuştur.

görevlileri durumdan haberdar etti. Söz konusu kişiler bu olayı engellemek için derhal imparatoru Constantinapolis ve Heraclea arasındaki o eski taş döşeli yolun ortasında öldürdü. Bu yere Caenophrurium⁶⁵ denir ” (Eutropius, 9.15).

Aurelius Victor da Aurelianus’un tam da onları öldürmeye hazırlanırken ihanete uğrayıp kendi hizmetkarları tarafından katledildiğini, son olarak da onun zalim, kana susamış ve vahşi bir adam olduğunu hatta kız kardeşinin oğlunu dahi öldürdüğünü yazmıştır (Aurelius Victor, *De Cesaribus*, 35.8-9, Eutropius, 9.14).

SHA’da vahşi ve kana susamış bir yönetici olarak tanımlanan Aurelianus, Lactantius’un da belirttiği üzere kölelerinden birinin entrikası sebebiyle kendi arkadaşları tarafından öldürülmüş ve böylece Tanrı’nın gazabından kaçamamıştır (*SHA, Aurelianus*, 36.3).

1.2. LACTANTIUS VE TETRARCHLAR

Lactantius, geçmiş yıllarda yaşayan imparatorları ve onların Tanrı tarafından cezalandırılmalarını anlatmaya son vererek, hikayesine kendi döneminde yaşamış olan hükümdarların “kötü” davranışlarını ve bu davranışların sonuçlarını yazarak devam etmektedir. Nero’dan Aurelianus’a kadar meydana gelmiş olan olayları kısa bir şekilde aktardığını gördüğümüz yazar, Diocletianus’un⁶⁶ tahta geçmesi ile beraber anlatımında daha fazla ayrıntıya yer vermektedir.

Tarihte, Roma İmparatorluğu’nun III. yüzyıl krizi olarak sözü edilen dönem Aurelianus’un ölümünden sonra da devam etmektedir. Yaşanan kriz askeri ve siyasi boyutta olsa da, krizin etkileri önemli ekonomik ve sosyal değişikliklere neden olmuştur. İmparatorluk III. yüzyılda durmaksızın devam eden iç savaşlarla ve taht kavgalarıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Dönemin en büyük problemi imparatorluk tahtının sahibinin kim olacağı konusudur ve imparatorluk, askerlerin kendi aralarından seçmiş oldukları, yine asker olan imparatorlar tarafından yönetilmiştir. Askeri ve siyasi anlamda sarsıntı yaşayan Roma’nın din hayatı da bu arada pek çok önemli değişim yaşamıştır. İmparatorlar taht mücadeleleriyle boğuşurken Hıristiyanlık Roma’da bir gelişim sürecine girmiştir. Ancak II. yüzyılda Hıristiyanların pagan

⁶⁵ Caenophrurium: Bugünkü Çorlu.

⁶⁶ Gaius Aurelius Valerius Diocletianus (245- 312) 20 Kasım 284 ile 1 Mayıs 305 tarihleri arasında görev yapmış Roma imparatorudur.

tanrılara kurban sunmayı reddettiğini gören imparatorlar nasıl her felaketten onları sorumlu tuttularsa, pagan inancı savunan Diocletianus da Hıristiyanlara türlü işkenceler uygulamıştır. Modern tarihçiler Diocletianus ile yeniden başlayan bu işkence sürecini “Büyük Zulüm” olarak adlandırmaktadırlar. Lactantius’a göre kutsal din her şeye rağmen direnmekte ve zalim imparatorlar tıpkı geçmişte olduğu gibi hak ettikleri cezaları görmektedirler.

Aurelianus’un 275 yılındaki ölümünden sonra Diocletianus’un hükümdarlığına kadar altı imparator tahta çıkmıştır. Tahta çıkan imparatorlar sırasıyla, Tacitus (275-276), Florianus (276), Probus (276-282), Carus (282-283), Carinus (283-285) ve Numerianus (283-284) olmuştur. Daha evvel belirttiğimiz üzere muhtemelen yine aynı sebeplerden⁶⁷ dolayı Lactantius, ismini verdiğimiz bu imparatorlardan bahsetmemiştir ve Diocletianus’u anlatmaya başlamıştır.

Diocletianus’un tahta ilk çıkışı, İmparator Carus’un ölümüyle olmuştur. Carus 284 yılında öldüğünde Doğu’daki subaylardan biri tarafından Diocletianus imparator ilan edilmiştir. Aynı süre içerisinde Batı’da yönetim sahibi olan Carinus, Diocletianus’un imparator ilan edilmesinden hoşnut olmadığı için Diocletianus’a karşı bir savaş girişiminde bulunmuştur (Barnes, 1981: 5). 286 yılında Moesia’da⁶⁸ karşı karşıya gelinen bu savaşta Carinus öldürüldüğünde her iki ordu da Diocletianus’u imparator olarak uygun görmüşlerdir ve Diocletianus artık Roma’nın tek imparatoru olmuş, Roma’ya gelerek senatodan tüm yetki ve unvanlarını almıştır (Barnes, 1981: 5, Williams, 1997: 38, Bowman, 2008: 69, Odahl, 2004: 40).

Daha evvelki yıllarda meydana gelen imparatorluk içindeki ayaklanmalar, aynı anda birden fazla imparatorun egemenlik çabaları ve imparatorluğa kuzeyden ve doğudan yapılan saldırıların yönetimi sıkıntıya soktuğunu gören Diocletianus yaşanan olumsuzluklara son vermek istemiştir. Bu amaçla imparatorun “*princeps*”⁶⁹ statüsü ile

⁶⁷ Lactantius’un bu imparatorları özellikle seçmemesinin sebepleri muhtemelen, onların Hıristiyanlara baskı uygulamamış olmaları ya da Lactantius için yeterince felaketli bir sonla karşılaşmamış olmalarıdır.

⁶⁸ Moesia, Sırbistan, Bulgaristan ve Romanya’nın Tuna (Danube) Nehri’nin güneyindeki toprakları arasında yer alan tarihi bölge ve antik Roma eyaleti.

⁶⁹ *Princeps*: Vatandaşların birincisi, önde geleni anlamına gelen *princeps* cumhuriyetçi geleneklerle bağlantılı olan ve Augustus’un kendisi için seçtiği resmi olmayan bir imparatorluk unvanıdır. Augustus’tan sonra Roma imparatorları tahta çıktıklarında resmi olmayan bu unvanı almaktadırlar.

tüm yetkilere sahip olduğu “*principatus*”⁷⁰ yönetim biçimine son vererek yerine “*Dominatus*”⁷¹ adı verilen yönetim biçimini getirmiştir. Diocletianus tarafından benimsenmiş olan bu yeni yönetim biçimi monarşik yapıya daha eğilimli olan ve imparatorun egemenliğini kayıtsız şartsız kabul eden bir rejimdir. İmparatorluğun mutlak hakimi olan Diocletianus her türlü yetkiyi eline almış olmasına rağmen ordu ve imparatorluğun tek başına kontrol altında tutamayacağını düşünmeye başlamıştır (Barnes, 1981: 6, Southern, 2001: 136). Bu sebeple Diocletianus 285 yılında, görevini paylaşabileceğini düşündüğü eski arkadaşlarından biri olan Maximianus’u⁷² *Caesar*⁷³ olarak seçmiştir (Eutropius, 9.10, Barnes, 1981:6, 1982:4, Williams, 1997: 43-45, Bowman, 2008: 68-70). Diocletianus, Tuna, Ermenistan, Mısır ve Mezopotamya’da imparatorluğun eski gücünü elde etmeye çalışırken, *Caesar*’ı ilan ettiği Maximianus’u köylüler arasında çıkan bir isyana son vermesi ve Germenlerin düzenledikleri saldırıları bastırması için Gallia’ya göndermiştir (Barnes, 1981:5-6). Bu iki görevi de başarıyla sonuçlandırmış olan Maximianus’u 1 Nisan 286’da *Caesarlık*’tan *Augustus*⁷⁴ mertebesine yükseltmiştir (Barnes, 1981:7, Southern, 2001: 141-142, Potter, 2004: 282). Bu arada Britannia’daki⁷⁵ Roma donanmasının komutanı olan Carausius’un çıkardığı isyanla kendisini Britannia’da imparator ilan etmiş olması (İS 287) Diocletianus’un ikili yönetim şeklinin de imparator topraklarını korumak için yetersiz olduğunu düşünmesine yol açmıştır. Nitekim Diocletianus, Carausius’un 293 yılına kadar; yani öldürülünceye dek Britannia’yı yönetmiş olduğu gerçeğinden ders almıştır. Ve muhtemelen buna benzer olayları önlemek amacıyla “*Tetrarchia*”⁷⁶ adı verilen dörtler erkini kurmuştur (Barnes, 1981: 6-9). Bu yeni yönetim biçimine göre, Diocletianus yine tek sorumlu kişidir, ancak yönetim ortak bir imparator yani *Augustus* ve iki yardımcı imparator yani *Caesar*’lar tarafından paylaşılmaktadır. *Caesar*lar da daha sonra *Augustus* olacak ve kendilerine hanedanı devam ettirmek üzere yine birer *Caesar* seçeceklerdir. Böylece

⁷⁰ *Principatus*, *princeps* kelimesinden türetilmiştir. Roma İmparatorluğu’nun ilk imparatoru Augustus’un rakiplerini yenerik imparatorluğunu ilan ettiği İÖ 27 yılıyla, İmparator Numerianus’un 284 yılındaki ölümü arasında geçen ve güçlü bir politik liderin hakimiyeti altındaki politik rejimi tanımlamak için kullanılan terimdir.

⁷¹ *Dominatus* terimi efendi, sahip anlamına gelen *dominus* kelimesinden türetilmiştir. İmparator Diocletianus’un kendisini imparator ilan ettiği İS 284 yılıyla Roma İmparatorluğu’nun Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmasından sonra Batı İmparatorluğu’nun tarih sahnesinden kesin olarak çekildiği İS 476 yılı arasında kalan, despotik son dönemlerini tanımlamak için kullanılan terimdir.

⁷² Marcus Aurelius Valerius Maximianus Herculeus (250 - 310), 286’dan 305 yılına kadar İmparator Diocletianus’la ortak imparator olarak görev yapmış Roma imparatorudur.

⁷³ *Caesar*: Roma’ya özgü bir imparatorluk sanıdır. Caesar, Iulius Gaius Caesar’ın ve evlat edindiği Octavianus’un aile adıdır. Sonraki imparatorlar sanlarının bir parçası olarak *Caesar* adını almakta ve bu sanı oğullarına ya da evlatlıklarına geçirmektedirler.

⁷⁴ *Augustus*: Roma’ya özgü bir imparatorluk sanıdır. “Yüce, ulu” anlamına gelen bu san ilk kez *senatus* tarafından *Caesar*’ın yeğeni, aynı zamanda evlat edindiği oğlu olan Octavianus’a verilmiştir ve daha sonraki imparatorlar bu unvanı kullanmaya devam etmişlerdir.

⁷⁵ Britannia, Bugünkü İngiltere, İskoçya ve İrlanda’yı içine alan bölgedir.

⁷⁶ *Tetrarchia*, yunanca *tetrarkhia* kelimesinden türetilmiş olup “dörtler erki” anlamına gelmektedir.

imparatorluk toprakları sıkı koruma altına alınmış ve eskiden beri büyük sorunlara yol açan veraset meselesine bir çözüm bulunmuştur.

Sonuç olarak imparatorluk artık yepyeni bir düzende yönetilmektedir. Bu yeni yönetimde Diocletianus ve ortağı Maximianus en yüksek rütbededirler. 293 yılında Diocletianus kendi *Caesar*'ı olarak Tunalı Galerius'u⁷⁷ seçerken Maximianus ise *Caesar*'ı olarak yine bir Tunalı olan ve o dönemde Gallia'da *praetorian praefectus*⁷⁸ olarak görev yapan Constantius Cholorus'u ilan etmiştir (Barnes, 1981: 8, Williams, 1997: 64-65, Southern, 2001: 146, Potter, 2004: 288). Bu sistemle imparatorluk, coğrafi olarak bölünmüş gibi görünse de, gücünün bütünlüğü korunmaktadır. Her bir imparator ayrı yerlerde güç sahibi olsa da imparatorluğu bir arada tutmaya yarayan asıl unsur, Diocletianus'un yetkilerinin üstünlüğü olmuştur. İmparatorların kendi bölgelerinde çıkardıkları yasalar ülkenin tümünde uygulanmakta ve her imparator bir diğerine danışmak zorundadır. İmparatorlar bir birlerine danışarak karar almakta ve işbirliği yapılarak destek olmaktadır. İmparatorların her biri imparatorluğun bir bölümündeki devlet işlerinden sorumlu tutulmaktadır. Diocletianus Balkanlar ve Anadolu'yu alırken, Maximianus İtalya ve Afrika'yı, Galerius Tuna eyaletlerini ve Constantius da Britannia ve Gallia'yı almıştır (Barnes, 1981: 8-9, 1982, 4: 36-37, Freeman, 2010: 554). İmparatorların hiç biri Roma'da ikamet etmemektedir ve her birinin kendine ait sarayı, kendine has bir yönetim şekli ve askeri yapısı vardır. Ayrıca imparatorluk gücünün temelini, tüm imparatorların iç çatışmalara ve dış tehlikelere karşı dayanışması oluşturmaktadır. İktidarı güçlendirmenin diğer bir yolunun da evlilik olduğu düşünülmüştür. Galerius, Diocletianus'un kızı Valeria⁷⁹ ile, Constantius da Maximianus'un kızı ya da üvey kızı Theodora⁸⁰ ile evlendirilmiştir (Barnes, 1981: 8-9, Barnes, 1982: 36-37). Diocletianus, bu şekilde sistemin sağlam bir zemine oturtulduğuna inanmıştır (Frakes, 2006: 92).

Yönetimde olduğu süre boyunca imparatorluğun daha iyi bir seviyeye ulaşması

⁷⁷ Galerius Maximianus (250/5-311), Resmi adı Gaius Galerius Valerius Maximianus'tur. 305 - 311 yılları arasında imparatorluk yapmıştır.

⁷⁸ *Praefectus praetorio*: Roma'daki imparator muhafız birliği komutanıdır. Bu memur ayrıca mülki ve askeri yönetim üzerine egemendir ve imparatorun gerçek vekili sayılmaktadır.

⁷⁹ Asıl adı Galeria Valeria olan Valeria, Diocletianus'un Prisca ile evliliğinden doğmadır. Valeria tahminen İS 315 yılında ölmüştür.

⁸⁰ Asıl adı Flavia Maximiana Theodora olan Theodora, antik kaynaklarda Maximianus'un üvey kızı olarak geçmekte ve Eutropia and Afranius Hannibalianus'un kızları olarak lanse edilmektedir. Bkz Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus*, 39.25, Eutropius, 9.22, *Epitome de Caesaribus* 39.2, T. D. Barnes (1982), *The New Empire of Diocletian and Constantine*, Harvard University Press, Londra, s. 33.

için çaba göstermiş olan Diocletianus, hırslı bir karakter sergilemektedir. Diocletianus'un yönetim anlayışının ana temasını imparatorun yüceltilmesi oluşturmaktadır. I. ve II. yüzyıllarda imparatorlar “*princeps*” yani halkın ve senatonun lideri unvanını alırken, Diocletianus kendisine “*dominus*” yani milletin efendisi şeklinde hitap edilmesini buyurmuştur. Augustus döneminde *Principatus* olarak anılan sistemin Diocletianus ile beraber *Dominatus* olarak değişmesinin sebebi de bu hitaba atfendir. Diocletianus, halk ile arasına bir perde çekmiştir, kendisine ancak saray protokolü aracılığıyla ulaşabilmek mümkündür. Başına hükümdarlık tacı takan İmparator, karşısına çıkanları önünde eğilmeye zorlamış, hatta bazı kişilere de kaftanını öpme izni vermiştir (İznic, 2009: 56). İmparator, halktan uzakta gösterişli bir sarayda ikamet etmektedir. Kendisinin ve kendisine ait olan her şeyin kutsal sayılmasını isteyen İmparator, Doğu'dan almış olduğu çeşitli törenler düzenlemektedir. Törenin yeri, İmparator'un önemi ile doğru orantılıdır. İmparator, halka yasaklanmış olan eflatun renkte elbiseler giymekte ve değerli taşlarla süslenmiş bir taç takmaktadır. Bir Tanrı gibi davranan ve kutsal olduğunu öne süren Diocletianus, kendisinin *Iuppiter*⁸¹ ile Maximianus'un da *Hercules*⁸² ile özleştirilmesini istemiştir (Bowman, 2008: 70-71, Williams1997: 58-59). Eutropius, Diocletianus'un bu tutumu ve karakteri ile ilgili Eutropius şunları yazmaktadır:

“Diocletianus yaratılıştan kurnaz, zeki ve hiçbir ayrıntıyı gözden kaçırmayan bir kişilikti. Acımasızlığını başkalarını töhmet altında bırakacak şekilde kullanmaktan hiç çekinmezdi. Buna rağmen çok faal ve yetenekli bir yöneticiydi; hatta ilk kez kendisi Roma'nın özgürlüğünden çok krallık yönetimine uygun düşen bazı adetleri Roma İmparatorluğu'na dahil etti ve kendisinden önceki imparatorlar sadece selamlanırken Diocletianus kendisine tapılmasını emretti. Mücevherlerle süslü elbiseler ve ayakkabılar giydi. Oysa önceden imparatorluğun ayırt edici nişanı sadece erguvan renkli giysiydi; bunun dışındaki alışkanlıklarının başkalarınınkinden pek farkı yoktu” (Eutropius, 9.26).

Diocletianus'un Roma'nın geleneksel tanrıları⁸³ ile bir tutulma arzusu, eski

⁸¹ *Iuppiter*: Yunan kültürü etkisinde oluşan Roma kahramanı ve Roma devlet dini tanrılarından birisidir. Göklerin hakimi ve Tanrıların hükümdarıdır, Yunanca adı Zeus'tur. Bkz. Pierre Grimal (2000), *The Dictionary of Classical Mythology*, Çeviren: A. R. Maxwell-Hyslop, Blackwell Publishers, Oxford, s. 244.

⁸² *Hercules*: Yunan kültürü etkisinde oluşan bir Roma kahramanıdır. Kahramanların en ulusudur. Yunanca adı *Herakles*'tir. Bkz. Grimal, P. (2000), a.g.e., s. 208-209.

⁸³ Roma'nın geleneksel tanrılarına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Lee, A. D. (2006), *Traditional Religions, The Cambridge Companion to the age of Constantine*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 159-182.

imparatorları örnek almasından kaynaklanmaktadır⁸⁴. Diocletianus'a kadar uzun bir süredir görülmemiş olan imparatorun tanrısallaştırılması, eski imparatorluk kültürüne dönüş gibidir, kaldı ki Diocletianus geleneksel tanrılara oldukça bağlıdır (Barnes, 1981: 20). Ancak, *Dominatus* dönemindeki kutsallığın, imparatorun bizzat gücünden kaynaklandığını göz ardı etmemek gerekmektedir. Otoritesini, Roma geleneksel tanrılarla özdeşleştirilerek ve çeşitli ritüeller düzenleyerek sağlamlaştırmaya çalışan Diocletianus, isteğini yerine getirmeyenlere sert bir tutum sergilemiştir (Barnes,1981: 20). Diocletianus, önceleri Hıristiyanları görmezden gelmiştir. Aynı süre içinde Galerius onlara karşı düşmanca bir tavır sergilemiş olsa da Diocletianus daha çok askeri işlere yoğunlaşmıştır. Ancak dini birliği korumanın imparatorluk için önemini bildiğinden, Hıristiyan nüfusun artmasına karşı bir önlem almak istemiştir. Bu hususta Lactantius ve Eusebius onun zulümler için Galerius tarafından kışkırtıldığını öne sürmektedirler (Lactantius, *DMP*, 10.6, 31.1, Eusebius, *HE*, 8.3.2). Bir süre sonra Galerius'a katılarak, onların emirlerine uymayı reddeden Hıristiyan topluluğa zulmetmeye başlamıştır (23 Şubat 303) (Rees, 2004: 60). Hıristiyan kitaplarının ve kiliselerin yakılmasını emretmişlerdir (Croix, 1963: 28, Barnes, 1981: 20). Ruhban sınıfa mensup kişiler tutuklanmış, kutsal kitaplar ortadan kaldırılmış ve Hıristiyanlar vatandaşlar tarafından işkencelere maruz bırakılmışlardır (Barnes, 1981: 22, Southern, 2001: 168, Potter, 2004: 168). Hıristiyanların önüne iki seçenek sunulmuştur: İmparator'a taparak törenlere katılmak ya da öldürülmek. Diocletianus ve Galerius'un, Hıristiyanlara karşı uyguladıkları ve geçmişteki imparatorlara kıyasla daha sert olan bu işkenceler zinciri tarih kitaplarında "Büyük Zulüm" başlığı altında yer almaktadır⁸⁵. Büyük Zulüm, kilisenin sağlamlığını büyük ölçüde zedelemiştir. Hıristiyanların çoğu işkenceye ve imparatorların emirlerine boyun eğerek inancını terk etmek zorunda kalmıştır. Fakat bir süre sonra Hıristiyanlara uygulanan baskıların fazla olduğunu düşünen Diocletianus tahtı bırakmadan hemen önce, politikasını yumuşatmaya karar vermiştir.

Diocletianus 305 yılında *vicennaliasını*⁸⁶ kutlayacağı yıl, imparatorluğu istediği seviyeye getirdiğini ve kendisinden sonra yerine geçebilecek yeteri kadar insan

⁸⁴ Örneğin Aurelianus da kendisini Güneş Tanrısı ile ilişkilendirmiştir.

⁸⁵ Büyük Zulüm periodunun ve bu period içinde yayımlanan *edictumların* detaylı bir analizi için bkz. G. E. M. de Ste. Croix (1954), Aspects of the "Great" Persecution, *The Harvard Theological Review*, Vol. 47, No. 2, s. 75-113.

⁸⁶ Roma imparatorlarının, hükümdarlıklarının yirminci yılını kutladıkları festival günüdür. Lactantius'un kullandığı *vicennalia* kavramı için ayrıca bkz. Kevin Guinagh (1933), The Vicennalia in Lactantius, *The Classical Journal*, Vol. 28, No. 6, s. 449-450.

olduğunu gördüğünde tahttan ayrılma kararı almıştır (Aurelius Victor, 39.48, *Epitome De Caesaribus*, 39.5-7). Bu kararını Maximianus'a bildirmiştir. Kendisinin tahttan feragat etmesi söz konusu olduğunda Maximianus'un da kayıtsız şartsız kabul edeceği hususunda daha önce anlaşmışlardır (*Panegyrici Latini*, 6.9.2). Ancak buna rağmen Maximianus'u ikna etmek kolay olmamıştır. Nihayet 1 Mayıs 305 tarihinde her iki imparator da imparatorluk giysilerini üzerlerinden çıkarıp sıradan vatandaşlar olarak yeni hayatlarına ilk adımı atmışlardır (Barnes, 1981: 27). Eutropius'a göre Diocletianus'un bu kararı almasındaki sebep, kendisini devlet işleri için yaşlı bulması ve daha genç ve dinamik birilerinin yönetime geçmesi gerektiğini düşünmesidir (Eutropius, 9.27). Diocletianus tahttan ayrıldıktan sonra, Spalatum'daki⁸⁷ sarayında inzivaya çekilmiştir. Diocletianus'un sarayda tek başına geçirdiği günlerinin nasıl olduğu konusunda çok az şey bilmekteyiz. Pagan yazarlara göre mutlu bir hayata başlamıştır ve iyi bir şekilde ölmüştür. Eutropius bu konuyla ilgili olarak şunları kaydetmiştir:

“Diocletianus sade bir vatandaş olarak Saloniae'dan⁸⁸ çok uzak olmayan kendi malikanesinde geç yaşına kadar huzurlu bir ömür sürdü ve sıra dışı bir yaşam sergiledi; çünkü Roma İmparatorluğu'nun kuruluşundan bu yana gelip geçen bunca imparatorlar arasında bir tek kendisi o kadar saygın bir mevkiden sivil hayatın yaşam biçimine ve vatandaşlığa isteyerek geri döndü. Bu yüzden insanoğlu var olduğundan beri kimseye kısmet olmayan ona kısmet oldu, sade bir vatandaş olarak öldüğü halde tanrılar arasına katılma onuruna ulaştı” (Eutropius, 9.28).

Fakat diğer yandan Lactantius, Diocletianus'un son yıllarını çok mutsuz geçirdiğini ve acı bir ölümle hayatına son verdiğini yazmıştır. Ona göre Diocletianus, Constantinus'un yükselişi ve kurduğu *tetrarchianın* bozuluyor olduğunu görmeye dayanamayarak delirmiştir (*DMP*, 17.9). Hırsına yenik düşen Diocletianus sık sık çılgınlık nöbetlerine girmiş ve yemeden içmeden kesilmiştir. Aklının ona oynadığı oyunlara yenik düşen Diocletianus en sonunda, Aralık 311'de kendini aç bırakarak intihar etmiştir (Barnes, 1981: 41). Lactantius tıpkı diğerleri gibi onun da, Hıristiyanlara yaptığı zulümlerin karşılıksız kalmadığını ve Tanrı tarafından bu kötü ölümle cezalandırıldığını

⁸⁷ Dalmatia'nın en büyük şehri olan Split.

⁸⁸ Dalmatia'da bir sahil kentidir, günümüzde Salona adıyla anılmaktadır.

söylemektedir⁸⁹.

Diocletianus ve Maximianus *tetrarchianın* gerektirdiği üzere kendilerinin yerlerini almaları için Constantius⁹⁰ ve Galerius'u⁹¹ *Augustus*luğa yükseltmişlerdir (Potter, 2004: 342). Onlar da kendilerine *Caesar* olarak Severus⁹² ve Maximinus Daia'yı⁹³ seçmişlerdir (Zosimus, 2.8, Potter, 2004: 344). Böylece Constantius ve Galerius yeni *Augustus*lar, Severus ve Maximinus Daia da onların *Caesar*ları olmuştur. Constantius ve *Caesarı* Severus imparatorluğun batısının, Galerius ve *Caesarı* Maximinus Daia da doğusunun yönetimini almıştır. İS 306 yılında Constantius'un beklenmedik ölümü karışıklıkların başlangıcı olacak ve Maximianus'un hırsını açığa çıkaran olaylar patlak verecektir. Roma imparatorluk tarihi boyunca komutanlarının oğullarına bağlı olan askeri birlikler yine aynı tutumu sergileyerek Constantius'un oğlu Constantinus'u⁹⁴ imparator⁹⁵ ilan etmişlerdir (*Anonymus Valesianus*, 2.4, Potter, 2004: 346). Galerius'un da onayı ile Severus, *Augustus*; Constantinus ise onun *Caesarı* olmuştur. Diğer yandan Roma halkı ve *Praetorianlar* Constantius'un gayri meşru⁹⁶ oğlunun mor kaftanı giymeye layık olmadığı düşüncesiyle, Maximianus'un oğlu Maxentius'un⁹⁷ *Caesar* olmasını istemektedirler (Zosimus, *HN*, 2.9.2-3)⁹⁸. Nitekim bu durum Roma'da duyulduğunda ve haber Maxentius'un kulağına gittiğinde o da, *Praetorian* muhafızları sayesinde kendisini imparator ilan etmiştir. Galerius Maxentius'un bu çıkışını öğrendiğinde Severus'a bu durumla ilgilenmesini ve Maxentius'a karşı çıkmasını emretmiştir (Zosimus, 2.10). Maxentius da yardım için babasına başvurmuştur. Maxentius'a karşı savaşa hazırlanan Severus, Maxentius'un

⁸⁹ Diocletianus'un ölümü için ayrıca bkz. T.D. Barnes (1978), Lactantius and Constantine, *The Journal of the Roman Studies*, 63, 32-35.

⁹⁰ Marcus Flavius Valerius Constantius Herculus Augustus, yaygın olarak Constantius Cholorus olarak tanınmaktadır.

⁹¹ Galerius Maximianus (250/5-311), resmi adı; Gaius Galerius Valerius Maximianus olan, 305-311 yılları arasında görev yapmış Roma imparatoru.

⁹² Flavius Valerius Severus veya II. Severus 306-307 yıllarında Batı Roma imparatoru olmuştur.

⁹³ Gaius Valerius Galerius Maximinus (270-313) 308-313 yılları arasında tahta çıkmış olan ve aslında bir köylü ismi olan Daia'yı taşıyan, Tuna bölgesinde doğmuş Roma imparatorudur. Galerius'un kız kardeşinin oğludur

⁹⁴ *Gaius Flavius Valerius Aurelius Constantinus*), Roma imparatoru ve Doğu Roma (Bizans) imparatorlarının birincisi (272-337)

⁹⁵ Lactantius'a göre Constantinus, babasının önerisiyle askerler tarafından *Augustus* ilan edilmiş daha sonra Galerius tarafından *Caesarlık* mevkisine indirilmiştir (*DMP*, 24). Ancak *Anonymus Valesianus* ve Zosimus'un *Historia Nova*'sına göre direkt olarak *Caesar* ünvanını almıştır (Zosimus, *HN*, 2.91).

⁹⁶ Constantinus, aslen Naissuslu bir hancı kızı ile Constantius'un oğludur. Onların evliliklerinin resmi olmaması yalnızca fiili olması kuvvetle muhtemeldir. Helena'nın yaşamı için ayrıca bkz. Jan Willem Drijvers, (1992), *Helena Augusta: The Mother of Constantine the Great and the Legend of her Finding the True Cross*, E.J. Brill, Leiden, s. 9-19.

⁹⁷ Marcus Aurelius Valerius Maxentius (278 civarı-312), Eski imparatorlardan Maximianus'un oğlu ve İmparator Galerius'un damadı olan Maxentius, 306-312 yılları arasında tahta çıkmış Batı Roma imparatoru.

⁹⁸ Zosimus, bir fahişenin oğlu olan Constantinus'un imparator olduğu yerde, büyük bir imparatorun oğlu olan Maxentius'un boş durmayacağını ifade etmektedir ayrıca onun saray muhafızlarının desteğini de sağladığını belirtmektedir (*Historia Nova*, 2.9.3).

rüşvet karşılığında birliklerini kandırmasıyla çareyi Ravenna'ya⁹⁹ kaçmakta bulmuş ve yolda Maximianus tarafından yakalanarak öldürülmüştür (Aurelius Victor, 40.7, Eutropius, 9.3, Zosimus, 2.10.1). *Anonymus Valesianus*'tan okuduğumuza göre; Severus Via Appia¹⁰⁰ üzerinde Roma'dan otuz mil¹⁰¹ uzaklıktaki bir villaya kapatılmış daha sonra da Galerius İtalya'ya döndüğünde idam edilmiştir (*Anonymus Valesianus*, 4.10)¹⁰².

Tüm bunlar olurken Maxentius'un, babası Maximianus'un yeniden imparator olmasını istemesi üzerine İS 307'de Maximianus yeniden *Augustus* olmuştur (Barnes, 1981: 30-32). Maxentius babasının *Augustus*luğu ile gücünü garanti altına aldığını düşünürken Maximianus da oğlunun iktidarına son vermeye çalışmış fakat başarılı olamamıştır (Lenski, 2006: 64). Maximianus'un tek derdi zaten hiç bırakmak istemediği emperyal gücünü geri kazanmışken, bir daha kaybetmemektir. Maximianus bu uğurda türlü entrikalar çevirmiştir. Galerius bu duruma bir son vermek için İS 308 yılında Carnuntum'da bir toplantı düzenlemiştir. Diocletianus ve Maximianus'un da katılmış olduğu toplantıda Maximianus ve Maxentius'un imparatorluklarına son verilmiştir. Diocletianus bizzat Maximianus'un yeniden imparator olmasını engellemiş ve eski dostu Licinius'un *Augustus* olmasını istemiştir. Sonuç olarak Doğu'da Galerius ve Caesar'ı Maximinus Daia, Batı'da ise Licinius ve *Caesar*'ı Constantinus görev almak üzere seçilmiş ve düzen yeniden kurulmuştur (Barnes, 1981: 32-34, Potter, 2004: 349-350, Lenski, 2006: 65).

Maximianus, Carnuntum'da yapılan toplantıdan yaklaşık üç yıl sonra ölmüştür. Maximianus'un sonunu hazırlayan, onun gem vurulamayan ihtirası ve tekrar tahta geçme arzusu olmuştur. Damadı¹⁰³ Constantinus 310 yılında Keltler'e karşı bir savaş girişiminde bulunduğu anda, Maximianus onun yokluğunu fırsat bilerek kendisini imparator ilan etmiştir. Constantinus bu durumdan haberdar edilince Maximianus'a karşı derhal harekete geçmiştir. Constantinus'a karşı daha fazla direnemeyen

⁹⁹ Gallia Cisalpina'da ünlü bir liman kenti, kent günümüzde de aynı adla anılmaktadır.

¹⁰⁰ Roma'dan Güney İtalya'ya giden anayol. Yolun Roma'dan Capua'ya kadar olan 211 km'lik kısmını İÖ 312'de *ensor* Appius Claudius inşa ettirdiği için yola kendi adını vermiştir.

¹⁰¹ 1 Roma mili yaklaşık olarak 2.48 km'dir.

¹⁰² Severus'un ölümü üzerine ayrıca bkz. Zosimus, *Historia Nova*, 2.10, Aurelius Victor, *De Caesaribus*, 40.7, Eutropius, 10.2.4.

¹⁰³ Constantinus, Maximianus'un kızı Fausta ile evlidir.

Maximianus Massilia'ya¹⁰⁴ kaçmış ve orada yakalanmıştır. Maximianus daha evvel de Constantinus'a bir komplo girişiminde bulunmuştur (Zosimus, 2.11). Maximianus, Eutropius'un aktardığına göre; oğlu tarafından sürgün edildiğini öne sürerek damadı Constantinus'a katılmak için Gallia'ya doğru yola çıkmıştır. Böylelikle askerlerin ve halkın desteğini alarak Gallia'da hüküm süren Constantinus'u öldürecektir. Ancak olaylar planladığı gibi gitmemiştir. Çünkü planından söz etmiş olduğu kızına Constantinus'tan daha iyi bir eş bulacağını vaat etmiş olsa da, Fausta kocası Constantinus'tan yana davranmış ve bütün düzeni ona anlatmıştır. Constantinus tüm bunları öğrendiğinde akşam kendi yatağına bir hadım geçirmiş ve Maximianus'un kendisi yerine hadımı öldürmesini sağlamıştır. Constantinus'u öldürmüş olduğunu zanneden Maximianus odadan çıktığında askerler tarafından yakalanarak hapse atılmıştır (Eusebius, *Vita Constantini*, 1.47, Eutropius 9.3). Lactantius'tan öğrendiğimize göre, tüm yaptıklarına rağmen Constantinus, Maximianus'u affetmiştir ancak Maximianus sarayın odalarından birinde kendisini asmıştır¹⁰⁵ (*DMP*, 30.5-6, Eusebius, *HE*, 8.13.15, Zosimus, 2.11).

Maximianus'un ölümünün gerçekten intihar sonucu mu yoksa Constantinus'un elinden mi olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Maximianus'un ölümü hakkındaki en detaylı bilgiyi veren Lactantius ve Eusebius Constantinus'un, onu her defasında affeden yüce gönüllü bir kişi olduğunu yazarken Maximianus'u hırsından ötürü yoldan çıkmış ve merhametsiz bir insan olarak değerlendirmişlerdir. Ayrıca onlara göre Maximianus tıpkı diğer imparatorlar gibi Hıristiyanlara zulmettiği için Tanrı tarafından cezalandırılarak hak ettiği şekilde ölmüştür. Gerçekten de Maximianus Diocletianus'un her söylediğini yapmış ve Hıristiyanlara karşı çok acımasız davranmıştır. Pagan yazar Eutropius da aynı şekilde zalim olarak nitelendirdiği Maximianus ile ilgili şu satırları yazmıştır:

“Yaptığı planı kızı Fausta açığa çıkarıp da böyle bir düzenden kocasını haberdar edince Maximianus Massillia'da¹⁰⁶ yakalandı, oysa oğluna katılmak için tam da buradan

¹⁰⁴ Gallia Narbonensis'te (günümüz Fransa'sının güneyindeki Languedocve Provence bölgesinde yer alan Roma İmparatorluğu eyaleti) ünlü bir liman kenti, bugünkü Marsilya. İÖ 600 yılında Foça'lı yunan denizcilerin sayesinde Massalia adı altında kurulan Marsilya, Fransa'da ve Akdeniz'de birinci, Avrupa genelinde dördüncü limanı olarak gösterilmektedir.

¹⁰⁵ Zosimus 2.11'de Maximianus'un Tarsus'da öldüğünü kaydetmektedir ancak Zosimus onu dört yıl sonra Tarsus'ta ölen Maximinus Daia ile karıştırmaktadır. Maximianus ise Massilia'da yakalanmıştır ve genel görüş onun Constantinus tarafından intihara zorlandığı şeklindedir.

¹⁰⁶ Bugünkü Marsilya.

yelken açmaya hazırlanıyordu; layık olduğu şekilde öldü. Her tür zalimliğe ve şiddete eğilimli bir insandı, inançsız, huysuzdu ve kendisinden başkasını asla düşünmezdi” (Eutropius, 10.3).

Constantius’a dönecek olursak¹⁰⁷; Galerius ile imparatorluğun yönetimini elde ettikten bir yıl sonra ciddi bir hastalığa yakalanmıştır. Lactantius, ilk dörtler erkinin bir parçası olan Constantius için övgü sözleri sarf ederek onun hakkında yazmayacağını söylemiştir. Ona göre Constantius Hıristiyanlara karşı hoşgörülü davranmış sonuç olarak da Tanrı tarafından kötü bir ölümle cezalandırılmamıştır. Durumunun giderek kötüleştiğini fark eden İmparator, Lactantius’a göre Galerius’a bir mektup yazmış ve yakınında bulunan oğlu Constantinus’u kendisinin yanına çağırmıştır (Eusebius, *VC*, 1.20, Aurelius Victor, *De Caesaribus*, 40.1-2, *Anonymus Valesianus*, 1.2 Southern, 2001: 169). Bunu bilen Maximianus tekrar tahta geçme arzusu içinde olduğundan Constantinus’a engel olmaya çalışmıştır, ancak ondan kurtulmayı başaran Constantinus, babasıyla beraber Britannia’ya geçmiştir (Eutropius, 10.1, Southern, 2001: 170)¹⁰⁸. Orduyu yönetecek durumda olmayan Constantius ordunun başına oğlunu geçirmiş ve askerlerinden onu imparator ilan etmelerini istemiş ve nihayetinde Constantinus’a emperyal güç verilmiştir¹⁰⁹ (Zosimus, 2.9, *Anonymus Valesianus*, 2.2, Potter, 2004: 346). Constantius, bu şekilde istediğini yerine getirmiş ve 306 yılında Eboracum’da¹¹⁰ ölmüştür (Eutropius, 10.1-2, Lactantius, *DMP*, 24, *Anonymus Valesianus*, 1.2).

Eusebius da Constantius ile ilgili şu sözleri söylemektedir:

“Çok geniş özgürlükler sunarak dostlarının sevgisini kazandı ve insanlık ilkelerini belirlediği için kendi kurallarının olmasını sağladı ve bu her sınıftan vatandaşa makul geldi. Uzun yıllar geçtikten sonra sonuna kadar sürdürdüğü din işlerinden bitkin olduğu zaman, onurlandırdığı Tanrı ölümsüz bir hediyeyle onu taçlandırdı ve onu gücünü başarılı bir şekilde sürdüreceği üç erkek çocuğu büyütmesini sağladıktan sonra fani bir

¹⁰⁷ Constantius Cholorus Temmuz 306’da hayatını kaybetmiştir. Ancak bu bölümde imparatorların belli özelliklerini vurgulayarak, onların ölüm şekillerini tek tek ele almayı hedeflediğimizden kronolojik sıradan çok Lactantius’un anlatım dizisini kullanmayı uygun gördük. Böylece Lactantius’un anlattığı olayların diğer tarihçiler tarafından nasıl aktarıldığına dair fikir verilecektir.

¹⁰⁸ Maximianus’un Constantinus’a engel olma çabası ve Constantinus’un kaçıış ılerleyen bölümlerde anlatılacaktır.

¹⁰⁹ Burada bir ayırım bulunmaktadır: Lactantius *DMP* 24’de Constantinus’un babasının tavsiyesiyle askerler tarafından Augustus ilan edildiğini ancak Galerius tarafından kendisine *Caesar*lık verildiğini yazmaktadır. Ancak Zosimus ve *Anonymus Valesianus*’a göre Constantinus babası öldüğü gibi doğrudan *Caesar* ilan edilmiştir. Socrates ise Constantinus’un yönetime geçişinin tam tarihini 25 Temmuz 306 olarak vermektedir (*HE*, 1.2).

¹¹⁰ Bugünkü İngiltere’nin York şehridir.

krallıktan azizlerinin ruhlarını topladığı yere, sonsuz hayata kavuşturdu” (Eusebius, *VC*, 1.9).

Lactantius, Constantius ile ilgili fikrini belirttiikten sonra Galerius’u anlatmaya başlamıştır. Ayrıca Diocletianus’un damadı olduğunu vurguladığı Galerius’tan, ikinci Maximianus olarak bahsetmektedir. Metnin devamında da Galerius için Maximianus ismini kullanmayı tercih etmiştir. Lactantius’a göre Galerius, Diocletianus ve Maximianus’tan çok daha zalim bir imparatorudur. Galerius’un karakteri diğer Hıristiyan yazarlar ve özellikle Eusebius tarafından da Hıristiyanlara karşı acımasız davranışlarda bulunduğu için kötü bir şekilde tasvir edilmektedir. Nitekim her kötü imparator gibi o da utanç verici bir ölümle yaptıklarının cezasını ödeyecektir.

Galerius Roma’daki Hıristiyan katliamlarında etkin rol oynamaktadır. İS 299 yılında Diocletianus ile birlikte katıldıkları kurban törenlerinde *haruspex*lerin¹¹¹, kurbanların geleceğe dair bir işaret vermediklerini söylemeleri üzerine törende bulunan Hıristiyanlar suçlanmıştır. İki imparator tüm saray halkını kurbanlar sunmaya zorlamış ve sarayın bu şekilde arındırılmasını emretmişlerdir hatta orduya dahi bu emirleri içeren mektuplar gönderilmiştir (*DMP*, 10.5, Barnes, 1981: 18-19, Keresztes, 1983: 380). Hıristiyanlara karşı alınan önlemler başlangıçta hafif görünmektedir ancak daha sonra şiddetlenmiştir. Hıristiyan yazarlar bu işkencelerde Galerius’un daha tutkulu olduğuna değinerek onun zulümlerin daha şiddetli olması konusunda Diocletianus’a baskı yaptığının altını çizmektedirler (Eusebius, *HE*, 8.3.2, Barnes, 1981: 19). Lactantius’un aktardığına göre iki imparator Hıristiyanlara ilişkin bir konuşma yapmışlar bu konuşmada Diocletianus Hıristiyanların resmi görevlerden alınmalarını önermiştir. Ancak Galerius bununla yetinmek istememiştir ve bu hususta Apollo’ya¹¹² danışmaya karar vermişlerdir (Barnes, 1981: 2, Digeser, 2004: 57). Apollo’nun “dinsiz kişilerin”¹¹³ kurban törenlerinde bulunmasının hayvanların geleceğe dair işaret vermesini engellediğini” söyleyen kehaneti¹¹⁴ üzerine imparatorlar, büyük zulmü¹¹⁵ başlatmışlardır

¹¹¹ *Haruspex-icis*: kahin. Etrükslerden kalma bir gelenekle hayvanların iç organlarına bakarak kehanette bulunan kişilerdir. Yaptıkları yorum biçimine ise *extispicium* (*exta*=iç organlar *scpio*=bakmak) adı verilirdi. *Haruspex*ler, iç organların doğal yerlerini bilir ve olağandışı durumlarda bunların tanrılardan gelen işaretler olduğuna inanarak insanları uyarırlardı. Organların yerlerinde, renklerinde ve biçimlerinde alışılmışın dışında hareketler gözlemlediklerinde tanrıların insanlardan ne istediğini anlamaya çalışırlardı.

¹¹² *Apollo*; Yunan Güneş Tanrısı. Yine Yunan kültüründen Roma’da kabul görmüş tanrılardandır.

¹¹³ Burada kullanılan sözcük “*impous*”dur, *impius* Latince; tanrıya karşı saygısız, günahkar anlamına gelmektedir. Diocletianus ve Galerius’un günahkarlıktan anladıkları şüphesiz ki Hıristiyanların kendi tanrılarını kabul etmiyor olmalarıdır.

¹¹⁴ Eusebius, kehanetin tam metnini vermektedir (*Vita Constantini*, 2.20).

(Eusebius, *VC*, 2.20, Barnes, 1981: 21, Potter, 2004: 338). Ayrıca zulümlerin gereğinden fazla olduğu gerekçesiyle Diocletianus'un feragatinden hemen önce hafifletilmesine karşın Galerius Hıristiyanlara karşı baskıcı politikayı sürdürmüştür. Tüm bu sebeplerden ötürü Galerius, Hıristiyan tarih yazarları tarafından en kötü imparatorlar listesinde yer almakta ve nefretle anılmaktadır.

Galerius'un son günleri tehlikeli bir hastalıkla boğuşarak geçmiştir. Eusebius ve Lactantius onun başına gelenleri Tanrı'nın bir intikamı olarak yorumlamış ve olan biteni ayrıntıları ile anlatmışlardır (Eusebius, *HE*, 8.16). 310 yılında Galerius'un vücudunda iltihaplı yaralar ortaya çıkmıştır ve iltihap onun testislerine kadar yayılmıştır (*Anonymus Valesianus*, 3.8, Eusebius, *HE*, 8.6, Zosimus, 2.11). Büyük ihtimalle kansere yakalanmış olan Galerius'un hastalığına doktorlar çare bulamamışlardır (Adams, 1998: 523)¹¹⁶. Lactantius, dayanılmaz ağrılar çeken İmparator'un tüm vücudunu kurtların yediğini ve çürüyen bedeninin kötü bir kokuya sebep olduğunu anlatmaktadır. Hastalığı gün geçtikçe ilerleyen Galerius'un vücudu şeklini kaybetmeye başlamıştır. Acıları bir yıl boyunca sürmüştür (*DMP*, 33-34).

Galerius, 311 yılının Mayıs ayında Hıristiyanlara karşı uyguladığı zulümleri durdurmuş ve tüm dinlere anlayış göstereceğini açıklayan bir hoşgörü fermanı yayınlamıştır (Eusebius, *HE*, 8.16, *Anonymus Valesianus*, 3.8). Lactantius'a göre, Galerius fazla zamanının kalmadığını anladığından dolayı Tanrı'nın varlığını ölmeden hemen önce kabul etmiştir. Belki de gerçekten Tanrı'nın kendisini yaptığı kötülükler yüzünden cezalandırmış olabileceğini hissetmiş ve acılarının son bulmasını umarak Hıristiyan olmuştur. Galerius'un ölümü ile ilgili olarak ayrıca *Anonymus Valesianus*'ta şu sözler kaydedilmiştir:

“Serдика’ya¹¹⁷ döndü. Burada korkunç bir hastalığa yakalandı ve bu hastalıktan öylesine eridi ki, son derece insafsız zulümlerinin cezası olarak vücudunun iç organları dışarı çıktı ve çürüyerek öldü. Bu, iğrenç fermanın yazarına iade edilen son derece adil bir

¹¹⁵ Büyük Zulmün başlangıç süreci ve içeriği konusunda detaylı bir analiz için bkz. Efrumiye Ertekin (2011), Roma Devletinin Hıristiyanlığı Kaldırmaya Yönelik Son Hamlesi: Büyük Takibat (303-311), *Seleucia Ad Calycadnum*, S.1, Olba Kazısı Yayınları, s. 91-109.

¹¹⁶ Lactantius'un bu hastalığa dair yorumu üzerine ayrıntılı bir inceleme için bkz. J. N Adams (1998), A Medical Theory and the Text at Lactantius, Mort. Persec 33. 7 and Pelagonius 347, *The Classical Quarterly*, New Series, Vol 38, 2, s. 522- 527.

¹¹⁷ Bulgaristan'da, bugünkü Sofya.

cezaydı” (*Anonymus Valesianus*, 3.8)¹¹⁸.

Galerius’un 311 yılındaki ölümü ile Maxentius ile Constantius’u karşı karşıya getiren bir dizi karışıklık meydana gelmiştir. En az babası kadar hırslı bir karakter sergileyen Maxentius, Constantius’un ölümü ile zaten şahsi iktidar peşinde olduğunu göstermiştir. Galerius öldüğünde Maximinus Daia kendisine, Galerius’un Batı’ya *Augustus* yaptığı Licinius’u rakip olarak görmüştür¹¹⁹ (Barnes, 1981: 39-40, Odahl, 2004: 96). Çünkü Licinius Batı’da sağlam bir yer edinmemiş ve gözünü Doğu’ya dikmiştir. Licinius Doğu’da Maximinus Daia’dan kurtulmaya çalışırken, Constantinus da Batı’da Maxentius’tan kurtulabilmenin peşindedir (Lemerle, 2004: 17). 311’in yazına gelindiğinde Maxentius Constantinus’a karşı harekete geçmiştir (Barnes, 1981: 40). 311’in kışında Constantinus Maxentius ve Licinius’un ittifak yapabileme ihtimalinden endişelenerek Licinius’a kardeşi Constantina ile evlenmesini teklif etmiştir (Barnes, 1981: 41). Görünen o ki; Maxentius ve Constantinus’un ilişkileri gün geçtikçe kötü bir hal almaktadır ve Constantinus Maxentius’u yok etmeye karar vermiştir. 312 yılının yaz aylarında Gallia’dan ayrılarak Roma’ya doğru yola çıkmıştır. Yolda tüm şehirler Constantinus’a teslim olmuştur ve Ekim ortalarına doğru Roma surlarına yaklaştığında Maxentius kent dışına çıkmıştır (Lieu, 1996: 55)¹²⁰. Bu arada savaş hazırlıkları içinde olan Maxentius, savaş sonunda muzaffer bir sonuç elde edip edemeyeceği konusunda kuşkulu olmalıdır ki, ihtiyaç duyarsa kaçabilmek için Tiber ırmağı üzerine bir köprü inşa ettirmiştir (Barnes, 1981: 42-43, Odahl, 2004: 108). Ayrıca kaynaklarda Maxentius’un savaşın sonucundan korktuğu ve *Sibylla* kitaplarına başvurduğu yazılıdır (*DMP*, 44.8, Zosimus, *HN*, 2.16). Kitaplar ona “Roma’nın bir düşmanının öleceğini” kehanet ettiğinde cesaretlenip Constantinus’a karşı çatışmaya karar vermiştir (*DMP*, 48.8, Barnes, 1981: 43, Macmullen, 1987: 74, Odahl, 2004: 108). Nihayet iki imparatorun ordusu Roma’nın birkaç kilometre uzağında yer alan Tiber ırmağı üzerindeki Milvius Köprüsü¹²¹ üzerinde karşılaşmışlardır (28 Ekim 312).

¹¹⁸ *Anonymus Valesianus*’taki bu anlatımın Hıristiyan bakış açısıyla sunulduğu görülmektedir. Hıristiyan yazarlar tarafından zulümlerin kışkırtıcısı olarak kabul edilen Galerius Eusebius ve Lactantius tarafından nefretle anılmaktadır. *Valesianus*’ta da suçlama söz konusudur ancak vurgulardaki ton diğer iki yazar kadar sert değildir.

¹¹⁹ Hatırlanacağı üzere Carnuntum toplantısı sonucunda Maxentius’un iktidarına son verilmiş, yeni düzende Doğu’da Galerius ve *Caesar*’ı Maximinus Daia, Batı’da ise Galerius’un yakın dostu Licinius ile *Caesar*’ı Constantinus yönetime geçmiştir.

¹²⁰ Lieu, Maxentius’un savaştan önce Roma’da kalıp savunma taktiği geliştirmek istediğini, ancak halk tarafından kent dışına çıkmaya zorlandığını belirtmektedir. Ayrıca bkz. M.P. Speidel (1986), Maxentius and his Equites Singulares in the Battle at the Milvian Bridge, *Classical Antiquity*, 5, 253-62.

¹²¹ *Pons Milvius/Mulvius*: Milvius Köprüsü Roma’da Tiber Nehri üzerindedir. Bugün Molle Köprüsü olarak bilinmektedir. İlk olarak İÖ 206 yılında consul Gaius Claudius Nero tarafından yaptırılmıştır.

Maxentius, Tiber'i arkasına alarak yerini sabitlemiştir (Odahl, 2004: 108). Constantinus'un ordusu da üzerinde bir takım işaretler bulunan kalkanlarıyla savaş alanına varmışlardır (Eusebius, *VC*, 1.28, Odahl, 2004: 106, Digeser, 2000: 122)¹²². Ancak savaş sırasında Constantinus ve askerlerinin kendilerinden çok daha üstün olduğunu fark etmiş ve paniğe kapılmıştır. Sayı ve kuvvet bakımından yetersiz olan Maxentius'un ordusu bir süre daha direnmeye çalışmış fakat başaramamıştır. Askerlerin çoğu ezilerek can vermiştir. Hayatta kalanlar daha önce planladıkları gibi Maxentius'un yaptırdığı Milvius Köprüsü'nü geçtikten sonra düşman hala üzerindeyken köprüyü yıkmaktı. Fakat köprü ağırlığa dayanamayıp çöktüğü için planlarını gerçekleştirememişlerdir. Maxentius'un askerlerinin çoğu ırmakta boğularak can vermiştir (Eusebius, *VC*, 1.38, Zosimus, *HN*, 2.16). Maxentius atının sırtında köprüye ancak yıkıldıktan sonra ulaşabilmiş ve Constantinus'un askerleri tarafından nehre atılmıştır. Atıyla birlikte nehri yüzerek geçmeye çalışan Maxentius bir süre sonra akıntıya kapılarak boğulmuştur (Zosimus, *HN*, 2.16, Barnes, 1981: 48, Odahl, 2004: 108, Lenski, 2006: 70).

Hıristiyan yazarlara göre savaşın sonucu sürpriz değildir. Lactantius ve Eusebius için Maxentius'un yaşamı boyunca Hıristiyanlara eziyet etmesi ve Tanrı'yı tanımamış olması onun bu cezayı hak etmesinin sebebidir (Eusebius, *HE*, 9.9). Ayrıca, *Excerpta Valesiana*'da şu sözler yazılıdır:

“Tiran orada yenildi; bütün adamlarıyla birlikte kaçarken kalabalığın içinde sıkışıp kaldı ve atının üzerinden nehre düşüp boğuldu. Ertesi gün cesedi nehirden çıkarıldı ve kafası kesilerek Roma'ya gönderildi” (*Anonymus Valesianus*, 4.12). Görüldüğü üzere Maxentius pek çok yazar tarafından tiran olarak addedilmiş ve yaptıklarını korkunç bir ölümle ödemiştir.

Maximinus Daia'ya gelince, Maxentius'un ölümünden yaklaşık bir yıl sonra hayatını kaybetmiştir. Illyricum doğumlu olan Maximinus Daia, Galerius sayesinde orduda çabucak ilerleyerek askeri *tribunus* olmuştur. 305'te Diocletianus ve Maximianus tahtan çekildiklerinde yeni *Augustus* Galerius'un *Caesar*'ı Maximinus

¹²² Constantinus'un askerlerinin kalkanlarındaki işaretler İsa monogramıdır. Geleneksel hikayeye göre Constantinus savaştan bir gece önce rüyasında kalkanları bu işaretleri çizdikleri taktirde zafer kazanacaklarını görmüştür. Bu konuda Lactantius ve Eusebius farklı hikayeler aktarmaktadır ancak bu konuyu daha sonraki bölümlerimizde karşılaştırmalı olarak ele alacağız.

Daia olmuştur. Maximinus, Severus'un ölümünden sonra yapılan Carnuntum toplantısında Severus'un yerine *Augustus*luğa yükseltileceğini umut etmiştir. Fakat Galerius yakın dostu olan Licinius'u *Augustus* ilan etmiştir. Galerius'un ölümüne değin durum bu şekilde sürmüştür. Galerius'un 311'deki ölümüyle Maximinus Daia, henüz Batı'da yeteri kadar otorite sahibi olamadığı için Doğu'ya gelmeye çalışan Licinius'u saf dışı etmeye çalışacaktır (Barnes, 1981: 39-40, Odahl, 2004: 96). Batı'da Maxentius'u yendikten sonra Constantinus tek hakimken Doğu'da Maximinus ve Licinius yönetimin mutlak hakimiyetini elde etmek için savaşıacak gibi görünmektedirler. Maximinus Daia, Licinius'un Milano'da bulunduğu sırada kendi askerleri tarafından Augustus ilan edilmiştir. Kısa süre içinde Syria'yı terk ederek Bithynia üzerinden ilerleyip Boğazları aşmıştır. Maximinus Licinius'a destek veren Byzantium¹²³ ve Heracleia'yı¹²⁴ işgal etmiştir ancak 30 Nisan 313'de Hadrianapolis'te yapılan savaşta Licinius'un ordusu tarafından yenilgiye uğratılmıştır (Zosimus, *HN*, 2.17).

Hıristiyan gelenek çerçevesinde, Maximinus Daia'nın hezimetini diğer tiranlar gibi beklenen bir sonuçtur. Maximinus Daia, İS 306 yılında yayımlanmış olduğu bir emirname ile tüm halkın pagan tanrılara tapmasını zorunlu kılmıştır (Ertekin, 2011: 103). Ayrıca Galerius, hoşgörü emirnamesini yayımladıktan sonra da zulümlere devam ettiği için Eusebius tarafından kinle anılmaktadır (Eusebius, *HE*, 8.14). Hıristiyanlara karşı sert bir tutum sergilemiş ve emirlerine uymayanları ağır cezalara çarptırmıştır (Eusebius, *VC*, 1.58). Lactantius ve Eusebius'a göre Tanrı tıpkı bir yıl önceki Milvius Köprüsü savaşında yaptığı gibi imparatorların işine karışmıştır. Maximinus savaş alanından bir köleden aldığı elbiseyle kendini gizleyerek Anadolu'nun güneyine kaçmıştır (Eusebius, *VC*, 1.58). Licinius, onu saklandığı Tarsus'ta bulmuştur (Aurelius Victor, *De Caesaribus*, 41). Lactantius'un aktardığına göre; Maximinus çareyi kendini öldürmekte bulmuştur. Zehir içerek intihar etmeye hazırlanan Maximinus, bunu yapmadan önce bolca yemek yemiş ve şarap içmiştir. Aslında çok etkili bir zehir içmiş olmasına rağmen midelerini iyice doldurduğu için kanına çabucak karışmamıştır. Dört gün boyunca dayanılmaz acılar çekmiş hatta son günlerine öylesine delirmiştir ki toprak yemeye başladığı görülmüştür. Çektiği ıstıraba dayanamayan Maximinus başını duvarlara vurarak gözlerini kaybetmiştir. Çevresinde Tanrı'nın suretini görmüş ve

---

¹²³ Bugünkü İstanbul.

¹²⁴ Karadeniz Ereğlisi.

İsa'ya kendisine acıması için yalvarmıştır. En nihayetinde 313'de inilteler içinde son nefesini vermiştir (*DMP*, 49.7). Aynı şekilde Eusebius'us da Maximinus'un tam da Hıristiyanlara yaptığı işkencenin karşılığı olarak ölmeden önce kör olduğunu ve bir önceki tiran gibi acılar içinde kıvrılırken Tanrı'nın varlığını kabul ettiğini yazmıştır (Eusebius, *VC*, 1.58-59).

Licinius'un¹²⁵ Milano'da bulunmasını fırsat bilip kendini imparator ilan eden Maximinus Daia yenildiğinde, imparatorluğun hakimleri Licinius ve Constantinus olmuştur. Daha evvel belirttiğimiz üzere Constantinus ve Licinius ortaklıklarını bir evlilikle perçinlemek istemiş ve Licinius Constantinus'un üvey kız kardeşi olan Constantia¹²⁶ ile evlenmiştir (Zosimus, 2.17, Barnes, 1981: 41). Milano'da yapılan bu evlilikten yaklaşık yedi ay sonra ortaklıklarını resmileştirmek üzere Milano Fermanı'nı yayımlamışlardır¹²⁷. Milano fermanının asıl önemi, Hıristiyan zulümlerine son vermek üzere hazırlanan bir hoşgörü emirnamesi olmasıdır. Bu emirname ile dini bir paydada birleşen ve bağlarını evlilikle kuvvetlendirdikleri düşünülen, Licinius ve Constantinus'un ortaklıkları kısa sürmüştür. Hıristiyan yazarlar bu ortaklığın bozulmasının suçlusu olarak Licinius'u göstermişlerdir ancak gerçekte iki imparatorun arasının bozulmasında Constantinus'un etkisini göz ardı etmemek gerekmektedir. 315'e geldiğinde Constantinus'un, diğer üvey kız kardeşi Anastasia ile evli olan Bassianus'u *Caesar*lığa yükseltmek istemesi Licinius'u son derece kızdırmıştır (*Anonymus Valessianus*, 1.5.15). Çünkü Licinius daha evvel Constantinus'a kendi oğlunu *Caesar* olarak önermiş ancak Constantinus bu isteği geri çevirmiştir. İki *Augustus*'un arasını iyiden iyiye bozan bu durum Licinius ve Constantinus arasında birden fazla çatışmanın alevlenmesine sebep olmuştur. İki imparatorun ordusu önce Cibela¹²⁸ Ovası'nda daha sonra da Mardia¹²⁹ Ovası'nda savaşa tutuşmuştur (*Anonymus Valesianus*, 1.5.16-17, Lieu ve Montserrat, 1996: 45, Odahl, 2004: 164). Çok geçmeden iki imparator da bir sonuca varılamadığını görmüş ve savaşmaktan usanmış olacak ki 317 yılında Serdica'da

¹²⁵ Flavius Galerius Valerius Licinianus Licinius.

¹²⁶ Flavia Julia Constantia (yaklaşık 293-330), Constantius Cholorus ve Flavia Maximilia Theodora'nın kızlarıdır.

¹²⁷ *Edictum Mediolani*: İS 313 yılında yayımlanmıştır. Fermanın tam metni Lactantius (Latince) ve Eusebius (Grekçe) tarafından kaydedilmiştir (Eusebius, *HE*, 10.5.2-14, Lactantius, *DMP*, 48.2-12). Milano Emirnamesi üzerine ayrıntılı bir inceleme için ayrıca bkz. Francis S. Betten, (1922), The Milan Decree of A.D. 313 Translation and Comment, *The Catholic Historical Review*, Vol. 8, No. 2, s. 191-197.

¹²⁸ Cibela, bugün Hırvatistan'da Vinkovci. Cibela Savaşı'nın tarihi önceleri 314 olarak bilinirken son araştırmalar 316'da olması gerektiği üzerine yoğunlaşmışlardır bkz. T.D. Barnes, (1981), *Constantine and Eusebius*, Harvard University Press, Londra, s.67. Cibela Savaşı'nın ayrıntılı tasvirleri için ayrıca bkz. Zosimus, *HN*, 2.18.2-5, Eutropius, 10.5, Aurelius Victor, 41.6.

¹²⁹ Edirne Yakınlarında, Ergene Ovası olması muhtemeldir. Savaşın kesin yeri için bkz. Barnes, *Constantine and Eusebius*, s.67.

anlaşma yoluna gitmişlerdir (*Anonymus Valesianus*, 1.5.16-18). Ardından Constantinus, kendi oğulları Crispus ve Constantinus ile Licinius'un oğlu küçük Licinius'u¹³⁰ Caesarlık mertebesine yükseltmiştir (*Anonymus Valesianus*, 5.29, Aurelius Victor, *De Caesaribus*, 41, Zosimus, *HN*, 2.20, Pohlsander, 1996: 41).

Bundan sonra bir süre iki imparator arasında her hangi bir mücadele yaşanmamıştır ancak aralarındaki barış çok da uzun sürmemiştir (Vasiliev, 1980: 44). Bu durumun uzun sürmemesi Licinius'un Hıristiyanlara karşı tavrını değiştirmiş olmasıyla paralellik gösterebilir¹³¹. Licinius daha önce belki de Constantinus ile arasını bozmamak adına Hıristiyanlara hoşgörülü bir tutum sergilemiştir. Zira Constantinus sayıları gittikçe artan Hıristiyanlarla yakinken Licinius pagan entelektüeller tarafından desteklenmektedir. Nitekim Licinius Doğu'da aniden tavır değiştirmiş ve bütün Hıristiyanların hayatlarını zorlaştıracak eylemlere başlamıştır (*Anonymus Valesianus*, 5.29, Eusebius *VC*, 2.49, Pohlsander, 1996: 44). Ancak anlaşıldığı üzere durum büyük çaplı bir katliam olmayıp, Hıristiyanların memuriyetlerini engellemek üzere verilmiş bir emirdir.

İmparatorluk bu şekilde yine iki koldan yönetilirken, Gotlarla mücadele içinde olan Constantinus'un Licinius'a ait topraklara geçmiş olması, Licinius'u kışkırtan bir hareket olmuştur. Ve iki *Augustus* arasında beklenen savaş, 324 yılında patlak vermiştir (Vasiliev, 1980: 40). Licinius, Constantinus'a önce İS Temmuz 324'te Hadrianapolis'te¹³² yapılan savaşta yenilmiştir (Zosimus, 2.22). Daha sonra da Chalcedon'a¹³³ kaçmış ve aynı yılın Eylül ayında Chrysopolis'te¹³⁴ tekrar yenilgiye uğratılmıştır. Bir süre sonra karısı Constantia'nın isteği üzerine canının bağışlanacağı sözünü alan Licinius Constantinus'a teslim olmuştur (*Anonymus Valesianus*, 1.5, Zosimus, 2.26.3). Ancak Constantinus sözünde durmamış ve sade bir vatandaş olarak Thessalonica'da¹³⁵ hayatını sürdürmekte olan Licinius'u idam etmiştir (Zosimus, 2.28). Eusebius Licinius'un öldürülme sebebini onun geçmişte yaptıklarına bağlamaktadır, ona göre Licinius da tıpkı diğer tiranlar gibi cezasını çekmiştir. Ayrıca *Anonymus*

¹³⁰ Constantinus'un kız kardeşi Constantia ile Licinius'un 315 yılında doğan oğullarıdır. Valerius Licinianus Licinius, 1 Mart 317'de henüz iki yaşındayken Caesarlık makamına yükseltilmiştir bkz. Aurelius Victor, *Liber De Caesaribus*, 41.6, Zosimus, *Historia Nova*, 2. 20.

¹³¹ *Anonymus Valesianus*'ta Licinius'un aniden delirerek bütün Hıristiyanları saraydan çıkartılmasını emrettiği yazılıdır(1.5.20).

¹³² Bugünkü Edirne.

¹³³ Bugünkü Kadıköy.

¹³⁴ Bugünkü Üsküdar.

¹³⁵ Bugünkü Selanik.

Valesianus'ta okuduğumuza göre; Constantinus kayınpederi Maximianus örneğinden¹³⁶ etkilenmiş ve Licinius'un da mor kaftanı tekrar giymek için harekete geçeceğinden korkarak onun öldürülmesini emretmiştir. Yine *Anonymus Valesianus*'ta yazıldığına göre, korkunç zulmü gerçekleştirenlerin yok edilmesini gördüğü halde şiddete devam eden Licinius bu cezayı, yaptığı zorbalıklar sebebiyle hak etmiştir (*Anonymus Valesianus*, 5.29)¹³⁷.

Constantinus, Chrysopolis zaferinden sonra bir yandan Diocletianus'un reformlarına sadık kalmış diğer yandan da imparatorluğun mutlak koruyucusu olarak kabul edilmek istemiştir (Kaçar, 2004: 23). 317 yılında kendi oğulları ve Licinius'un oğlunu *Caesarlar* olarak ataması onun, Diocletianus rejimini sürdürmek eğiliminde olduğunu göstermiştir. Ancak daha evvel kendi oğlunu *Caesarlığı* atamış olması, Constantinus'un dörtler erkenden uzaklaşarak veraset sistemine yöneldiğini göstermektedir. Bu sisteme göre imparatorluk tahtı babadan oğla geçecek ve aynı zamanda imparatorluk tek bir kişi tarafından yönetilecektir. Constantinus'un, yönetimi boyunca Gotlar, Alamanlar ve Sarmatyalılara karşı mücadele verdiğini görmekteyiz. Onun asıl ve son planı Sasanileri yok ederek o bölgede Roma hakimiyeti kurmak olmuş ancak Doğu seferine çıkmadan önce 22 Mayıs 337'de Nikomedeia yakınlarında hastalanacak ve hayatını kaybedecektir.

Constantinus, hükümdarlığı boyunca Roma İmparatorluğu'nun en iyi seviyeye gelmesi için çaba göstermiştir. Yaptığı icraatlarla Roma imparatorluk tarihinde önemli sayılan imparatorlardan biridir. Devlet idaresinde ve memuriyetlerde bir takım değişiklikler yapmıştır. Reformcu imparator aynı şekilde devletin ekonomik ve askeri alanına da birçok yenilik getirmiştir. Constantinus döneminin en önemli olaylarından birisi elbette ki, Constantinus'un Byzantium'u yeni başkent haline getirmiş olmasıdır (İznic, 2009: 63). İS 11 Mayıs 330'da Byzantium'un ismi resmen Constantinopolis olarak değiştirilmiş ve başkent ilan edilmiştir (*Anonymus Valesianus*, 1.6, Ioannes Malalas, *Chronographia*,13.78, Levchenko, 1999: 11, Grant, 2000: 20). Constantinus'un başkenti değiştirmesinin sebepleri farklı bakış açıları ışığında çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. *Anonymus Valesianus*'ta Constantinus'un kendi adını verdiği

¹³⁶ Maximianus 305 yılında Diocletianus'la beraber tahttan feragat etmelerine rağmen oğlu Maxentius'un çıkardığı karışıklıklardan faydalanarak tekrar emperyal gücü almaya çalışmış ve damadı Constantinus'a sığınmasına rağmen onu öldürtmeye çalışmıştır.

¹³⁷ Bu yorum Hıristiyan bir bakış açısıyla şekillenmiştir. Yukarıda bahsedildiği gibi Licinius Hıristiyanların Constantinus'a yakın olmaya başlamaları üzerine bir takım tedbirler almıştır.

kenti sanki anayurduymuş gibi büyük bir ihtişamla süslemesinden ve kentin Roma'ya denk bir yer olması için uğraşmasından bahsedilmektedir (*Anonymus Valesianus*, 1.6). Antik kaynaklardan öğrendiğimize göre Constantinus'un şehri süslemek için çok fazla harcama yapmıştır hatta Zosimus İmparator'un müsrifçe tutumundan yakınmaktadır (*Anonymus Valesianus*, 1.6, Zosimus, *HN*, 2.30-32). Kentin kuruluşuna ilişkin bir başka tartışma da onun, Constantinus'un dini yönelimini yansıtıp yansıtmadığı üzerine geliştirilmiştir. Bu konuda Pagan Zosimus ve Hıristiyan Eusebius dini eğilimleri doğrultusunda farklı noktalara dikkat çekmektedirler. Zosimus kentin kuruluşuna pagan ayinlerin eşlik ettiğini, mevcut tapınakların yıkılmadığını ve pagan heykellerin dekorasyon için kullanıldığını kaydederken, Eusebius kentte kiliseler inşa edildiğine değinmiştir (Zosimus, *HN*, 2.31, Eusebius, *VC*, 3.48-49). Ancak modern çalışmalar Constantinus'un aslında stratejik, ekonomik ve politik düşüncelerle hareket ettiğine işaret etmektedir (McMullen, 1987: 49, Lemerle, 1994: 29, Levchenko, 1999: 11, Herrin, 2010: 35).

Constantinus'un tarihteki en önemli etkisi de Hıristiyanlık üzerinde olmuştur. Constantinus Roma dininin paganizmden Hıristiyanlığa geçişini kolaylaştıran ilk imparator olmuştur¹³⁸. Her ne kadar İS 392 yılında Theodosius, tüm pagan dinleri yasaklayıp Hıristiyanlığı resmi dil kabul edecek olsa da (Vasiliev, 1980: 43, Dürüşken, 2003: 34), Hıristiyanlığın ve Kilise'nin dikkate değer şekilde destek gördüğü dönem Constantinus ile başlamıştır (Drake, 2006: 111). Constantinus, kendinden önceki imparatorların yaptığı zulümlerin anlamsız olduğunu düşünmüş ve dini özgürlüğün sağlanmasında etkin rol üstlenmiştir (McMullen, 1987: 24-25). Arkeolojik, epigrafik, nümismatik belgeler göz önüne alındığında varılan sonuç Constantinus'un daha evvel pagan olduğudur. Constantinus belki de çok ateşli bir pagan yanlısı olmamıştır ancak bir zamanlar Mithraizm¹³⁹ etkisinde yaşamış olduğu bir gerçektir. Tarihten günümüze kalmış bazı sikkeler üzerinde Güneş Tanrısı ve Constantinus yan yana resmedilmiş olmaları bu hususta kanıt kabul edilmektedir (Lemerle, 2004: 23). Constantinus da tıpkı

¹³⁸ Constantinus'un pagan tanrılar ve antik kültürle ilişkisine dair ayrıntılı bir inceleme için ayrıca bkz. John Curran (1996), *Constantine and the Ancient Cults of the Rome: The Legal Evidence, Greece&Rome, Second Series, Vol. 43, 1, s. 68- 80.*

¹³⁹ Mithras gizem kültürüdür. Pers inancında Güneş Tanrısı olup, ışığın, savaşın ve inancın simgesidir. Yunan dünyasında Güneş Tanrısı *Helios*'la, Roma dünyasında ise *Sol Invictus*'la özdeşleştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. David Ulansey (1998), *Mithras Gizlerinin Kökeni: Antik Dünyada Kozmoloji ve Din*, Çeviren: Hüsnü Ovacık, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul. Gizem dinleri için ayrıca bkz. Çiğdem Dürüşken (2000), *Roma'nın Gizem Dinleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul. Roma İmparatorluğu'nun kültürleri için genel bilgi ve Mithras hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Robert Turcan (1996), *The Cults of The Roman Empire*, Çeviren: Antonia Nevil, Blackwell Publishing, Oxford, s. 195-245.

babası gibi tek tanrı inancını yakın bulmuş, *Sol Invictus*'u yüceltmıştır (Drake, 2006: 111). Genel görüş, Roma İmparatorluğu'nun Constantinus öncesinde pagan, sonrasında ise Hıristiyan olduğu şeklindedir. Ayrıca *Anonymus Valesianus*'ta onun Philippus haricindeki ilk Hıristiyan imparator olduğu yazılıdır (6.33).¹⁴⁰ Constantinus'un Hıristiyanlığı meselesi tarihin en önemli ve en karmaşık sorunlarından biri olmuştur.¹⁴¹ Onun Hıristiyanlığa meyiletmesine dair genel yargı 312 yılındaki Milvius Köprüsü Savaşı çevresinde şekillenmektedir (Cameron, 2006: 542). Constantinus'un Hıristiyanlığa geçişini ve savaşın dini dönüşümü üzerindeki etkisi hakkında özellikle Eusebius'tan bilgi edinmekteyiz¹⁴². Ayrıca yine, savaş öncesinde İmparator'un gördüğü rüyaya ilişkin bilgiler yalnızca Lactantius ve Eusebius tarafından kaydedilmiştir. İki yazarın farklı hikayelerinden çıkarılan en makul sonuç şu olmalıdır: Constantinus, savaştan önce rüyasında, askerlerin kalkanları üzerine ucu kıvrık bir çizgiyle *khi* ve *rho* harflerinden oluşan İsa monogramını çizmeleri şartıyla savaşı kazanacaklarını görmüştür (*DMP*, 44.5, Eusebius, *VC*, 1.27)¹⁴³. Constantinus, ilahi işaretin gösterdiği yoldan gitmiş ve monogramı kullanmıştır (Sozomenus, *HE*, 1.4)¹⁴⁴. İmparator savaş sonrasında kazandığı zaferde bu ilahi durumun etkisi olduğu fikrine kapılmıştır (Drake, 2006: 113). Gönül gözüyle görmekten bahseden Eusebius'tan farklı olarak Lactantius bu konuda net bir bilgi vermemiştir ancak bir takım dini olayların bu savaşa bağlandığının farkında olduğunu sezmemek mümkündür.¹⁴⁵

Zaferden bir yıl sonra yayınlanan Milano Emirnamesi ile dinsel özgürlük ortamı sağlanmış ve Kilise gelişim sürecini hızlandırmıştır¹⁴⁶. Bu süreç içinde *heretikler*¹⁴⁷

¹⁴⁰ Philippus (Arap), 244-49 yılları arasında Roma imparatoru olmuştur. Eusebius Philippus'un Hıristiyan olduğunu savunur (Eusebius, *HE*, 6.34).

¹⁴¹ Constantinus'un Hıristiyanlıkla bağı konusunda en önemli belge Eusebius'un *Vita Constantini*'sidir. Ayrıca bu konuda incelenmesi gereken başlıca metinler resmi övgüler (*Pan. Lat.*, 12), Eusebius'un *HE*'si ve *DMP*'dir.

¹⁴² Constantinus'un Hıristiyanlığı konusunda ayrıca bkz. Averil Cameron (2006), *Constantine and the Peace of Church*, *The Cambridge History of Christianity*, Vol. 1, Cambridge University Press, Cambridge, s. 548-550.

¹⁴³ Bu işaret *Labarum*'dur; “☩” Grek alfabesindeki *Chi* (X) ve *Rho* (P) harflerinin iç içe geçmesiyle oluşturulan ve erken dönem Hıristiyanlığın sembollerinden biri olan *Labarum*, İsa'nın Latince isminin (Christus) çok sayıdaki görünümünden biridir. Constantinus döneminden başlayarak, çeşitli Roma ve Bizans imparatorları tarafından kullanılan bu sembol, Ortodoksluk inancının önemli göstergelerinden biri olmuştur.

¹⁴⁴ Sozomenus Constantinus'u Hıristiyanlığından emindir. Ayrıca, askerlerin monogramı kalkanlarına çizdiğini değil, savaşta Constantinus'tan önünden bir Haç taşımaları emrini aldıklarından bahsetmektedir (Sozomenus, *HE*, 1.4).

¹⁴⁵ Lactantius ve Eusebius tarafından anlatılan öyküler çalışmamızın sonraki bir bölümünde detaylı bir şekilde kıyaslanarak yorumlanacaktır.

¹⁴⁶ Constantinus'un Hıristiyanlara uyguladığı ılımlı politika ve hoşgörü dönemi için ayrıca bkz. John R. Knipfing (1925), *Religious Tolerance During the Early Part of the Reign of The Constantine the Great (306-313)*, *The Catholic Historical Review*, Vol. 10, 4, s. 438- 503.

¹⁴⁷ Sapkınlık olarak kabul edilen en önemli fenomenlerindendir. Ortodoks kilisesini kabul etmeyen herhangi bir grup “heretik” olarak adlanılmaktadır. Constantinus da Kilise'yi sapkınlardan korumayı görev edinmiştir.

artmış ve Constantinus ilk olarak Donatizm¹⁴⁸ ile savaşmak zorunda kalmış, 314 yılında bir konsil toplayarak uzlaşma çabasına girmiştir (Drake, 2006: 118). Ancak olumlu sonuç alamamıştır (Gregory, 2008: 62).¹⁴⁹ 324 yılına gelindiğinde ise Constantinus bu kez Arianizm¹⁵⁰ ile karşı karşıya gelmek zorunda kalmıştır (Eusebius, *VC*, 2.61-63). Constantinus'un tek amacı Donatizm tartışmasında olduğu gibi uzlaşma yolu aramaktır. İsa'nın tanrısallığını reddeden bu akım, bir süre tartışma konusu olmuştur. Constantinus bir uzlaşmaya varılamadığını anlamış ve 325 yılının Haziran-Temmuz aylarında, Hıristiyanlığın ilk ekümenik¹⁵¹ toplantısı olan Nicaea¹⁵² Konsili'ni toplamıştır (Kaçar, 2002: 3).¹⁵³ Konsil sonucu, Ariusçuların asla kabul etmedikleri, *Baba-Oğul-Kutsal Ruh* Teslis'inin bir olduğu yönündedir. Bu doktrine göre Hz İsa yaratılmamıştır ve Baba ile aynı tözden meydana gelmiştir. Bu bağlamda konsil Ortodoks inancını yani, baba ve oğlun eşit derecede tanrı olduğunu ve Kutsal Ruh ile birlikte can bulduğunu kabul etmektedir. Arianlar ise Ortodoks kararı asla benimsememiş, onların din dışı davrandıklarını düşünmeye devam etmiş ve kendi inançlarından vazgeçmemişlerdir (Gregory, 2008: 63). Nicaea Konsili sadece Teslis meselesini tartıştığı için değil aynı zamanda imparatorluğun teolojik bir tartışmaya müdahale ettiği ilk ekümenik konsil olduğu için önemlidir¹⁵⁴.

Constantinus imparatorluğu Hıristiyanlaştırma yolunda ilerlemektedir. Hıristiyanlar devlet memurluklarına getirilmeye başlanmış ve pagan memurların özgürce hareket etmelerine engel konmuştur. Hıristiyanlara kırsal alanda büyük mülkler ve saraylar verilmiş ve çeşitli ayrıcalıklar tanınmıştır. Gittikçe büyüyen Kilise'den vergi

¹⁴⁸ Donatizm, Kuzey Afrika'da Donatus'un (ö. 355) önderliğinde gelişen gnostik Hıristiyanlık akımıdır. Bu akım Diocletianus dönemindeki zulmün hemen ardından, pek çok Hıristiyan işkencelere maruz kaldığında ve inançlarını reddedip kutsal kitapları devlet görevlilerine teslim ettiklerinde ortaya çıkmıştır. Donatusçular devletin kilise işlerine karışmasına karşı çıkıyor ve münzevi bir yaşamı tercih ediyorlardı.

¹⁴⁹ 313 yılında Donatistler'in isyanına karşılık Hıristiyanlar adına ilk resmi zulüm gerçekleşmiştir. Donatistler, Hıristiyanların daha önce yaptıkları gibi şehit olmuştur. Constantinus zulmü daha fazla sürdürmemiştir ancak Kilise ilk defa resmi olarak bölünmüştür bkz. Timothy E. Gregory, (2008), *Bizans Tarihi*, Çev. Esra Ermert, YapıKredi Yayınları, İstanbul, s. 62.

¹⁵⁰ Arianizm, İskenderiye'de yaşayan din adamı Arius'un önderliğinde gelişmiştir. Arius İsa'nın Tanrı kadar yüce olmadığını ve Tanrı tarafından yaratıldığını iddia etmektedir. Bu görüş İskenderiye Piskoposu Alexandria tarafından şiddetle reddedilmiş ve büyük bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştır.

¹⁵¹ Bizans dilinde imparator *oikoumene* yani evren olarak görülmektedir. Dolayısıyla imparatorluk çapında olan bu toplantı da ekümenik olarak kabul edilmiştir. Ayrıca İznik Konsili'nin evrenselliği IV. yüzyılın ortalarından itibaren Athanasius tarafından vurgulanmıştır (*Apologia Contra Arianos*, 7.2).

¹⁵² Bugünkü İznik.

¹⁵³ İznik Konsili'nin açılış tarihi modern tarihçiler tarafından genel olarak 1 Haziran 325 olarak kabul edilmektedir bkz. Barnes, *Constantinus and Eusebius*, s.215, Lane Fox, *Pagans and Christians*, s.655. Nicaea Konsili üzerine bir çalışma için ayrıca bkz. Marc Edwards (2006), *The first Council of Nicaea*, *The Cambridge History of Christianity*, Vol.1, The Cambridge University Press, Cambridge, s. 552-567.

¹⁵⁴ İznik konsiline dair başka birinci el kaynaklar da mevcuttur; Caesarea piskoposu Eusebius'un mektubu (Theodoret, *HE*, 1.12) ve Alexandria piskoposu Athanasius'un *De Decretis* (Doctrin Üzerine) adlı eserinin özellikle 19-20. bölümleri.

alımına son verilmiştir, bu sayede Kilise'nin mülkü iyice zenginleşmiş ve imparatorun sonra en büyük arazi Kilise'nin olmuştur. Bu arada Constantinus, Nikaea'daki konsilin kararının bir işe yaramadığını düşünmeye başlamış ve bu konu üzerine yoğunlaşmıştır (Gregory, 2008: 73). Konsilde Aryanizmin suç sayılmasına rağmen Roma'da halen yayılıyor olduğunu görmek imparatorun kafasını karıştırmıştır. Arianizme dair fikrini sonradan değiştirmiş olacak ki, son zamanlarda çevresinde Ariusçu danışmanlar ve Nikomedialı Eusebius bulunmaktadır (Gregory, 2008: 73). Constantinus, teolojik konu üzerinde kişisel bir karışıklık yaşarken onu son yıllarında asıl üzen aile içinde çıkan trajedi olmuştur. Bir söylentiye göre Constantinus'un ilk karısından olan oğlu Crispus ve Constantinus'un o anki karısı Fausta yasadışı bir ilişki içindedir ve Constantinus aldığı bu duyum üzerine Crispus'u idam ettirip Fausta'yı kaynar suyla dolu bir küvette intihara zorlar (Guthrie, 1966: 326, Woods, 1998: 70-72).

Constantinus, 337 yılında Sasanilere karşı sefere çıktığında yolda aniden hastalanmıştır ve Eusebius onun, hastalığı ilerlediğinde vaftiz edilmek istediğini kaydetmiştir (VC, 4.62)¹⁵⁵. Zosimus'un aktardığına göre son birkaç haftasını Nikomedia'daki villalardan birinde beyaz kıyafetlerle dolaşarak geçirmiştir¹⁵⁶. İmparator, nihayet 22 Mayıs 337'de Nikomedeia'da ölümü beklerken hayatını kaybetmiş, Constantinopolis'a getirilerek Kutsal Havariler kilisesine defnedilmiştir (Zosimus, HN, 2.39, Barnes, 1981: 259-60, Fowden, 1994: 147, Lenski, 2006: 82). Son olarak, Eutropius onun ölümünün uzun bir süre gökyüzünde parlayan büyük bir kuyruklu yıldız tarafından bildirildiğini yazmıştır (Eutropius, 10.8). Aynı zamanda Senato tarafından tanrı ilan edilen Constantinus, tanrılaştırılan ilk Hıristiyan imparator olarak tarihe geçmiştir.

¹⁵⁵ Constantinus'un hastalığının ileri safhasında Eusebius tarafından vaftiz edilmiş olduğu düşüncesi kabul görmektedir. İmparator'un son günleri ve vaftizi için ayrıca bkz. Garth Fowden (1994), The Last Days of Constantine: oppositional versions and their influence, *The Journal of Roman Studies*, 84, 146-170, David Woods (1997), Where did Constantine I die?, *Journal of Theological Studies*, Yeni Seri, 48, 531-35.

¹⁵⁶ Aynı şekilde Eusebius da onun mor kaftanı giymeyi reddettiğinden bahsetmektedir (*Vita Constantini*, 4. 62).

İKİNCİ BÖLÜM

LACTANTIUS VE DE MORTIBUS PERSECUTORUM

2.1. LACTANTIUS'UN YAŞAMI VE ESERLERİ

Yaygın olarak Lactantius ismi ile anılan yazarın asıl adı, Lucius Caecilius Firmianus Lactantius'tur. Lactantius'un isminin Caecilius mu yoksa Caelius mu olduğu konusunda şüpheler söz konusudur ancak çoğu bilim adamı Caecilius adının doğruluğunu kabul etmektedir (Barnes, 1973: 32, Dihle, 1994: 398, Wace, 1999: 1017). Kendi çalışmalarının içinden çıkardığımız birkaç ipucunun yanı sıra, Jerome'un *De Viris Illustribus* ve *Chronicon*'undan öğrendiklerimiz dışında, elimizde yazar hakkında çok az bilgi mevcuttur. Lactantius'un yaklaşık yaşam süreci İS 240-325 yılları arasında tarihlenmektedir (Hazel, 2001: 160, Demiriş, 2006: 87, Shipler vd, 2006: 469). Doğum tarihi ve doğduğu şehir kesin olarak saptanamamış olsa da Afrikalı olduğu varsayılmaktadır (Demiriş, 2006: 87, Hazel, 2001: 160, Shipler vd, 2006: 469). Jerome'dan öğrendiğimize göre Lactantius, Afrika'da Arnobius'tan¹⁵⁷ retorik eğitimi¹⁵⁸ almıştır (Jerome, *Vir. Ill.*, 80). Lactantius, tıpkı öğretmeni Arnobius gibi retorik öğretmeye başlamış ve Afrika'da oldukça ün kazanmıştır (Dihle, 1994: 398). Günümüze kalmış tüm eserlerini göz önüne aldığımızda, Lactantius'un hayatı boyunca öğretmenlik yapmış olduğunu anlamak zor değildir. Lactantius'un Latin dili retorisi konusunda oldukça başarılı olduğu bilinmektedir, zira Diocletianus tarafından retorik öğretmeni olarak Nicomedia'ya davet edilmiştir (Dihle, 1994: 398, Hazel, 2001: 160). Lactantius'un Diocletianus hükmü altında çalışırken Hıristiyan olup olmadığı tartışma konusudur. Bazı bilim adamları onun henüz Afrika'dayken din değiştirmiş olabileceğini savunurken bazıları da Nikomedia'da Hıristiyan olduğu fikrini öne sürmektedirler (Hazel, 2001: 398, Shipler vd., 2006: 496). Lactantius'un *Divinae Institutiones* adlı eserinde, onun 303 yılında patlak veren büyük zulüm sırasında halen Bitynia'da retorik öğretmenliği yaptığını okumaktayız: “*ego cum in Bithynia oratorias litteras accitus*

¹⁵⁷ Sicalı Arnobius olarak bilinen Arnobius, Diocletianus'un hükümdarlığı sırasında (284-305) Hıristiyan apolojistliği yapmıştır. Jerome'dan öğrendiğimize göre Arnobius, bugün *Adversus Nationes* olarak bilinen ve el yazmaları günümüze kadar ulaşmış olan *Adversus Gentes* adlı bir eser yazmıştır (*Vir. Ill.*, 79).

¹⁵⁸ Rhetoric-a –ae: hitabet sanatı, belagat, rhetor: retorik öğretmeni, hatip. Roma'da retorik eğitimi üzerine ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Çiğdem Dürüşken (2001), *Antik Çağ'da Doğan Bir Eğitim Sistemi Rhetorica: Roma'da Rhetorica Eğitimi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

docerem” (DI, 5.2.2). *De opificio Dei* adlı eserini büyük zulmün hemen ardından yazmış olduğunu varsayarsak, Lactantius yüksek ihtimalle 304 ya da 305 yıllarında öğretmenlikten istifa ederek Nicomedia’yı terk etmiştir ve İtalya’ya geçmiştir (Barnes, 1973: 40, Digeser, 2000: 135). *DI*’nin ilk edisyonunda Galerius hakkındaki açık sözlü ifadeler göz önüne alınırsa her iki yapıtın da Galerius’un imparatorluk yaptığı bölge dışında yazılmış ve basılmış olması görüşünü desteklemektedir. Lactantius’un büyük zulüm sırasında nereye gittiği tartışma konusu olmuştur ancak Galerius’un 311 yılındaki ve Constantinus ile Licinius’un 313 yılındaki hoşgörü emirnamelerinin basılmış olduğu bu yıllarda Nicomedia’ya dönmüş olduğu görüşü kabul görmüştür (Barnes, 1973: 40). Son olarak Jerome, Lactantius’un “son derece ihtiyar bir yaşta” Constantinus’un oğlu *Caesar Crispus*’a özel öğretmenlik yaptığını anlatmaktadır (Jerome, *Vir. Ill.*, 80). O halde Lactantius Crispus, *Caesar* ilan edildiğinde yani 317 yılında onun özel öğretmenliğini yapıyor olmalıdır (Barnes, 1973: 40, Dihle, 1994: 398).

Kendi çağında ve geç antik çağda bir retorik eğitmeni olarak oldukça ün kazanmış olan Lactantius için Jerome, *Chronicon* adlı yapıtında “kendi döneminin en belagatli adamı”¹⁵⁹ ifadesini kullanmıştır (Bowen ve Garnsey, 2007: 4). Büyük zulümden sonra Hıristiyan olduğu kabul edilen Lactantius, Latin dilini ustalıkla kullanarak inancının savunuculuğunu üstlenmiştir. Ve bunu öncellerinden hatta öğretmeni Arnobius’tan çok daha etkileyici bir şekilde yaptığı söylenmektedir (Jerome, *Epistulae*, 58. 10, Swift, 1965: 440, Dihle, 1994: 398). Ayrıca konuştuğu dile hakimiyeti ve düşündüklerini yazıya geçirmedeki üstün yeteneği ona “Hıristiyan Cicero”¹⁶⁰ unvanını kazandırmıştır (Wace, 1999: 1018, Demiriş, 2006: 87). Özellikle Jerome’un onu Cicero’ya benzetmiş olması, Lactantius’a bu ismin verilmesinde etken olmuştur: “Tıpkı Cicero’ya ait bir belagat akışı”¹⁶¹ (Bowen ve Garnsey, 2007: 4, Ogilvie, 1978: 58, Jerome, *Ep.* 58.10).

Çalışmamızın konusunu oluşturan *De Mortibus Persecutorum* başlıklı eserin yanı sıra, Lactantius’a atfedilen başka eserler de vardır. Lactantius tarafından yazıldığı varsayılan kayıp birkaç metin dışında, elimizde *De Opificio Dei* başlıklı bir metin mevcuttur. *De Opificio Dei*, Lactantius’un ilk Hıristiyan çalışması olarak kabul

¹⁵⁹ “*vir omnium suo tempore eloquentissimus.*”

¹⁶⁰ Marcus Tullius Cicero (İÖ 106-43), Latincenin felsefe dili olarak gelişmesine katkıda bulunan, Romalı devlet adamı, bilgin, hatip ve yazar.

¹⁶¹ “*quasi flumen eloquentiae Tullianae.*”

edilmektedir (Roots, 1987: 466-467, Dihle, 1994: 398). Tüm eserlerinin tarihlenmesinde olduğu gibi *De Opificio*'nun yazılış ve basım tarihi konusunda da şüpheler vardır. Ancak ilk bölümden itibaren kendini gösteren üstü kapalı anlatım, Lactantius'un bu eseri Büyük Zulmün baskısı altında yazmış olabileceği yargısını desteklemektedir (Roots, 1987: 471). Yazarın İS 303 yılında başlayan takibatlar nedeniyle Bithynia'daki görevini (retorik eğitmenliğini) bırakmış olduğunun düşünüldüğünü hatırlayacak olursak (Barnes, 1943: 40, Digeser, 2000: 135) eserini Bithynia'dan ayrıldıktan hemen sonra, 304 ya da 305 yıllarında ortaya koymuş olması, kabul edilebilir bir varsayımdır. Nitekim eserin giriş bölümündeki ifadeler kendisinin baskıcı koşullar altında yazıyor olduğunu açıkça göstermektedir (*De opificio*, 1). Yazısının başında Demetrianus'a¹⁶² seslenerek bu kitabı yazma amacını belirtmektedir (*De opificio*, 1). Onun yapmak istediği Demetrianus'a kendi inancının temellerini öğretmeye çalışmaktır (Roots, 1987: 471). Lactantius bu sayede aynı inanca sahip olan diğer düşünürleri daha fazla bilgiyle geleceğe hazırlayabileceğini düşünmektedir. Onun tüm bunları yazarken açıkça Hıristiyan olduğunu vurgulamaktan kaçındığını gözlemlemekteyiz (Roots, 1987: 471)¹⁶³.

Lactantius *De opificio*'da insanın en üstün özelliğinin, ona Tanrı tarafından bahşedilen “mantık” olduğundan bahsetmektedir. Eski inançların peşinden gidenlere karşı “Tanrısal Öngörü”yü savunmayı görev edinmiştir. Lactantius'a göre insanoğlunun fiziksel donanımı ile organlarının kusursuz uyumu kutsal bir elin ürünüdür (Root, 1987: 471). Bunun “Tanrısal Zanaatkar” dışında herhangi bir güçle hayat bulması mümkün görünmemektedir. Lactantius'un Tanrı'nın varlığını kanıtlamaya çalışırken izlediği yol, esere felsefi bir nitelik kazandırmaktadır. Amacına giden yolda üstün retoriksel anlatımı ve inancını ortaya koyma stili onun, Cicero'nun *De Natura Deorum*'undan etkilendiğini hissettirmektedir (Roots, 1987: 472)¹⁶⁴. Ayrıca *De opificio*'daki anlatım biçiminin Aristoteles, Varro ve Cicero öğretileri ile donatılmış olduğu görülmektedir (McDonald, 1965: 3). Eserin, anlaşılabilir olması ve estetik üslubu, onu değerli kılmaktadır. Bu

¹⁶² Demetrianus, Lactantius'un eski bir öğrencisidir. Hakkında çok az bilgi sahibi olduğumuz Demetrianus'un Lactantius gibi sonradan Hıristiyan olduğu bilinmektedir. Ayrıca Lactantius *DI*'de Demetrianus için bir *De Opificio Dei* yazmış olduğunu belirtmiştir (*DI*, 2.10.15). Ek olarak Jerome, Lactantius'tan bahsederken onun Demetrianus'a iki mektup yazdığını aktarmıştır (*De Vir. Ill.*, 80).

¹⁶³ Lactantius eser boyunca “Hıristiyan” ismini anmak yerine “*religio*” kelimesini kullanmıştır.

¹⁶⁴ Marcus Tullius Cicero'nun *De Natura Deorum*'u, Eskiçağ'daki belli başlı üç felsefe akımını, Epikuros, Stoa ve Academeia'yı izleyen filozofların din ve tanrı konusundaki görüşlerini anlatan önemli bir yapıttır. Retorik sanatının öncü isimlerinden olan Cicero dil kullanımındaki ustalığıyla, bu konudaki görüşleri ayrıntılı ve anlaşılır biçimde ortaya koymaktadır. Ayrıca bu akımların birbirlerine yönelttikleri eleştirileri de felsefenin karşılıklı tartışma yolunu kullanarak aktarmaktadır. İÖ 45 yılında yazıldığı varsayılan kitap, Eskiçağ'daki din ve tanrı kavramı hakkında bilgi sahibi olmak isteyen okuyuculara hitap etmektedir.

noktada Lactantius eserinin yapısını Varro'dan farklı bir üslup geliştiren Cicero tarzı bir sanatla oluşturmuş gibidir (Roots,1987: 473).

De opificio 'nun ilk dört bölümünde insanın Tanrı tarafından bahşedilen üstün doğası anlatılmaktadır. Beşinci bölümden on beşinci bölüme kadar olan kısımlarda insan vücudunun fizyolojisi ve anatomisinin anlatıldığı bir tez sunulmaktadır. Eserin on altıncı bölümüne gelindiğinde, on dokuzuncu bölümüne dek insanoğlunun psikolojisinden bahsedilmektedir. Lactantius bu bölümlerde insanı etkileyen temel faktörlerin yaşam prensibi, ruh, zihin, duygu vb. olduğunu anlatmaktadır. Son bölüm olan yirminci bölümde, eğer ömrü yeterse daha kapsamlı bir çalışmayla insanlık görevini yerine getireceğini söylemektedir (*De Opificio*, 20). Lactantius burada Hıristiyan öğretisinin daha ayrıntılı bir anlatımını sunabileceği bir eser yazacağına dair söz vermektedir.

Lactantius, ilk eserinin son bölümünde söz verdiği gibi, Hıristiyanlığı savunan büyük bir eser ortaya çıkartmıştır. *Divinae Institutiones* başlıklı bu yapının yüksek ihtimalle takibat sırasında yazılmaya başlanmış ve neredeyse kesin olarak ilkin o dönemde yayımlanmış olduğu varsayılmaktadır (Barnes, 1973: 40, Digeser, 2000: 136). Daha evvel de belirttiğimiz gibi eserdeki Galerius karşıtı sert görüşlerin açıkça dile getirilmesi Lactantius'un *DI*'yi Nicomedia (İzmit) dışında bir yerde kaleme aldığına göstergesi olarak kabul edilmektedir (Barnes, 1973: 40). Hemen hemen aynı zamanda yazılmış olduğu düşünülen iki eserin şartlarının eşit olmasına rağmen *DI*, *De opificio* 'dan oldukça farklı özellikler taşımaktadır. *De opificio* 'da kendisinin Hıristiyan olduğunu alenen belirtmeyen yazar, *DI*'de Tanrı inancını şiddetli bir şekilde savunmuştur. Açıkçası Lactantius ilk eserindeki suskunluğunu *DI*'de bozmuştur. Yedi kitaptan oluşan bu uzun çalışmanın asıl amacı; pagan inancı çürütmek ve Hıristiyan öğretisini olabildiğince ayrıntılı bir şekilde açıklamaktır (Fisher, 1982: 361). Tek Tanrı'nın üstünlüğünü tüm insanlara kabul ettirmek isteyen Lactantius, bu amaç doğrultusunda tüm kabiliyetini sergilemiştir. Tam bir Hıristiyan apolojisi niteliği taşıyan eser, yazarın kendi çağında yani; dördüncü yüzyılın ilk yıllarında yaşayan paganlara ve henüz Hıristiyanlığa dönen aydınlara yöneliktir (Gilson, 2007: 107).

Lactantius, *Divinae Institutiones*'e pagan tanrılara saldıran *De falsa religione* ve *De origine erroris* başlıklı iki kitap ile başlamaktadır. İnanıldığı tek Tanrı'nın yüceliğini

ve *providentia*'sını savunduktan sonra pagan inanışın tutarsızlıklarını ortaya koyma yolunda ilerlemektedir. Lactantius'un bu ilk iki kitaptaki açık amacı pagan dinin ve felsefenin peşinden giden insanları, bu "yanlış" yoldan döndürmek ve Hıristiyanlıkta barınan "gerçeğe" yönlendirmektir (Fisher, 1982: 361). Lactantius için Hıristiyanlık, *sapientia* ve *religio*'yu¹⁶⁵ birleştirebilecek olan tek dindir. Ona göre bu ancak eğitilmiş (*docti*) insanların filozofları takip etmeyi bırakıp, saygınlık ve gerçek bilgeliği yakalamasıyla olabilecektir (*DI*, 5.3.1-3). İnsanoğlunun Prometheus¹⁶⁶ tarafından vücuda getirilmediğini, kehanetlerin, kahinlerin, büyücülüğün de gerçek Tanrı'ya tapınılmasını sabote etmeye çalışan sahte tanrıların icadı olduğunu vurgulamaktadır (Bowen ve Garnsey, 2007: 8). Son olarak insan yapımı olan bu tanrı tasvirlerine ibadet etmenin gerçek kutsallığa saygısızlık olacağını vurgulayarak insan zekasına ve yapısına hakaret olacağını belirtmektedir (*DI*, 2.6.1). Üçüncü kitap *De falsa sapientia*, pagan felsefesinin yetersizliklerini ve çelişkilerini açıklayarak filozofları eleştirmektedir. Lactantius, felsefenin sadece düşünceden ibaret olduğunu, onda Tanrı'ya ait bir bilgeliğin varlığından söz edilemeyeceğini anlatmaya çalışmaktadır. Dördüncü ve *De vera sapientia et religione* adlı kitap isminden de anlaşılacağı gibi Hıristiyanlığın öğretilerini aktarmaya devam etmektedir. Lactantius bu kitapla filozofları "bilge adamlar" statüsünden indirip Hıristiyan dininin hak ettiği değeri görmesini istemiştir. Ayrıca İsa'nın yaşamını ve ölümünün de bir anlatımını sunmuştur (*DI*, 4.18, Fisher, 1982: 370). *DI*'nin beşinci kitabı, *De iustitia*'da, Hıristiyanlığın ve Hıristiyanların uğradığı saldırıları anlatmaktadır. Lactantius bu kitapta, Büyük Zulüm deneyimine daha evvelki kitaplarının hiç birinde olmadığı kadar çok yer vermiştir. Lactantius, *De vero culti* başlıklı altıncı kitabında Hıristiyanlığın prensiplerini ve erdemlerini tanımlamıştır. Ayrıca bir Hıristiyan'ın asli görevinin (*opificium*) Tanrı'ya ibadet etmek olduğunu belirterek, Hıristiyan yaşam tarzının erdemlerini açıklamıştır. *DI*'nin yedinci ve son kitabı *De beata vita*'da Lactantius, adalet ve faziletin yolundan ayrılmayan bireylerin ödüllendirileceğinden bahsetmektedir. Okuyucularına, dünyanın oluşum sürecini hatırlattıktan sonra, ruhun ölümsüzlüğüne değinerek çalışmayı İsa'nın yeniden doğuşu ve onun ardından gelen tüm olayların anlatımıyla sonlandırmıştır. Büyük Zulmün son

¹⁶⁵ *Sapientia*, sapienti/a-ae: felsefe, bilgi, hikmet, akıl anlamına gelmektedir. *Religio*, religi/o-onis: dinsel bağlılık, inanç anlamındadır.

¹⁶⁶ Söyletiye göre Prometheus, kardeşleri gibi, tanrısal düzene kafa tutmuş ancak kardeşlerinden farklı olarak, kendi gözyaşıyla yoğurduğu balçıktan ilk insanı yaratmıştır. İnsanın acizliğine acıyan Prometheus, Ateş Tanrısı Hephahistos'tan bir kıvılcım (ateş: yaratıcılık, bilim, uygarlık) çalıp insanlara armağan etmiştir. Bunun üzerine çok öfkelenen Tanrı Zeus, onu Kafkas Dağında zincire vurmuştur. Prometheus o günden sonra *Prometheus Desmotes* (zincire vurulmuş Prometheus) adıyla anılmıştır. Ayrıca Antik Yunan tragedya yazarı Aiskhilos (İÖ 525-424), *Zincire Vurulmuş Prometheus* başlıklı bir oyun yazmıştır. Eserin Türkçe versiyonu için bkz. Aiskhilos, *Zincire Vurulmuş Prometheus*, (çev. Sabahattin Eyüboğlu ve Azra Erhat), Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000, İstanbul.

bulduğu 311 yılından önce yayınlanmış olduğu tahmin edilen *DI*'de sonradan bazı küçük değişiklikler yapıldığı gözlenmiştir (Barnes, 1973: 40). Lactantius, *DI*'nin ilk bölümündeki Constantinus'a yönelttiği övgü sözlerini muhtemelen Crispus'un özel öğretmenliğine atandığında ya da daha sonra eklemiştir (*DI*, 1.1.13-16).

Lactantius'un elimize ulaşmış bir başka eseri, *De Ira Dei*'dir. McDonald, onun bu eseri *DI*'den sonra *DMP*'den hemen önce yazmış olduğunu öne sürmüştür (McDonald, 1965: 59). Lactantius *De Ira Dei* adlı eserinde Yüce Tanrı'nın dünyada yaşanan olayların, istenmeyen sonuçlarına karşı tutumundan bahsetmeye niyetlenmiştir. Eserin isminden de anlaşılacağı üzere çalışmanın ana teması Tanrı'nın öfkesi çevresinde dönmektedir. Lactantius, kitabına Donatus'a¹⁶⁷ seslenerek başlamaktadır. Lactantius bu eserle, bazı filozofların Tanrı'nın öfkesiyle ilgili olarak öne sürdükleri "yanlış" düşünceleri reddetmektedir. Felsefi niteliklere sahip olan bu metin okunduğunda Lactantius'un özellikle Epicuroşçular¹⁶⁸ ve Stoacılar tarafından benimsenen fikirleri eleştirdiği fark edilmektedir. Epicuroşçular Tanrı'nın bu dünyaya mesafeli olduğuna ve dünyada yaşanan olaylara tamamen etkisiz olduğuna inanmaktadırlar (McDonald, 1965: 59). Onların zihinlerindeki Tanrı tasviri, doğası gereği öfke ve nezaket gösterisinde bulunmamaktadır. Lactantius ayrıca Stoacıların zihinlerindeki sevgi dolu Tanrı tasvirini de yanlış bulmaktadır. Stoa'nın *Providentia*'sı insanların kişisel özellikleri ya da davranışlarıyla ilgili değil İnsanlıkla ilgilidir. Onlara göre Tanrı İnsanlığın kurtuluşu için bireyi feda etmek zorundadır (Cicero, *De Natura Deorum*, 2.66)¹⁶⁹. Stoa'nın, insanların başına gelen felaketler ve kötü yazgının tanrıların onları sevmediği anlamına gelmediğine dair görüşü Lactantius'unkiyle taban tabana zıttır¹⁷⁰. Zira kötü ruhluların tanrısal gazabı sonuna kadar hak ettiklerini savunan Lactantius için, Tanrı'nın dünya işlerine karşı kayıtsız kalması mümkün değildir. Eğer bir tanrısal öngörü söz konusu ise

¹⁶⁷ Bilindiği üzere Donatus ismi bir de Lactantius'un *DMP*'sinde geçmektedir. Ancak Creed, *De Ira Dei*'deki Donatus ile *DMP*'dekinin aynı kişiler olmadığını savunmaktadır bkz. Creed, *De Mortibus Persecutorum*, s.xxxi).

¹⁶⁸ Epicuros (İÖ 341-270), Epicuros'a göre felsefenin ana düşüncesi mutluluktur ve insan mutluluğa giden yolu araştırandır, doğru bilginin ödülü haz ve acıdır. Epiküros insanın ancak kuruntu ve önyargılarından kurtularak mutluluğa ulaşabileceğini düşünür bu bağlamda insan, Tanrı ve ölüm korkusundan kurtulmalıdır. Epikürosçuk Demokritos'un atomculuğuyla Phirron'un şüpheciği üzerine kurulmuştur. Doğadaki her şeyin atomların mekan içindeki hareketinden meydana geldiğini savunan Demokritos öğretisini benimseyen Epicuros, bu doğa düşüncesiyle "tanrı" kavramını dışta bırakmaya çalışır. Tanrı'nın yokluğunu ya da varlığını deği dünyaya karşı ilgisizliğini belirtir. Lactantius'un Epicuros'a dair düşüncelerine ilişkin bir analiz için ayrıca bkz. R. M. Ogilvie (1978), *The Library of Lactantius*, Oxford, s. 84-87.

¹⁶⁹ Lactantius'un Stoa ve Epicuros karşıtı *providentia* görüşünün Cicero *De Natura Deorum* ile bir kıyaslaması için bkz. Peter a. Roots (1987), *The De Opificio Dei: The Workmanship of God and Lactantius*, *The Classical Quarterly*, New Series, Vol. 37.2 s. 466-786.

¹⁷⁰ Stoa'nın *Providentia* anlayışı ve Hıristiyanlıkla zıtlıkları için bkz. Jean Brun (1997), *Stoacılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 68- 71. Stoa ve *Providentia*'nın daha iyi anlaşılabilmesi için ayrıca bkz. Seneca, *De Providentia*, (çev. Çiğdem Dürüşken), Kocabacı Yayınevi, 2007, İstanbul.

Tanrı'nın cezalandırabilir ya da onurlandırabilir olması yadsınamaz bir gerçektir. Lactantius tüm bunları reddetmenin Tanrı'nın varlığını reddetmek anlamına geldiğini vurgulamaya çalışmaktadır. Tanrı'nın yaptıkları gözle görünmese de O'nun görevi dünyayı yönetmektir. (*De Ira*, 17.4).

Lactantius'un genel görüşü iyi ve kötünün birbirinden ayrılmaması gerektiğine dayanmaktadır. Bu eserini de iyinin sevgisi ile kötünün nefreti üzerine oluşturmuştur. Aynı şekilde Tanrı'nın öfkesini de kendisinden ayrı düşünmek yanlış bir yaklaşım olacaktır. Lactantius Tanrı'nın öfkesinin yok sayıldığı takdirde dinin de tümünden zarar göreceğini ifade etmektedir (*De Ira*, 22.2). En önemlisi de Lactantius Tanrı'nın gücünün kaynağının O'nun öfkesi olduğuna inanmaktadır (*De Ira*, 23.4).

Elimizde Lactantius'a atfedilen bir de şiir bulunmaktadır. *De ave Phoenix* isimli bu şiirin hangi tarihlerde yazıldığı bilinmemektedir. Jerome'dan Lactantius'un bu şiiri Afrika'dan Nikomedia'ya yaptığı yolculuk sırasında yazdığını öğrenmekteyiz (*Vir. Ill.*, 80, Roots, 1987: 467). Hiçbir Hıristiyan öge içermeyen şiirde Lactantius'un esin kaynağı, sonradan Hıristiyanlar tarafından çok sevilen doğu kökenli bir mittir (McDonald, 1965: 207). Muhteşem renkleriyle insanı cezbeden, binlerce yıl yaşayıp küllerinden yeniden doğan Anka kuşunun efsanesi antik yazarların oldukça ilgisini çektiği bilinmektedir.

Günümüze kadar gelmeyi başarmış tüm bu çalışmaların yanı sıra, Lactantius'a ait olduklarından şüphe duyulmayan ancak kaybolan başka eserler de vardır. Jerome Lactantius'un Afrika'da genç bir adamken yazdığı bir *Symposium*'dan, *Gramaticus* başlıklı bir kitap ve mektuplardan oluşan bir başka eserden bahsetmektedir (Jerome, *De Vir. Ill.*, 80, Roots, 1987: 467)¹⁷¹. Bu metinlerin *DI*'den önce yazılmış olduklarını düşünmek uygun olacaktır. Ek olarak Lactantius ölmeden önce İS 320 yıllı civarında bir *Epitome Divinarum Institutionum* adlı bir eser yazmaya niyetlenmiştir (Creed, 1984: xxix). Jerome bir de bizi çok yakından ilgilendiren *De Persecutione* başlıklı başka bir metnin varlığından söz etmektedir (Jerome, *Vir. Ill.*, 80). Jerome tarafından zikredilen bu kitap Lactantius'un *De Mortibus Persecutorum*'undan başkası değildir (Barnes, 1973: 39).

¹⁷¹ Jerome, Lactantius'un bu mektuplardan dördünü Probus'a, ikisini Severus'a ve ikisini de Demetrianus'a yazmış olduğunu aktarmıştır (*Vir. Ill.* 80).

2.2. DE MORTIBUS PERSECUTORUM

DMP'nin Elyazmaları ilk olarak 1678 yılında Moissac'ın Benedictine manastırında, rahip Raymond de Foulhac tarafından keşfedilmiştir (Creed, 1984: xIvi). Eserin orijinal metinden İngilizceye aktarımını sağlayan Creed, klasik metnin (*codex*) oldukça yıpranmış olduğunu belirtmektedir (Creed,1984: xIvi). Eser muhtemelen keşfedilmeden önce içinde bulunduğu kötü koşullardan dolayı vasat durumdadır (Boeft, 1988: 216). Elyazmasının başlığının *Lucii Caecilii liber ad Donatum confessorem de mortibus persecutorum* olduğu bilinmektedir (Barnes, 1973: 39). Metnin keşfinden bir yıl sonra, bilgin Etienne Baluze elyazmasının editörlüğünü üstlenmiştir. Baluze'nin eline aldığı yapıtın, Jerome'un bahsettiği *De persecutione* ile aynı insan olduğu saptanmıştır (Barnes, 1973: 39). Bu keşif tarih dünyası için son derece aydınlatıcı olmuştur; çünkü Jerome'un bahsettiği yazar Roma İmparatorluğu'nun çok önemli bir dönemi ve Hıristiyanlık ile ilgili başka eserler de vermiş olan seçkin bir Hıristiyan olan Lactantius'tur. *Lucii Caecilii liber ad Donatum confessorem de mortibus persecutorum* başlıklıındaki Lucius Caecilius ismi ile Jerome'un Firmianus *qui et Lactantius* ya da Caecilius Firmianus Lactantius diye bahsettiğinin aynı kişiler olduğu, nihayetinde kabul görmüştür. Ayrıca Jerome'un kitabında sözünü ettiği *De persecutione* ile elyazmasındaki başlığın örtüşüyor olması da yadsınamaz bir gerçektir. "Zulüm üzerine" adlı bir kitabın "zalimlerin ölümleri üzerine" yazılmış olan bir kitapla bağdaştırılması ilk etapta tartışmaya açık bir meseledir. Elbette ki elyazmasının başlığı kitabın içeriğine çok daha uygundur. Ancak unutulmaması gereken bir şey vardır ki; metinlerin elyazması başlıklarının farklı çeşitlerinin bulunması olasıdır. Ayrıca Lactantius'un *De Ira* ve *DMP*'de aynı isme hitap ediyor oluşu, dikkat çekici bir unsurdur. Bizim düşüncemiz, tıpkı Creed gibi, Lactantius'un *DMP*'de seslendiği Donatus ile *De Ira*'dakinin aynı isme sahip farklı adamlar olması yönündedir (Creed, 1984: xxxi). Zira *De Ira*'nın adandığı Donatus eğitime ihtiyaç duyan bir karakter iken, *DMP*'nin adandığı 'itirafçı' Donatus türlü zulümlere katlanmış olan kıdemli bir Hıristiyan'dır (*DMP*, 16.2). Özellikle *DI* ile *De Ira*'daki Cicero benzeri dil kullanımının *DMP*'de bulunmaması bilim adamlarını Lactantius'un yazarlığı konusunda şüpheye düşürmüştür. Ancak felsefi çalışmalardaki belagatli anlatım ile *DMP*'nin düz ve sert tonunu kıyaslamak akla yatkın bir yaklaşım değildir. Zira bu farklılık eserlerin konularından ve türlerinden kaynaklanmaktadır (Boeft, 1988: 215). Ek olarak, *DMP*'nin Lactantius'a aitliği kesin olan eserlerle benzer dilbilgisi özellikleri taşıması ve çalışmanın içeriğinin Jerome'un

tanımladığı ile örtüşüyor olması da yazarlık tartışmasındaki kuşkuları ortadan kaldırmaktadır.

2.2.1. Eserin Amacı ve Konusu

Lactantius felsefi nitelikli birkaç metin oluşturduktan sonra, yaşadığı çağın şiddet içeren olaylarını kaleme almaya yönelmiştir. *DI*'de yanlış yolda olduklarını düşündüğü insanları Hıristiyanlığa ve Tek Tanrı'nın varlığına inandırmaya çalışan yazar, aynı insanları *De Ira*'da Tanrı'nın *providentia* ve *irasından* bahsederek doğru düşünceye yönlendirme çabasıdadır. *De Mortibus Persecutorum* ise pagan filozoflara yönelik yazılmış olan bu iki eserde anlatılanlar için adeta bir kanıt niteliği taşımaktadır. Lactantius Tanrı'nın varlığı ve onun haksızlıklar karşısındaki öfkesini başarılı bir belagat ile ifade etmiş, ardından da onun neler yapabileceğini anlattığı bir yapıt ortaya çıkarmıştır. Yazar bu kitaba başlamadaki amacını ilk bölümde açıkça belirtmiştir. Onun istediği, gelecek nesillere Tanrı'nın varlığını reddedenlerin kötü kaderlerini aktarmaktır (*DMP*, 1.1). Lactantius, bu amaçtan yola çıkarak Hıristiyanların ve Kilise'nin düşmanı olan Roma İmparatorlarının ölüm şekillerini anlatmaya başlamıştır. Böylelikle sonraki kuşaklar, hem zalim imparatorların acımasız eylemlerini öğrenecek hem de onların yaptıkları kötülüklerin cezasız kalmadığını görebileceklerdir. Lactantius bu noktada çağdaşı Eusebius'tan ayrılmaktadır. Eusebius *Kilise Tarihi*'nde¹⁷² bu imparatorların Kilise ile ilişkilerinden ve zulümden söz ederken Lactantius zulümlerden ziyade zalimlerle ilgilenmektedir.

Lactantius, eserin girişinde kısaca amacını ifade ettikten sonra kendi döneminden önceki imparatorlara ilişkin bilgi vermektedir. Bu imparatorlar sırasıyla; Nero, Domitianus, Decius, Valerianus ve Aurelianus'tur. Lactantius'un bu tercihi, apolojistleri takip etmesinin bir göstergesi olarak kabul edilir (Christensen, 1980: 17). Apolojistler işkenceci imparatorlara değinirken özellikle pagan tarihçiler tarafından kötülenmiş olanlarla ilgilenmişlerdir. Örneğin Tertullianus, ilk zalim olarak Nero'yu işaret etmektedir (*Ad Nationes*, 1.7). Christensen, Lactantius'un paganlar tarafından da kötü kabul edilen imparatorları seçmede özenli tutumunu, Hıristiyanların yeniden Roma

¹⁷² Caesarea psikoposu olan Eusebius (263-339), 290larda Grekçe olarak kaleme aldığı *Historia Ecclesiastica*'sında Hıristiyanlığın birinci yüzyıldan dördüncü yüzyıla kadar uzanan gelişimini kronolojik olarak anlatmıştır. Ek olarak Tyrannius Rufinus (340-410) Eusebius'un *Kilise Tarihi*'ni Latinceye çevirmiş ve tarihi, Constantinus'tan Theodosius I'in ölümüne (395) kadar uzatmıştır. Rufinus'un *Kilise Tarihi* ise 402 ya da 403 yıllarında yayımlanmıştır.

düşmanı olarak suçlanmasına karşı bir önlem olarak açıklamaktadır (Christensen, 1980: 17). Bu durumda Lactantius için en doğru tutum tıpkı Tertullianus gibi pagan tarihçilerin izinden gitmek olmuştur. Örneğin pagan tarihçiler tarafından iyi imparatorlar olarak addedilen Traianus ve Hadrianus'a dair bilgi vermediğini çalışmamızın başında söylemiştik. Belki de onlar gerçekten de Lactantius için yeterince kötü bir ölüm şekliyle karşılaşmamışlardır. Lactantius, bu beş imparatorun kaderlerinin bir anlatımını sunduktan sonra büyük bir hevesle kendi devrinin imparatorlarını anlatmaya başlamıştır. İlk bölümde, *tetrarchianın* kuruluşuna dair bilgiler verip zulmün planlanmasını anlatmaya devam etmektedir. Ardından bölümü Donatus'a işkencelere cesaretle katlanabildiği için övgüler yağdırarak sonlandırmaktadır. Gelecek bölümlerde ise Diocletianus'un tahttan feragati sonrasında yaşanan karışıklık ve tüm bu zalim imparatorların Tanrı'nın yargısı ile yaşadıkları felaketler betimlenmektedir. Lactantius bir de zalim imparatorları amaçları Roma İmparatorluğu'nu yok etmek olan barbarlar olarak kabul etmektedir. Bu noktada Constantinus'un, karakterinde taşıdığı Hıristiyan ve Roma erdemleri *clementia* ve *pietas* dolayısıyla göklere çıkarırken özellikle Roma İmparatorluğu'nun adını Dacia İmparatorluğu olarak değiştirme arzusunda olan Galerius'a karşı nefret dolu bir anlatım sergilemektedir. Ona göre gerçek iyi imparator tıpkı Constantius, Constantinus ve Licinius gibi Hıristiyanları koruyan ya da Constantinus gibi Hıristiyan olan kişidir. Lactantius bu altyapı çerçevesine anlaşılır bir politika izlemiş ve akıllıca bir anlatım şekli kullanmıştır. Tüm bunları anlatırken aynı zamanda imparatorluğun sosyal, ekonomik değişimleri hakkında da detaylar vermektedir. Çalışmasının sonunda Kilise'nin yeniden güçlenmesi ve zalimlerin hak ettikleri cezaları almasının sevinciyle Tanrı'ya şükranlarını sunmaktadır (*DMP*, 52.1-5).

2.2.2. Eserin Anlatım Özellikleri ve Türü

De Mortibus Persecutorum, gerek üslup özellikleri gerekse türü bakımından hem Lactantius'un diğer yazılarından hem de diğer yazarların bilinen eserlerinden ayrılmaktadır. Her şeyden evvel imparatorların ölümlerine yoğunlaşan bir eser tarihte bir ilktir (Dihle, 1994: 398). Daha evvel sadece felsefi nitelikte eserler ortaya çıkarmış olan Lactantius, *DMP* ile belli bir felsefi sistem çerçevesinde bu kez tarihi olayları tasvir etmeye niyetlenmiştir. Lactantius bildiği bütün olayları İyi- Kötü, Tanrı- Şeytan (pagan-Hıristiyan) çatışması şeklinde yorumlamaktadır. Bunu yaparken olumlu ve olumsuz arasında keskin sınırlar çizdiği görülmektedir. İyi ve kötü teması ikinci ve üçüncü yüzyıl apolojilerinde de bulunmaktadır, ayrıca Eusebius da *Kilise Tarihi*'ni aynı

Hıristiyan bakış açısı üzerinden şekillendirmiştir (Christensen, 1980: 15). Lactantius'un Donatus'u bizzat iyiyi, zalim imparatorlar ise şeytanın vücut bulmuş halini temsil etmektedir. Roma tarih yazıcılığının geleneksel örgüsünde bulunan Roma sevgisi Lactantius'ta da mevcuttur. Tıpkı eski Romalı yazarlar gibi Lactantius da, imparatorluğun zarar görmesine yol açan hükümdarları lanetlemektedir. Örneğin; Galerius'un ölüm anını anlatırken sergilediği tavırdaki nefret gözden kaçmamaktadır. Zira bu tavır Lactantius'un Tanrısal İntikam'ın varlığına olan inancının bir sonucudur. *DMP*'de düzen, ancak İyi Kötü'yü yendiğinde kurulmaktadır. Yani Lactantius için zulmün sona ermesi, zalim imparatorların Hıristiyanlığı kabul etmesiyle mümkün olacaktır. Nitekim Galerius da ölmeden önce Tanrı'nın varlığını kabul etmiş ve Hıristiyanlar için dinsel özgürlüğün temelini atmıştır. Lactantius'taki bu ayırım II Maccabee'deki¹⁷³ Antiochus¹⁷⁴ anlatımında da mevcuttur (Christensen, 1980: 45). Tanrı aynı şekilde Antiochus'tan Yahudilere uyguladığı zulmün intikamını feci bir hastalıkla almıştır (Boeft, 1988: 215). Ve yine aynı şekilde Antiochus ölmeden önce yaptıklarından ötürü Tanrı'nın affına sığınmıştır (*Maccabees II*, 9, Christensen, 1980: 45).

Lactantius eserini oluştururken ilahi önyargının, gücünü sadece günahkarları cezalandırmak için kullanmadığının farkındadır. Metnin konusu gereği hiç ara vermeden zalimlerin nasıl öldüklerini tüm şiddetiyle tasvir eden yazar, iyi addettiği imparatorlar için de övgü sözleri sarf etmektedir. Tanrı'nın zalimleri cezalandırıyor olup iyi imparatorları "yükseltmesi", çalışmanın en temel özelliklerindedir. Lactantius'un söz konusu imparatorlardan Constantinus'a yüklediği anlam elbette ki yaşananlar doğrultusunda olmuştur. İmparator tıpkı babası gibi, Hıristiyanlara karşı ılımlı politikası sebebiyle Hıristiyan bir yazar olan Lactantius'un da takdirini kazanmıştır. Ancak burada İmparator'a yöneltilen ilahi sevginin tasviri Eusebius'un Constantinus portresinden farklıdır. Eusebius'un Constantinus (*Vita Constantini*, 4.72) ile İsa arasındaki analogi sunumu Lactantius'ta görülmemektedir. Fakat Lactantius için asıl önemli olan; Tanrı'nın üstünlüğünü sadece dinsizleri hak ettikleri şekilde cezalandırmak için değil, adalet yanlısı olanları da refaha kavuşturmak için kullandığı mesajını vermektir.

¹⁷³ *Maccabee*, Türkçe karşılığı Makkabiler'dir. Makkabiler, Selevkos İmparatorluğu'na bağlı devlet Judea'nın kontrolünü eline geçiren Yahudi ordusudur. İÖ 164- 63 yılları arasında Hasmonean hanedanlığı olarak Yahudi dinini yeniden hayata geçirip İsrail'in sınırlarını genişletti ve Helenizm etkisini azalttı. Makkabilerin hikayesi, I, II, III, IV Makkabiler kitaplarında yer alır. Bunlardan ilk ikisi Tanah'ın Yunanca tercümesinde yer alırken Katolik ve Ortodokslar bu ilk iki kitabı Eski Ahitlerinde göstermektedirler. Bu kitaplar İbrani Tanah'ın bir parçası değildir.

¹⁷⁴ Antiochus Epiphanes (İÖ 215-164), 175 yılında Selevkos İmparatorluğu'nun başına geçmiştir ve Yahudileri dini özgürlüklerini kısıtlamıştır.

Bilindiği üzere ilahi intikamın insani olaylara müdahale etmesi Grek-Latin dünyasına yabancı bir tema değildir (Boeft, 1988: 215). Birçok Latin ve Grek yazar öykülerini aynı inanç üzerinden oluşturmuşlardır¹⁷⁵. Tüm bu özellikler göz önünde tutulduğunda Lactantius'un *DMP*'sinin gelenek ve yeniliği aynı anda içinde barındırdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Lactantius'un, *DMP*'de kendine özgü bir anlatım tarzı edinmesi, eserin literatürde hangi gruba dahil olacağı kargaşasını beraberinde getirmiştir.

De Mortibus Persecutorum ilk tarih yazımı adetlerinin özelliklerini taşımakla beraber Lactantius'un kendine has anlatım tarzı ile farklı bir kalıp içindedir. Bu alışılmadık kalıp, *DMP*'yi belli bir gruba dahil etmeyi zor kılmaktadır. Eski tarih yazımında, Grek ve Roma dünyası tarih yazarlarının ilk amacı daima, yaşanan olayları gelecek nesillere aktarmak olmuştur. Tarihi olayların öyküsel bir formda anlatılması tarih yazıcılığının Herodot'un *Historiae*'i¹⁷⁶ ile eski ve yeni tarihçilere tanınmış gelmektedir. Lactantius öncellerinden farklı bir şey yapmış ve tarihi olayları ilahi yargıyı vurgulamak amacıyla kullanmıştır. Bu yaklaşım hiçbir pagan ya da Latin-pagan çalışmada bulunmamaktadır (Creed, 1984: xlii).

Lactantius'un bilinen *historia* tarzında bir eser ortaya koymuş olduğu bir gerçektir. Ancak *DMP*'nin görünürdeki birçok özelliği onu alışılmalı gelmiş historiografinin dışında tutmak gerektiğini hatırlatmaktadır. Yaşanan olayları kronolojik bir sırayla aktararak çağının samimi bir resmini çizmesi, onun tam bir tarihsel çalışma olduğunu düşünmemizi sağlamaktadır. Aynı zamanda Hıristiyan tema üzerinde oluşturulan eserde fazlasıyla Romalılık hissedilmektedir. Lactantius bu noktada pagan tarihçilerin tipik davranışlarını sergilemektedir. Örneğin Diocletianus'un yaptıklarını neredeyse Tacitus'a ait bir keskinlikle incelemektedir (Creed, 1984, xl, *DMP*, 11.5). Aynı şekilde Maximianus'un kötü alışkanlıklarını retorik kullanarak ifade ederken de Cicero'dan ilham aldığını hissetmek mümkündür. Zira, Cicero da *İkinci Philippic*'de¹⁷⁷

¹⁷⁵ Herodot, Plutharkos, Ammianus Marcellinus bu isimlere birer örnektir.

¹⁷⁶ Herodot olarak tanınan Halikarnasoslu Herodotus (İÖ 484, Halikarnas - İÖ 425) İÖ 5. yüzyılda yaşamış olan Yunanlı tarihçi ve antik yazar. Gezilerinde gördüğü yerleri ve insanları anlattığı, *Herodot Tarihi* olarak bilinen eseriyle tanınır. Eserinin esas konusu, Persler ve Yunanlar arasında yapılan Pers savaşları'dır (İÖ 492-449). Ünlü Cicero tarafından tarih yazarların babası veya ilk tarih yazarı olarak tanımlanmıştır. Latince *pater historiae* (tarihin babası) unvanına sahiptir

¹⁷⁷ *Philippicae* (İÖ 44-43): Cicero'nun Caesar'ın ölümü üzerine (İÖ 44) diktatör olan Antonius aleyhine kaleme aldığı uzun bir söylev serisidir. 14 adet söylevden oluşan *Philippicae*, İÖ 44-43 yılları arasında meydana getirilmiştir ve Cicero'nun en güçlü ve parlak konuşmaları olarak kabul edilir. *Philippicae II*, Antonius'un Roma'da olmadığı bir sırada yayımlanmış ve kamuoyunda diktatöre karşı hoşnutsuzluk uyanmasında büyük rol oynamıştır.

Antonius'a¹⁷⁸ şiddetle saldırmaktadır (Cicero, *Philippicae II*, *DMP*, 36.8).

Lactantius'un önceki yazarlardan farklı olarak eserini itirafçı Donatus'a adanmış olması imparatorluk tarihi ile ilgili olan bir çalışma için şaşırtıcı bir özelliktir. Erken Hıristiyanlar tarafından son derece saygı gören itirafçılara övgü, martiroloji sayesinde bilinen bir tarzdır (Christensen, 1980: 19). Ayrıca Lactantius'un direkt olarak Donatus'a seslendiği bölümleri hatırlamamız, mektup benzerliği taşıyan bu özellikte bir metnin yine geleneksel *historia* türünden ayrı tutulması gerektiğini gösterecektir. Yani Donatus figürü, *DMP*'deki klasik tarih yazımı geleneğinin çerçevesi dışında kalan tek öge değildir (Christensen, 1980: 19).

Lactantius olayları daha etkili bir şekilde anlatmak için çeşitli metinlerden alıntılar kullanmayı tercih etmiştir. Yazarın metne, seçkin eserlerden alıntılar iliştiirme alışkanlığı diğer çalışmalarında *DMP*'ye nazaran daha sık karşılaşılmaktadır. Metinde rastladığımız ilk alıntı, *Sibylla* kitaplarından olmuştur. Ogilvie, Lactantius'un en özgün silahlarından birinin *Sibylla* kitapları olduğunu belirtmektedir (Ogilvie, 1978: 28). Günümüzde Roma'da korunuyor olan kitaplar Lactantius için geçmiş dönem imparatorlarına dair bilgi edinmesi açısından faydalı olmuş görünmektedir. Kitapların içeriklerinden öğrendiklerini de cömertçe okuyucusuyla paylaşmıştır. *DMP*'nin ikinci bölümünde Lactantius, Nero'nun ölüm haberi üzerine bazı insanların onun geri geleceğine dair fikirlerini paylaşırken *Sibylla* kitaplarında yer alan iki ayrı bölümden satırlar kullanmıştır:

“Bundan sonra bazı çılgın adamlar onun bir yere götürüldüğüne ve sağ olarak korunduğuna inanırlar, zira *Sibylla* ‘anne katilinin sürgün olsa da dünyanın sonundan geri geleceğini’ söyler. Nero ilk zalim olduğu için o aynı zamanda en son zalim ve Deccal'in gelişinin habercisi olacaktı...”¹⁷⁹ (*DMP*, 2.8, *Oracula Sibylla*, 5.363, 8.70-71).

Lactantius kullandığı ikinci *Sibylla* cümlesini, Milvius Köprüsü Savaşı'nda, Maxentius'un Constantinus'a yenik düşme korkusuyla *Sibylla* kitaplarına danıştığı

¹⁷⁸ Tam ismi Marcus Antonius Marci Filius Marci Nepos'tur (İÖ 83-30). Romalı politikacı ve general olan Antonius, Caesar'ın ölümünden sonra diktatör olmuştur.

¹⁷⁹ “Unde illum quidam deliri credunt esse translatum ac vivum reservatum, Sibylla dicente matricidam profugum a finibus <terrae> esse venturum, ut quia primus persecutus est, idem etiam novissimus persequatur et antichristi praecedat adventum”

aktarıırken kullanmıştır:

“Bu sesle paniğe/telaşa kapılıp koşarak uzaklaştı ve senatörlerden bazılarını çağırıldıktan sonra *Sibylla* kitaplarının incelenmesini emretti, bu kitaplardan *Roma'nın düşmanlarının o gün yok edileceği* öğrenildi” (DMP, 44.8)¹⁸⁰.

Bir Roma düşmanın yok edilmesi fikri daha önce de belirttiğimiz gibi çok iyi bilinen bir pagan ögesidir. Ayrıca kehanetlerin yanlış yorumlanması, Christensen'in de belirttiği üzere Herodot'un öyküsünde de mevcuttur. Lydia kralı Croesus da Perslerle savaşmadan önce kahinlere danışmış, tıpkı Maxentius gibi kehaneti kendi yararına yorumlamış ve sonu Maxentius gibi yıkım olmuştur (Christensen, 198: 34, Herodot, *Historiae*, 1.53).

Lactantius'un kullanmayı tercih ettiği diğer alıntılar Vergilius'tandır¹⁸¹. Yazar cümlelerini bu kez nereden aldığını belirtmeden, ustalıkla birleştirmiştir. Roma eğitiminde merkezi bir önem taşıyan *Aeneas*¹⁸², metin içinde orijinal formu bozulmadan yerleştirilmiştir. Eğitimli bir Romalı bu şiiri ezbere bildiğinden cümleden cümleye geçişlerde okuduklarının Vergilius'un *Aeneas*'ı olduğunu fark edecektir. Lactantius'un alıntı kullanımında çeşitlilik yaratmış olması, onu klasik tarih yazıcılarından bir kez daha ayrı bir yede değerlendirmemiz gerektiğini hatırlatmaktadır. Zira bir metinden orijinal formlarını bozmaksızın şiirsel cümleler alıntılama *historia* türü için alışılmış bir şey değildir. Lactantius metnin doruk noktalarında kullandığı bu satırlarla,

¹⁸⁰ “*Qua voce consternatus proripit se ne vocatis quibusdam senatoribus libros Sibyllinos inspici iubet, in quibus repertum est illo die hostem Romanorum esse periturum*”

¹⁸¹ Publius Vergilius Maro (İÖ 70-19), ünlü bir Romalı şairdir Roma İmparatorluğu'nun destanı olarak kabul edilen *Aeneas*'ın da yazarıdır.

¹⁸² Mite göre Aeneas, Troya'lı prens Ankhises ile tanrıça Aphrodite'nin oğludur. Troya düştükten sonra yeni bir yurt arayan Truvalıların önderi olmuştur. Önce sağ kurtulanlarla beraber Kaz Dağı'nın güneyindeki Antandros (Altınoluk) kentine gelip buradan gemi ile denize açılmışlardır. Rüzgar onları Kartaca'ya sürüklemiştir. Kartaca Kraliçesi Dido'nun bir süre misafiri olduktan sonra tekrar yola çıkmışlar ve Orta İtalyada karaya varmışlardır. Burada yerli Sabinlerle de karışarak Roma kentini kurarlar. Nitekim Roma mitolojisi edebiyata yansımış ve ünlü Romalı şair Vergilius *Aeneas* adlı eserini yazmıştır. *Aeneas* eserinde şair Troya kahramanlarından biri olan Aeneas'ın Troya düştükten sonra halkı ile birlikte İtalya'ya nasıl yerleştiğini anlatmıştır. Tanrılar, kral Priamos soyunun sona ermesine Dardanos soyunun ise devam etmesine karar vermiştir. Bu nedenle Aeneas, annesi tanrıça Aphrodite'nin yol göstermesi ile yakınları ve halkıyla İtalya'ya varabilecektir. Uzun ve bol serüvenli bir yolculuktan sonra Aeneas, İtalya'nın Tiber nehri kıyılarına kolonisini kurar. Burada yörenin kralı Latinus ile dost olur ancak, Yunan kolonisinin komutanı Turnus ile dövüşür ve onu yenerek öldürür. Latinus'un kızı Lavinia ile evlenerek Lavinium kentini kurar. Bu kent sonraları Albalonga adını alacaktır. Nihayet kent Roma adını alarak çok ünlenecek ve tarihte önemli roller üstlenecektir. Aeneas soyu, oğlu Iulus ile devam eder ve bu soydan gelen İlia, ünlü ikizler Remus ve Romulus'un (Remo ve Romolo) doğurur.

Romalının zihninde çağrışımlar yapmayı hedeflemiş olmalıdır (Christensen, 1980: 35). Burada metin boyunca karşımıza ara ara çıkan satırlardan en azından üçünü vermeyi uygun gördük. Vereceğimiz fragmanlardan biri metinde ilk karşımıza çıkan *Aeneas* alıntısıdır. Lactantius zulmün başladığı güne dair anlatımını vurgulamak için şu sözleri seçmiştir:

“O gün ölümün ilk günüydü ve kötülüklerin sebebi olan ilk gündü...” (*DMP*, 12.1, *Aeneas*, 4.169-172)¹⁸³.

Aynı anda Hıristiyan ve pagan okuyucu bu ifade sayesinde işkencelerin başladığı günü anımsayacaktır, birkaç sözcük ödünç alarak Lactantius birkaç sayfaya mal olacak bir etki elde etmiş olacaktır. (Christensen, 1980: 38). *DMP*'de bulunan bir diğer Vergilius parçası, zulmün şiddetinin tanımlaması için kullanılmıştır. Bu fragman *Aeneas*'ın yeraltı dünyasına yolculuğunun anlatıldığı bölümden alınmıştır. *Aeneas*'ın yeraltı serüveninin dönemin ve sonraki dönemlerin Romalısı için en sevilen okumalardan biri olduğu bilinmektedir. Lactantius için zalimlerin inançlı insanlara yaşattıklarını Hades'in dehşet verici özellikleri ile kıyaslamak, istediği etkiyi yaratmak için uygun bir yol olmalıdır. Zira zulmün kendisinde yarattığı hisleri Vergilius'un şu sözleri ile ifade etmiştir:

“Anlatamam olsa da yüz dilim, yüz ağzım, demirden güçlü sesim, bütün suçların türlerini, sayamam ayrı ayrı adlarını yargıçların eyaletler boyunca dürüst ve masum insanlara uyguladıkları tüm cezaların”¹⁸⁴ (*DMP*, 16.2, *Aeneas*, 6.625-627).

Lactantius yaşanan trajedinin boyutunu anlatacak söz dizisini öyle iyi seçmiştir ki, zaten hafızalara kazınmış olan vahşet, çok sevilen şiirin sadece bir parçasıyla yeniden anımsanmıştır. Lactantius'un *DMP*'ye artık alıştığımız alıntılama stili ile iliştiirdiği bir diğer parça da Vergilius'un *Georgica*'sından¹⁸⁵ olmuştur. Lactantius yeteneğini bu kez Galerius'un hastalığını anlatmak için sergilemektedir.

¹⁸³ “*Ille dies primus leti primusque causa fuit...*”

¹⁸⁴ “*non, mihi si linguae centum <sint> oraque centum, ferrea vox, omnes scelerum comprehendere formas, omnia poenarum percurrere nomina possim.*”

¹⁸⁵ *Georgica: Çiççilik Sanatı*, Vergilius, *Çiççilik Sanatı*'nda hayvan bakımı, bağcılık, zeytincilik, arıcılık gibi konularda öğütler verirken, özünde "Latin Ruhunu" oluşturan iki erdemden birini (diğeri askerliktir) Romalıların unutmaması gerektiğini anlatmak ister. Vergilius, *Çiççilik Sanatı*'nda ayrıca, doğal olaylarla ilgili görüşlerini belirtirken, zengin bir Roma folkloru bilgisi de aktarmış olur. Bilgileri eskimiş olsa da, İÖ 30 yılında yazılmış bu dört kitaplık eser içinde yararlı bilgiler barındırmaktadır.

“Tıp uzmanları pes ettiler, Phillyrides’in oğlu Chiron ve Amythaon’un oğlu Melampus” (DMP, 33.4, *Georgica*, 3.549)¹⁸⁶.

Bu cümleler *Georgica*’nın III. kitabının son bölümüne kadar anlatımı sunulan sığır vebasını anımsatmaktadır. Lactantius Galerius’un hastalık sırasında çektiği ıstırapları, Vergilius’un sığırları katleden salgın ile bağdaştırmıştır (Christensen, 1980: 39).

Lactantius Görüldüğü üzere *De Mortibus Persecutorum* ile bilinen tüm çalışma tiplerinden ayrışan bir eser meydana getirmiştir. Lactantius, felsefi görüşlerini ve inancını tarihi olaylar kapsamında gelecek nesillere canlı bir örnek sunarak açığa vurmuştur. Tüm bu özelliklerin bir tek küçük kitap içinde barınıyor olması, eserin sınıflandırılması hususunda modern tarihçileri zorlamaktadır. Ancak sonuç olarak, tamamen Hıristiyanlığı savunmaya odaklı bu eseri apoloji niteliğinde bir kitapçık olarak tanımlamak yanlış bir yaklaşım olmayacaktır (McDonald, 1965: 119, Christensen, 1980: 18).

2.2.3. Eserin Tarihsel Bağlamı

Bir çalışmanın amacının, kitlesinin ve karakterinin en doğru şekilde anlaşılması, çalışmanın yaratıcısının içinde bulunduğu dönemin koşullarının bilinmesiyle mümkündür. Ancak antik kaynakların tarihi sınırlarının belirlenmesi bir araştırmacı için oldukça zor bir meseledir. Nitekim, *DMP*’yi de kesin bir zaman dilimine ve mekana yerleştirmek uzun araştırmalara rağmen mümkün olmamıştır. Biz, büyük zulümden hemen sonra zalim imparatorların hak ettikleri cezaları aldıklarına dair Lactantius’un kaydettikleri dışında, ancak bu konu üzerine tartışmış olan bilim adamlarının ulaştıkları muhtemel tarihler ışığında tahmin yürütebilmekteyiz. Yine de elimizde bulunan tüm verileri değerlendirerek çalışma için en azından bir *terminus ante quem* ya da *terminus post quem* belirleyebilmenin sonuca ulaşmak açısından önemli bir ilerleme olduğu düşünülebilir.

DMP’nin oluşturuluş tarihi hususunda fikir edinebilmek için, öncelikle Lactantius’un yaşamına dair mevcut bilgileri gözden geçirmek ve yazarın eserinde bahsettiği olaylara ilişkin kronolojiyi tekrar incelemek gerekmektedir. Bu noktada varsayımlarımızı, doğruluğu kabul edilebilir bilgiler ışığında öne süreceğiz.

¹⁸⁶ “*Cessere magistri. Phillyrides Chiron Amythaoniusque Melampus*”

Lactantius'un hayatını ele aldığımız bölümde belirttiğimiz üzere, yazar Diocletianus'un ricası üzerine Nicomedia'da retorik eğitmenliğine başlamıştır (Dihle, 1994: 398, Hazel, 2001: 160). Nicomedia'da ilk kez Constantinus ve Galerius ile tanışan Lactantius, Diocletianus'un 24 Şubat 303 tarihinde Hıristiyanlara başlattığı zulüm sırasında ya da muhtemelen daha evvel görevini terk etmiştir belki de buna mecbur edilmiştir (Barnes, 1973: 40, Dihle, 1994: 398). Lactantius'un daha sonra büyük zulüm sona erdiğinde yani Galerius ölüm döşegindeyken hoşgörü emirnamesini yayınladığında tekrar Nicomedia'ya dönmüş olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca Jerome'un *Chronicon*'un da belirttiği üzere hayatını yazmaya adanmış olan Lactantius, yoksul bir hayat sürerken Constantinus tarafından oğluna retorik öğretmesi için görevlendirilmiştir (Digeser, 2000: 135). *DMP*'nin oluşturuluş tarihi de Lactantius'un Crispus'a özel öğretmenlik yaptığı periyoda dayandırılmaktadır. Yine Jerome'un aktardığına göre Lactantius Crispus'a Gallia'da¹⁸⁷ öğretmenlik yaparken oldukça yaşlıdır (Jerome, *Vir. Ill.*, 80). Ancak Lactantius'un bahsedilen dönemde “oldukça yaşlı” olma özelliği, tarihi kavrayabilmemiz için yeterli değildir.

Lactantius eserinin başında amacının Roma'nın zalim imparatorlarının korkutucu ölüm şekillerinin unutulmamasını sağlamak olduğunu belirtmiş ve sözünde durmuştur. *DMP*'de Hıristiyanlara uyguladığı işkenceler nedeniyle utanç verici bir şekilde hayatını kaybeden son zalim imparator Maximinus Daia'dır. Lactantius'un bu tarz bir eseri oluşturma kararı alması, Maximinus Daia'nın ölümünden çok sonra olmamalıdır (Barnes, 1973: 31). İmparator, Nisan 313'de Hadrianapolis'te Licinius'a karşı yenik düşmüş ve daha sonra Tarsos'ta intihar etmiştir (Aurelius Victor, *De Caesaribus*, 41. 9, Barnes, 1973: 31). Bu bilgi eseri belli bir zaman dilimine sabitlemek konusunda yardımcı unsurlardan biridir. Ancak eserde bahsedilen son olay ele alındığı taktirde sonuca ulaşmak daha kolay görünmektedir. Lactantius son bölümlerde Valeria ve Prisca'nın başlarına gelenleri not etmiştir¹⁸⁸ (*DMP*, 50-51). Öncelikle Licinius'un emperyal gücü elde ettiğinde, ilk olarak Valeria ve onun üvey oğlu Candidianus'un öldürülmesi emrini verdiğini belirtmiştir (*DMP*, 50.2). Licinius'un Maximinus Daia'ya yenmesi ve hemen akabinde Valeria ve diğerlerini öldürme isteği, amacımız yönünde

¹⁸⁷ Gallia: Galya, günümüzde başta Fransa olmak üzere Batı Avrupa'nın büyük bir bölümüne tarihte verilen isimdir. Galya'nın sınırları Fransa'nın yanı sıra günümüzdeki Kuzey İtalya, Belçika, İsviçre'nin batısı, Hollanda'nın bazı kısımlarıyla Almanya'daki Ren Nehri'nin batı kıyısındaki bölgeleri de içeriyordu.

¹⁸⁸ Eserde Valeria ve Prisca'nın adı ilk kez 15. Bölümde geçmektedir. Lactantius, Diocletianus'un karısı ve kızını dahi kurban sunmaya zorladığını kaydetmiştir. Buradan Lactantius'un iki kadının Hıristiyan olduğunu bildiği fikrini çıkarmak mümkündür.

ipucu vermektedir. Bu noktada eserin daha evvelki bölümlerini yeniden gözden geçirerek adı geçen kişilerin geçmişlerini hatırlamak yararlı olacaktır. Lactantius'un anlattığı kadarıyla, Galerius ölmeden hemen önce karısı Valeria ve kayınvalidesi Prisca'yı Licinius'a emanet etmiştir (*DMP*, 35.3). Lactantius'un Hıristiyan olduklarını düşündüğü bu iki kadın (Keresztes, 1983: 379) daha sonra Licinius'un elinden kaçarak Maximinus Daia'ya gitmeyi tercih etmişlerdir. Lactantius'un aktardığına göre Valeria, Maximinus'un yanında daha güvende olacağını düşünmektedir, “özellikle de Maximinus bir eşe sahipken” (*DMP*, 39.2). Fakat Valeria'nın umduğunun aksine Maximinus evli olduğu halde Valeria ile yeni bir evlilik yapmak istemiştir. Valeria henüz Galerius'un yasını tutuyor olduğundan bu teklifi geri çevirmiştir. Lactantius'un Maximinus'un reddedilişinin açıklaması olarak Valeria'nın yasını ifade etmek için “Galerius'un henüz küllerinin soğumamış” olduğunu yazması, bizim için başarılı bir söz sanatından ziyade önemli bir ipucudur (*DMP*, 39.4). Bunun üzerine Maximianus Valeria'yı Syria'da hapsedmiş ve yakın dostlarını da takibe almıştır. Buna göre Valeria'nın Maximinus tarafından Syria'ya sürülmesi ve buradan bir şekilde babasına haber ulaşabilmesi Galerius'un 311 yılındaki ölümüne çok yakın bir zamanda olmuştur (Christensen, 1980: 22). Bu arada Maximinus Licinius'un Nicomedia'da olmayışını fırsat bilerek Doğu'ya doğru ilerlemiş ve haber Licinius'a ulaştığında iki imparator arasında savaş meydana gelmiştir. Savaş sonunda yenilen ve nihayet hayatını kaybeden Maximinus olmuştur (Zosimus, 2.17). Licinius imparatorluk gücünü eline almış ve daha önce belirttiğimiz gibi “ilk olarak” Valeria ve Candidianus'un öldürülmelerini emretmiştir (*DMP*, 50.2). Tam da bu sırada Licinius'un zafer kazandığını duyduğunda Valeria, Candidianus'un neler yaşayacağını izlemek için kılık değiştirerek Licinius'un maiyetine gelmiştir. Lactantius, onun Candidianus'un idamına tanık olduğu an oradan uzaklaştığını not etmiştir (*DMP*, 20.3). *DMP*'nin elli birinci bölümü eserin tarihinin belirlenmesi açısından en önemli yol göstericilerdendir. Çünkü bölümün ilk cümlesi Valeria'nın on beş aydır çeşitli eyaletlerde dolanıp durduğunu ve sonunda da Thessalonica'da yakalandığı bilgisini içermektedir. Lactantius ayrıca, Prisca'nın da onunla beraber tutuklandıktan sonra infaz edildiğini söylemektedir (*DMP*, 51.2).

Anlaşıldığı üzere Valeria, Licinius imparatorluk zirvesine çıktığında canını kurtarmak amacıyla kaçmış ve yaklaşık on beş ay gezindikten sonra öldürülmüştür (Gibbon, 1846: 436). Bu bilgi Prisca ve Valeria'nın idam edilme tarihlerinin tespit edilmesini mümkün kılmıştır. Literatürde Licinius'un Maximinus Daia'yı 30 Nisan 313

yılında hezimete uğrattığı kabul edilmektedir (Gibbon, 1846: 435). Bu durumda, idamların 314 yılında olması kabul edilmektedir. Öyleyse eserin tarihi için bu tarih bir *terminus post quem* olarak kabul edilebilir. Ancak Lactantius'un anlatımını sunduğu son olayın iki kadının idamı olması, sadece tahmini bir kanıt olarak öne sürülebilir. Christensen, “Valeria'nın on beş ay boyunca çeşitli eyaletler boyunca dolaşmış” olduğu ifadesine odaklanarak eser için yaklaşık bir tarih vermeye çalışmıştır. Christensen'e göre Valeria'nın 15 ay gezinme süreci Maximinus'un onu Syria'ya sürgün ettiğinde başlamıştır (Christensen, 1980: 22). Lactantius'un hikayesi dikkatlice okunduğunda bu sonuca varmanın hatalı olduğunu anlamak zor olmayacaktır. Zira Valeria Candidianus'un akıbetini gördüğünde kıyafetlerini değiştirerek derhal kaçmıştır (DMP, 50.4). Christensen konuya ilişkin yorumunu yaparken dikkatini, Lactantius'un “Licinius, üstün gücü elde ettiğinde ilk olarak Valeria'yı ... öldürme emrini verdi” ifadesine vermiştir. Christensen'e göre Licinius'un üstün kontrolü elde ettiği zaman dilimi belirsiz olduğundan bu ifade güvenilir bir *terminus post quem* sağlamamaktadır (Christensen, 1980: 22). Buna karşılık Creed bizim de yukarıda belirttiğimiz gibi Valeria ve Prisca'nın ölümlerinin 314 yazına sabitlemektedir, bu durumda Creed'in Licinius'un zaferi için kabul ettiği tarih 313 baharı olmalıdır (Creed, 1984: 34). Öyleyse yinelemek gerekirse ölümlerden haberi olan Lactantius eserini 314 sonrasında yazmıştır.

De Mortibus Persecutorum'un oluşturuluş tarihinin belirlenebilmesi için dikkat edilmesi gereken en önemli nokta onun, Licinius'a dair bilgi verirkenki üslubu olmalıdır. Eserin tamamı dikkatli bir şekilde okunduğunda, Lactantius'un başlarda İmparator lehine yazdığı, ancak ellinci bölümde ılımlı tutumunun aniden değiştiği ve Licinius'u birçok insanın cinayetinden sorumlu tuttuğu görülmektedir (DMP, 50.3-7). Licinius ilk etapta zalimlerin emirlerini ortadan kaldıran, Tanrı'nın yolunda giden bir imparatorudur. Aynı zamanda Lactantius'a göre Maximinus'u yenmesindeki etken onun savaşmadan önce Tanrı'ya ordusuyla birlikte yakarışı olmuştur (Christensen, 1980: 30). Yine de şunu göz ardı etmemek gerekir ki, Lactantius eserin başından beri Licinius için Constantinus'un tasviriyle kıyaslandığında daha belagatsiz bir anlatım sunmaktadır. Örneğin Licinius'un *Augustus*luğa yükselişi Constantinus'un kine nazaran daha sıradan bir tonla anlatılmaktadır (DMP, 20.3). Ayrıca Valeria'nın kocası (Galerius) öldüğü zaman Licinius'un elinden kaçarak Maximinus'un yanında daha güvende olacağı fikrinin vurgulanması da, Lactantius'un Licinius'a dair olumsuz bir tavrı olduğu

konusunda fikir vermektedir (*DMP*, 35.3)¹⁸⁹. Ayrıca Lactantius'un 314 yılı civarında yazdığı kabul edildiğinde, onun Licinius'a ve Constantinus arasında meydana gelen ilk savaştan bahsetmemiş olması mantığa uygundur. Ancak eserin son bölümlerinde aniden beliren Licinius aleyhine ifadeler Lactantius'un bu savaştan sonra yazmış olma ihtimalini akla getirmektedir. Son araştırmalar ışığında 18 Ekim 316 tarihine sabitlenen bu Cibela Savaşı eserde yer almamaktadır (*Anonymus Valesianus*, 1.5.16-17, Barnes, 1973: 36-38, Lieu ve Montserrat, 1996: 45, Odahl, 2004:164). Nitekim Barnes, eserde geçen son olayı ve Lactantius'un Cibela Savaşı'ndan hiç söz etmemiş olmasını kanıt kabul etmektedir (Barnes, 1973: 36-38). Bu noktada üç araştırmacı da eserin yazılış tarihi için en doğru periyodun 314 sonrası ve 316 öncesi olduğunu iddia etmektedirler (Barnes, 1973: 38, Christensen 1980: 23, Creed, 1984: xxxv). Diğer yandan McDonald olayları farklı bir bakış açısıyla incelemiş ve daha geç bir tarih öne sürmüştür. McDonald'a göre Lactantius eserini Licinius'un 321 yılında Kilise'ye saldırmaya başlamasından önce yazmış olmalıdır (McDonald, 1965: 125). Bu varsayım Lactantius'un, Licinius'u Constantinus'la beraber Hıristiyan dininin koruyucusu olarak betimlediği göz önüne alındığında mantıklı görünmektedir. Ancak McDonald iddiasını daha önce belirttiğimiz üzere 316 yılında olduğu kanıtlanan Cibela Savaşı'nın 314 yılında olduğunu varsayarak geliştirmektedir (McDonald, 1965: 126). Aynı şekilde savaştan sonra iki imparator arasında gerçekleşen barışın tarihini de 314 olarak kabul eden McDonald'a göre Lactantius 314 yılındaki uzlaşmadan sonra Licinius'a karşı iyi niyetli ancak 318-319 yıllarından sonra kötü niyetli bir tutum içerisindedir (McDonald, 1965: 127). Ayrıca elli birinci bölümde betimlenen Valeria ve Prisca cinayetlerinin 318 sonrasında metne eklenmiş olabileceğini öne sürmektedir. Lactantius'un Crispus'un *Caesar*lığına yükseldiğinden sonra Constantinus maiyetinde yazmaya başladığını varsayan McDonald, en nihayetinde eserin yazım tarihi olarak 318-321 yıllarını kabul ettiğini belirtmektedir (McDonald, 1965: 127). Ancak bu fikir Barnes tarafından, Cibela Savaşı'nın yanlış anlaşılması üzerine öne sürülmüş bir iddia olarak görülmüş ve reddedilmiştir (Barnes, 1973: 32-38).

McDonald, ipucu olarak kullandığı Cibela Savaşı'nın tarihi konusunda yanılığa düşmüş olsa da, Lactantius'un Licinius'a dair niyetiyle ilgili olarak haklı görünmektedir. Constantinus ve Licinius 316 yılında Cibela'da karşı karşıya geldikten

¹⁸⁹ Lactantius Valeria ve Prisca'nın Hıristiyan olduğunun ve Licinius'un Hıristiyanlara hoşgörülü olmadığını farkındadır ancak bunu açıkça ifade etmeyi tercih etmemektedir. Bu, onun eseri yazarken İmparatorluğun hangi bölgesinde olduğu konusuyla ilgilidir.

sonra 317 yılında bir anlaşmaya varmışlar ve Constantinus, Crispus ile küçük Licinius'u *Caesarlık* makamına yükseltmiştir. (Aurelius Victor, *De Caesaribus*, 41.6, Zosimus, *HN*, 2.20). McDonald'ın, Lactantius'un 318 yılı sonrasında Licinius'a karşı tutumunun değiştiğine dair iddiası, Lactantius'un eseri yazdığı sırada Crispus ve küçük Licinius'un *Caesarlığa* atanmalarının hemen ardından Hıristiyanları resmi görevlerden alıkoymaya başladığını biliyor olduğunu akla getirmektedir (*Anonymus Valesianus*, 1.5.29, Eusebius *Vita Constantini*, 2.49, Pohlsander, 1996: 44). Zira *Anonymus Valesianus*'ta bu bilgiye rastlamaktayız; metinde iki imparatorun oğullarının *Caesarlığa* yükseltilmelerinin ardından Constantinus ve Licinius'un Doğu bölgelerinde *consul* yapıldığı, bu sırada Licinius'un “ani bir çılgınlıkla” Hıristiyanların saraydan çıkarılmasını emrettiği yazılıdır (*Anonymus Valesianus*, 1.5.20). Ayrıca McDonald bu şekilde eserin muhtemel yazılış tarihine 321 yılı ile bir sınır getirmiştir. Bunu da yine Licinius'un Hadrianapolis Savaşı'nın hazırlıkları sırasında Kilise'ye yaptığı saldırıya bağlamaktadır (*Anonymus Valesianus*, 1.5.22, McDondald, 1965: 126-127). Ona göre Lactantius *DMP*'yi, Licinius'un Hıristiyanlara saldırdığından haberdar olmadan önce meydana getirmiş olmalıdır (McDonald, 1965: 126-127). Ancak eğer Lactantius Licinius'un Hıristiyan zulümlerine başladığı sırada ya da daha sonra yazmış olsaydı Licinius'a olan tavrı daha sert olabilirdi. Ayrıca şu da muhtemeldir ki; Lactantius Licinius'un zulmünü görse de Constantinus'la olan nihai savaştaki akıbetini bilemediğinden temkinli davranmış olabilir (324 Hadrianapolis Savaşı).

Yukarıda tanımlanan belirli olaylar ve bilhassa Lactantius'un Licinius'a ilişkin betimlemelerinin keskin özellikleri, eserin yaklaşık tarihinin belirlenmesinde etkin rol oynamıştır. En nihayetinde McDonald'ın argümanından farklı olarak eserin 314-316 yılları arasında tamamlanmış olduğu fikri kabul görmüştür (Barnes, 1973: 38, Ogilvie, 1978: 3, Christensen 1980: 23, Creed, 1984: xxxv). Lactantius'un bu tarihler öncesinde ve eserini oluştururken nerede ikamet ettiği ise tartışma konusudur. Yazarın Licinius hakkında yazarken edindiği değişken tavır ve olayların anlatımında kullandığı canlı üslup araştırmacıları zaman zaman çelişkili sonuçlara sürüklemiştir. Lactantius'un yaşamına dair bildiklerimizi düşündüğümüzde, onun Diocletianus tarafından retorik öğretmenliği yapması için Nicomedia'ya çağrıldığını hatırlıyoruz (Jerome, *Vir. Ill.* 80). Ayrıca Lactantius, *DI*'de “bir Hıristiyan iki yıldır hapisanedeyken” Bithynia'da olduğunu ifade eden cümleler kurmuştur (*DI*, 5.2.2). Bu, yazarın “Büyük Zulüm” başlarken (İS 303) hala Nicomedia'da bulunduğu ve orada iki yıl kaldığı anlamına

gelmektedir (Digeser, 2000: 135) . Lactantius'un anlattığı olayların çoğunun Doğu'da meydana gelmiş olması ve Bithynia merkezli oluşu onun Nicomedia'da kalmaya devam etmiş olduğunu düşündürmektedir. Christensen, *De Mortibus Persecutorum*'da geçen ve Batı'da gerçekleşen olayların başlıca tarihi olaylar olmasına rağmen Lactantius'un özellikle Doğu'ya ait olaylarla ilgili verdiği bilgilerin daha detaylı olduğunu vurgulamaktadır (Christensen, 1980: 25). Gerçekten de eserin geneline bakıldığında Lactantius'un önemli olaylar dışında daha küçük sayılabilecek meselelerden bahsetmiş olması dikkat çekicidir. Örneğin 40. bölümde bir senatörün karısının idamı ve Nicea'daki Yahudi işkencesine dair anlatımı okunduğunda, olayların betimlenmesindeki canlılık Lactantius'un onları bizzat gözlemlemiş olduğunu akla getirmektedir. Barnes de Lactantius'un bu canlı anlatım tarzını kişisel gözleme dayandırmaktadır (Barnes, 1973: 40). Bu noktada eğer bir göz tanıklığı söz konusu ise Lactantius, 305 yılında Diocletianus tahttan feragat ettiğinde ve aynı zamanda Galerius 311 yılında hoşgörü emirnamesi Nicomedia'da ilan edildiğinde da Bithynia'da bulunuyor olmalıdır (*DMP*, 35.1). Bunlara ek olarak her iki araştırmacı da Licinius'un 313 yılında bir valiye yazmış olduğu mektubun tamamını aktarabildiği için, Lactantius'un bu tarihe kadar Nicomedia'da kalmış olabileceğini öne sürmektedirler (*DMP*, 48.1, Barnes, 1973: 40, Christensen, 1973: 25). Bu bilgiler, Lactantius'un zulüm boyunca Bithynia'da ikamet ettiği konusunda kanıt oluşturmaktadır. Ancak meseleye bu bakış açısıyla yaklaşmak, araştırmacıların yanlış yargılara varmasına sebep olabilir. Çünkü eserin canlı üslubundan dolayı Lactantius'un olaylara bizzat tanıklık etmiş olduğunu savunmak, aynı zamanda yazarın sözünü ettiği her olayda, olayın merkezi bölgesinde bulunduğunu iddia etmek anlamına gelmektedir. Bu durumda Lactantius 310 yılında Galli'da (*DMP*, 29.3), 311 yılında Galerius'un hastalığına dair bilgi verirken ise Serdika'da ikamet ediyor olmalıdır (*DMP*, 33). Aynı düşünceden yola çıkarak Barnes, Lactantius'un 312 yılında İtalya'da bulunan Constantinus'a eşlik ediyor olabileceğini söylerken aynı zamanda Lactantius'un öykülerinin canlılığı ve inandırıcılığını onun retorik yeteneğine bağlamıştır (Barnes, 1973: 40). Bu doğrultuda yazarın anlatım tarzı ile eserini oluşturduğu bölgeler arasında bağlantı kurmaya çalışmak hatalı bir seçim olacaktır.

Genel kabule göre Lactantius, 303-305 yılları arasında bir zamanda Bithynia bölgesini terk etmiş ancak 311 yılında Galerius hoşgörü emirnamesini yayınladığında Nicomedia'ya geri dönmüştür (Barnes, 1973: 40, Dihle, 1994: 398). Bu yargı muhtemelen Lactantius'un, Galerius'un emirnamesi ve Licinius'un Nicomedia'da

basılan mektubunu bire bir aktarabilmesi ile bağlantılıdır (Barnes, 1973: 40). Ancak şunu göz ardı etmemek gerekir ki o sırada belgelerin yayınlandığı bölgelerde bulunmasa dahi, Lactantius'un dokümanların kopyalarını arkadaşlarından edinebilmesi mümkündür. Zira diğer birçokları gibi Lactantius da Nicomedia yakınlarında bir yerde kalabilmiş ve imparatorlukla iletişimini sürdürmüştür (McDonald, 1965: 126).

Daha evvel belirttiğimiz gibi Jerome'dan Lactantius Crispus'a öğretmenlik yapması için Constantinus tarafından Gallia'a davet edilmiştir (Jerome, *Vir. Ill.*, 80). Bu durumda Lactantius hoşgörü döneminde Nicomedia'da bulunuyor olsa dahi 317'e geldiğinde Batı'ya geçmiş olmalıdır. Belki de Barnes'in ima ettiği gibi Nicomedia'ya hiç gitmemiş, Galerius'un orada yayımlanan emirnamesinin bir kopyasını da arkadaşlarından edinmiştir (Barnes, 1973: 40).

Tüm bu bilgiler ışığında Lactantius'un Licinius aleyhine tutumunu da hatırd tutarak şu sonuçlara varmak mümkündür: Lactantius eserini Valeria ve Prisca'nın ölümlerinden haberdar olduktan sonra, yani en erken 314 yılında yazmıştır. Ayrıca eserde Cibela Savaşı'ndan bahsedilmemesinin en basit açıklaması, bu savaşın yazar eserini tamamladıktan sonra vuku bulmuş olmasıdır. Bu noktada eserin yazımı, 316 yılında meydana geldiği kabul edilen Cibela Savaşı'ndan önce bitmiş olmalıdır. Bu durumda Lactantius'un tanıklık ettiği hadiseleri yazmaya çalıştığı dönem Constantinus ve Licinius'un ortaklıklarının sürdüğü dönemdir. Lactantius'un Licinius'a karşı daha az sempatisi olduğu gerçeği metnin başından beri hissedilmekte ve son bölümlerde aleni şekilde kendini göstermektedir. Diğer yandan Hıristiyan dininin koruyucusu kabul ettiği Constantinus'a övgüler yağdırırken cömert davranmıştır. Eserini Constantinus'un maiyetinde rahatça sonlandırmaya çalıştığını kabul ettiğimiz Lactantius, yine de Licinius'a tavrında temkinli davranmıştır (Creed, 1984: xxxv). Zira Lactantius 316 yılından sonra iki imparator arasının iyiden iyiye bozulacağından ve Licinius'un Hıristiyan işkencelerine başlayacağından habersizdir. Eğer gelecekte herhangi bir savaş olacağına dair sezgileri varsa bile sonucun nasıl olacağını bilmediğinden çok da hoşlanmadığı Licinius için olumsuz bir sıfat kullanmamış olmasının akıllıca bir seçim olduğu söylenebilir.

2.2.5. Eserin Tarihi Önemi

De Mortibus Persecutorum, hakkında yapılan tüm tartışmalara rağmen öncelikle içinde bulunduğu dönemin yankılarını günümüze kadar ulaştırabilmesi açısından tarihi bir öneme sahiptir. Lactantius amacının, Tanrı yolunda ilerlemeyi seçmiş olan insanlara acımasızca zulmedenlerin karşılaştıkları kötü ölüm şekillerini yazmak olduğunu kendi ifadeleriyle belirtmiştir. Lactantius amacını gerçekleştirmek üzere, diğer tarih yazıcılarından çok farklı bir tarzda hareket etmiş ve tarihinde meydana gelen tüm olayları Tanrı'nın yargısını vurgulamak için kullanmıştır. Lactantius için önemli olan meselelerin gidişatı değil, konu içerisinde yer alan kişilerin karakter özellikleri olmuştur. Yazar tanıklık ettiği dönemin bir tarihini yazmaya hazırlanmış olmasa da öyküsünün kahramanları gerçek imparatorlar olduğundan, eser literatürde tarihi bir kaynak olarak değerlendirilmektedir. Lactantius'un asıl arzusu gelecek nesillere, Hıristiyan dininin ve Tanrı'nın düşmanı olan bu zalim imparatorların nasıl bir sonla cezalandırıldığını anlatmak olmuştur. Nitekim amacı doğrultusunda ilk olarak kendi doğumundan önce yaşamış olan imparatorların, sonra da çağdaşı olduğu imparatorların birer portresini çizerek, işkenceleri yazmaya koyulmuştur. Yazarımız, her ne kadar karakter analizlerine, işkencelere ve zalimlerin ölümlerine odaklanmış olsa da, özellikle yakınında meydana gelen olayların anlatımıyla önemli bilgiler vermektedir.

DMP'nin, imparatorluğun üçüncü yüz yıl kaosunu ve dördüncü yüzyıldaki yeniliklerini içermesi onu tarihi bir kaynak olarak güçlendirmektedir. Ancak Lactantius'un tüm olayları, körü körüne bağlı olduğu inancı çerçevesinde aktarmış olması, eserin doğruluğuna ilişkin şüphe uyandırmaktadır. Her şeyden önce Lactantius yaşadığı devrin betimlemesini yapmıştır ve kendi dönemini yazan bir tarihçiden tarafsız olmasını beklemek hatalı bir davranış olacaktır. Ancak eserin güvenilirliğinin başka açılardan da sorgulanması gerekmektedir. Öncelikle Lactantius Nero'dan Domitianus'a kadar olan anlatımında belli bir ya da birkaç kaynaktan faydalanmış olmalıdır. Bu kaynakları belirlemek ancak elimizdeki yazılı materyali gözden geçirmekle mümkün olacaktır. Ek olarak, eğer Lactantius zulümler boyunca Nicomedia'da ikamet ettiyse, Batı'da meydana gelen olaylara ilişkin bilgisini kişisel gözlem dışında başka herhangi bir kaynaktan edinmiş olmalıdır. Ancak elimizde Lactantius tarafından kullanıldığı varsayılan yazılı bir kaynağa dair bilgi mevcut değildir. Bu tip bir modelin varlığını kabul etmek, *DMP*'yi aynı dönemin olaylarıyla ilgilenen ve kaybolmamış kaynaklarla kıyaslama yoluyla mümkündür. *DMP*'yi mevcut diğer kaynaklarla kıyaslamak, hem

şimdi kayıp olan ortak bir kaynağın belirlenmesini sağlayacak hem de Lactantius'un tasvirleri ile diğer tarih yazarlarının yorumlarının karşılaştırmalı bir analizini sunacaktır. Böylelikle belirli benzerlikler ve farklılıklar sonucunda, eserin tarihi değerinin daha iyi kavranabilmesi mümkün olacaktır.

Lactantius esasen, niyetinin bizzat tanıklık ettiği dönemin zalim imparatorlarının yaşattıklarının ve yaşadıklarının anlatımını sunmak olduğunu açıklamıştır. Ancak görünen o ki bununla yetinmeyip daha evvelki zalim imparatorların ölümlerine dair de en azından bir özet sunmuştur. Lactantius'un giriş niteliği taşıyan bu ilk bölümlerinin bu denli kısa oluşu, onun eski imparatorlara dair öğrendiklerini yazmaya daha sonradan karar vermiş olma ihtimaliyle açıklanabilir. Tasvirlerini kısa tuttuğu eski imparatorların anlatımını, Hıristiyanlara uyguladıkları zulümler ve Tanrı'nın yargısı sonucu cezalandırılmaları çerçevesinde sunmuştur. Lactantius bu bölümlerde bahsettiği durumları elbette ki kişisel olarak gözleme ihtimali söz konusu değildir. Bu öykülerin doğruluğunu ölçmek onları ancak eldeki diğer kaynaklarla karşılaştırma yoluyla mümkün olacaktır. Lactantius ve diğer yazarlar arasında bir bağlantı kurmak ve ortak bir kaynak saptamak için çeşitli yazarların anlatımlarını yeniden ele almak gerekmektedir. Ancak Lactantius bu bölümlere dair anlatımını çok kısa tutmayı tercih ettiğinden, karşılaştırmanın belli başlı olaylar üzerinden yapılması imkansızdır. Bu noktada *DMP*'de yer alan imparator anlatımlarını sırasıyla gözden geçirmek uygun olacaktır¹⁹⁰. Daha evvelki bölümlerimizde Lactantius'un kötü tiranlar olarak adlettiği tüm imparatorların hikayelerini, antik çağ kaynaklarındaki anlatımlarından faydalanarak yeniden değerlendirmeye çalışmıştık. Bu bölümde ise Lactantius'un kullandığı yöntemi kavrayarak yararlandığı kaynak ya da kaynakları öğrenip *DMP*'nin doğruluğunu ölçmeye çalışacağız. Aynı zamanda olayları farklı bir bakış açısıyla takip edip, vurgulaması gereken yerleri belirteceğiz. Lactantius eserine Nero'nun kısa bir anlatımıyla başlamaktadır. Nero'nun yaşamına dair en detaylı bilgiyi Suetonius'un aktardıklarından almaktayız. Lactantius'un da Nero'ya dair eksik bilgisini bilhassa Suetonius aracılığıyla tamamlamış olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak burada belirtilmesi gereken daha önemli bir husus vardır ki; o da Lactantius'un bu Nero'nun ölümüne dair anlatımda Yahudi-Hıristiyan *Sibylla* kitaplarından bilgi kullanmış olmasıdır (Christensen, 1980: 44). Lactantius şu türde bir açıklamanın *Sibylla*'da var olduğunu belirterek; “*Matricidam profugum a finibus terrae esse venturum...*” ifadesini

¹⁹⁰Daha evvel imparatorların anlatımını farklı kaynaklardan yararlanarak ve bu kaynakların *DMP* ile karşılaştırılmasını mümkün kılmak için anlatım sunmuştuk. Bu bölümde ise olaylara farklı bir gözden bakıp vurgulanması gerektiğini düşündüğümüz noktaları belirteceğiz.

kullanmıştır (*DMP*, 2.5)¹⁹¹. Burada gördüğümüz kadarıyla Lactantius Nero'nun ölümüne dair sunumunu Suetonius'tan ziyade *Sibylla* Kitaplarından yararlanarak ortaya koymuştur. Zira Lactantius için kötü bir imparatorun olabilecek en kötü şekilde can vermesi mutluluk verici olacaktır. Bu noktada Lactantius, Suetonius'un Nero'nun definini ve görkemli anıt mezarını içinde barındıran anlatımını değil *Sibylla* kitaplarının gösterdiği ürkütücü sonu içeren anlatımını kullanmayı tercih etmiştir (Suetonius, *Nero*, 47-50, Christensen, 1980: 45). Lactantius'un bu seçimi onun zalimlerin ölümlerinin ürkütücü olması gerektiği fikriyle örtüşmektedir. Öyleyse Lactantius'un kendisinin esas düşüncesine uygun gelen kaynağı takip edip, uymayanı es geçtiğini söylemek mümkündür. Sonuç olarak yazar, Nero anlatımında pagan geleneği göz ardı ederek Hıristiyan bakış açısını vurgulama yoluna gitmiştir.

Nero'nun ölümü sonrasında Domitianus'un anlatıldığı paragrafla karşı karşıya gelmekteyiz. Domitianus'un ölümüne dair anlatım için en kısa açıklama, Lactantius'un bu hususta Suetonius'tan faydalanmış olduğu şeklinde olacaktır. İki anlatım karşılaştırıldığında birbirleri ile çelişen bir öğeye rastlanmamıştır. Suetonius da tıpkı Lactantius gibi İmparator'un bir cinayet sonucu hayatını kaybettiğini belirtmiş ve ölümünden sonra yaşananları not etmiştir. Her iki yazar da Domitianus'un öldükten sonra kendisine adanmış tüm yapıların kaldırılarak *damnatio memoriae*'in gerçekleştirildiğinden bahsetmiştir (Suetonius, *Domitianus*, 18 ve 28.1, *DMP*, 3.2-3). Görünen o ki bu kez Lactantius, kendi fikrine aykırı olmayan bu yapıyı kullanmakta bir sakınca görmemiştir. Domitianus'un sonu bizi Decius, Valerius ve Aurelius'un ölümlerine getirmiştir. Bilindiği üzere Lactantius'un tam da bu dönemlerde doğmuş olduğu kabul edilmektedir. Ancak söz konusu olayların Lactantius'un bebeklik ve çocukluk döneminde yaşanmış olması hafızasından direkt olarak yararlanabileceği anlamına gelmemektedir. Lactantius'un Decius'a dair anlatımı ile daha sonraki tarihi kaynaklar karşılaştırıldığında, eserler arasında keskin benzerlikler olduğu gözlemlenmektedir. Lactantius Decius'un barbarlarla savaştığı sırada yabancı topraklarda can verdiğini yazmıştır. Aynı ölüm şekli, önemli farklılıklarla daha sonra yazan pagan yazarlar tarafından da kabul görmüş ve anlatılmıştır. Aurelius Victor ve Zosimus İmparator'un bu savaşta kahramanca bir rol oynadığını vurgulayarak onu muhtemelen Roma'nın iyi imparatorlarından biri olarak kabul etmişlerdir (Aurelius Victor, *Liber De Caesaribus*, 39.4-5, Zosimus, *Historia Nova*, 1.28.3). Eutropius ise

¹⁹¹ "zira *Sibylla* 'anne katilinin sürgün olsa da dünyanın sonundan geri geleceğini' söyler."

Senato'nun saygınlığını kazanmış olduğunu bildirdiği Decius'un öldükten sonra tanrılar arasına dahil olduğunu belirtmiştir (Eutropius, 9.4). Christensen, dikkatli bir inceleme sonucunda Lactantius'la paralel bir anlayışa sahip olan tek kaynağın *Epitome De Caesaribus* olduğunu fark etmiştir (29.3, Christensen, 1980: 66). İki yazar da İmparator'un ölümünü aynı tonda ifade etmektedirler. Christensen ayrıca Aurelius Victor'un, Decius'un ölümünün başka tarihçiler tarafından "muhteşem" olarak yorumlandığını ifade eden cümlesine dikkat çekmektedir (Aurelius Victor, 39. 4-5, Christensen, 1980: 66). Bu noktada önemi olan Aurelius Victor'un Lactantius'u kastedip kastetmemiş olması ya da başka tarihçileri takip etmiş olup olmadığıdır. Ancak bu sorun belirsizdir ve eldeki verilerle bu yolda herhangi bir sonuca varmak mümkün görünmemektedir.

Decius'un ölüm tablosunun sunumu sonrasında Valerianus'un sonunun anlatımına geçmekteyiz. Lactantius'un Valerianus'a dair ortaya koyduğu detaylı betimleme, daha sonraki Latin yapıtlarla kıyaslandığında, anlatımların birbirlerini doğruladıkları görülmektedir. Elde bulunan tüm kaynaklar Valerianus'un Pers kralı Sapor tarafından esir alındığını ve utanç verici tutsaklıkla cezalandırıldığını biliyor görünmektedirler (Aurelius Victor, 32.5, Eutropius, 9.7, *Epit. Caes.*, 32.5-6, Zosimus, 1.36.2). Aurelius Victor tıpkı Lactantius gibi, İmparator'un derisinin Persler tarafından yüzülmüş olduğunu kaydetmiştir (Aurelius Victor, 32.5). Ayrıca Christensen, *Epitome De Caesaribus*'ta yer alan ve Valerianus'un Pers kralı önünde eğilmeye zorlanarak adeta basamak gibi kullanıldığını anlatan hikayeyi gördüğünde (32.6), tüm yazarların Lactantius ile aynı kaynağa başvurmuş olabileceklerini öne sürmüştür (Christensen, 1980: 67). Daha sonra Aurelianus'un hikayesine gelindiğinde daha kısa bir paragrafla karşılaşılır. Ancak anlatım özet niteliğinde de olsa hikaye aynı şekilde diğer tarihçilerin yazdıklarıyla kıyaslandığında tüm kaynakların benzer unsurları barındırdıklarına tanık olunur. Lactantius'un kısaca "*falsa quadam suspicione ab amicis suis interemptus*" ifadesiyle özetlediği Aurelianus'un kendi arkadaşları tarafından yanlış anlaşılma sonucu öldürülmesi meselesi diğer tarihçiler tarafından da tanınmaktadır (Aurelius Victor, Eutropius, 1.15.2, *Epit. Caes.*, 35.8, Zosimus, 1.62). Tüm bu örnekler Lactantius ve diğer yazarlar arasında bağlantı kurulabilmesini sağlamış ve şuan mevcut olmayan ancak her birinin haberdar olduğu ortak bir kaynağın varlığına kanıt oluşturmuştur. Sonuç olarak Lactantius'un doğrulanabilir, yazılı bir kaynaktan faydalandığını söylemek mümkündür. Daha da önemlisi Lactantius'un *DMP*'nin ilk bölümlerinde

Suetonius ve *Sibylla* kitaplarından faydalandığını gösteren kanıtlar sunulmuştur.

DMP'nin ilk altı bölümü bize imparatorların zulümleri ve karşılaştıkları ölüm şekilleri açısından, diğer kaynaklara nazaran daha az bilgi vermektedir. Ancak çalışmanın geri kalan bölümlerinin tarihi kaynak olarak değeri tartışmasızdır. Lactantius'un eserinde eksik ya da taraflı yansıttığı olaylar söz konusu olsa da o döneme ait hiçbir çağdaş ya da sonraki kaynak, o yılların politik olaylarını bu denli dolu bir öyküyle sunmamıştır. Lactantius'un tanrısal önyargı ve cezayla anlatımı birleştirmesi eserde kronolojik aksaklıkların meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu eksiklikler ve aksaklıkların diğer kaynaklar sayesinde giderilmesi halinde, kişi o döneme dair bilgisini tamamlayacaktır. Lactantius'un çağının hadiselerini anlatmaya giriştiği bölümlerle alakalı olan asıl mesele, onun bulunduğu nokta haricindeki olaylara dair bilgisine nasıl ulaştığıdır. Çünkü eğer Lactantius'un zulümler boyunca Nicomedia'da kaldığı kabul edilirse, onun Batı'da meydana gelen olayları gözlemiş olması imkansızdır (Christensen, 1980: 49). Eserin Batı'ya ilişkin bölümlerinin doğruluğunu sınamak belli başlı olayların incelenmesi ile mümkün olacaktır. Zira Lactantius döneminin olaylarını oldukça ayrıntılı bir biçimde anlatmıştır dolayısıyla diğer yazılı kaynaklarla kıyaslama yapmak için eserdeki göze çarpan olayların dikkate alınması daha sağlıklı bir sonuç verecektir.

Lactantius eserin 10-19. bölümlerinde Diocletianus'un Romalı olmayan davranışlarına dikkat çekmiş ve anlatımın sonunda Diocletianus'un tahttan feragat etmesiyle sonuçlanacak olan bir konuşmaya yer vermiştir. Galerius ve Diocletianus arasında gerçekleşen bu konuşmaya vakıf olması, Lactantius'un bu bilgileri Constantinus'tan almış olabileceği fikrini akla getirmektedir. Ayrıca olayların bu denli detaylı anlatımları başka herhangi bir kaynakta mevcut değildir. Lactantius aynı zamanda Diocletianus'un tahttan feragat etmesi konusunda diğer tarihçilerden farklı yorumlar türetmiştir. Ona göre Diocletianus'un emperyal gücü bırakması, diğerlerinin düşündüğü gibi kendi isteğiyle değil, Galerius'un zorlaması sonucu gerçekleşmiştir (*DMP*, 18.1, Mackay, 1999: 200)¹⁹². Şu da önemlidir ki Lactantius, Diocletianus'un pagan kurbanların başarısızlığı sebebiyle Hıristiyanlara ilk zulüm adımlarını kabul etmiş

¹⁹²Diocletianus'un gönüllü feragatini savunanlar; Aurelius Victor (*Liber De Caesaribus*, 39. 48), *Epitome De Caesaribus* (39.5-7), Eutropius, (9.2)'dir. Durumun iki tarafın anlaşması sonucu oluşması ise *Panegyrici Latini* (VII.9. 2 ve VI. 15. 6)'de mevcuttur. Ayrıca, Lactantius'un Diocletianus'un tahttan feragatine dair görüşleri hususunda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Christopher S. Mackay, (1999), Lactantius and the Succession to Diocletian, *Classical Philology*, 94, s.198- 209.

ama onun Kilise'ye daha fazla kanlı saldırılarda bulunmasının Galerius etkisiyle olduğunu iddia etmiştir. Eusebius Diocletianus'un Galerius tarafından kışkırtılması konusunda Lactantius'la aynı fikirdedir (Eusebius, *HE*.8.3.2). Her iki yazarın da tek taraflı bir bakış açısıyla yazmış olduğu hatırlandığında Lactantius'un yorumunun doğruluğuna şüpheyle bakılmalıdır.

DMP'nin 24-30. bölümlerinde Lactantius, dördüncü yüz yılın ilk on yılının can alıcı olaylarıyla ilgilenmiştir. Bu bölümler Tanrı'nın yargısının tipik bir Lactantius yorumunu yansıtmaktadır. Lactantius daha sonra 33. bölümde Galerius'un felaket sonunu en çarpıcı yönleriyle gözler önüne serecektir. Fakat bu bölüme varmadan önce anlattığı tüm olayların, benzer düzende Aurelius Victor ve Eutropius'un eserlerinde de mevcut olduğunu belirtmeyi atlamamak gerekir (Aurelius Victor, 40.1-9, Eutropius, 10.1-3). Bu üç eser arasındaki göze çarpan benzerliklerin bir rastlantı eseri olduğu sonucuna varmak güçtür. Elbette ki Lactantius'un Tanrı'nın yargısı fikrine dayandırdığı öyküsel sunumu daha detaylıdır. Ancak eserlerin tümü; Constantinus'un kaçışını, babası Constantius'un ölümünü, Constantinus'un imparator ilan edilmesini, bunu duyan Maxentius'un Roma'daki isyanını, Severus'un Maxentius'a saldırısını ve yine Severus'un Ravenna'da ölümünü içermektedir. Burada dikkate değer bir nokta daha vardır ki, üç yazar da Severus'un ölüm yeri olarak Ravenna'yı işaret ederken diğer tüm kaynaklar bu konuda karşıt görüş ortaya koymaktadırlar.¹⁹³ Aurelius Victor ve Lactantius 24-30 bölümler boyunca aynı doğrultuda ilerler ancak daha sonra bir ayrılık söz konusudur. Aurelius Victor artık hayatta olmayan imparatorlar Galerius ve Costantinus'un bir tanımlamasına başlarken, Lactantius Batı'daki olayların anlatımına devam etmektedir. Christensen iki yazarın aynı noktada birleşmelerini her ikisinin de bu dönemi incelemiş olan ortak bir kaynağa sahip olması şeklinde açıklamaktadır (Christensen, 1980: 58, Nicholson, 1984: 322)¹⁹⁴.

Şimdiye kadar verdiğimiz örneklere ek olarak belirtmeye değer bulduğumuz başka bir ayırım da Lactantius'un Milvius Köprüsü Savaşı hakkında verdiği bilgiler çevresinde bulunmaktadır (*DMP*, 43-44). Lactantius olayların akışını her zaman yaptığı gibi Tanrısal öngörü uyarınca düzenlemiş ve sevinçle sonucunu bildiği savaşın bir

¹⁹³ Severus'un Via Appia'da öldüğü *Anonymus Vallesianus* 1.10'da, Tres Tabernae'da öldüğü ise *Epitome De Caesaribus*, 40. 3'de ve Zosimus, *HN*, 2.10'da kayıtlıdır.

¹⁹⁴ Christensen'in burada sözünü ettiği ortak kaynak, yaygın olarak *EKG* olarak bilinen kayıp eser *Kaesergeschichte*'dir.

resmini çizmeye başlamıştır. Lactantius'un Milvius Köprüsü üzerindeki savaş tasvirinde pagan yazarlardan ayrıldığı en önemli nokta; Constantinus'un askerlerin kalkanlarına İsa monogramını çizmesi suretiyle savaşı kazanacağı konusunda uyarıldığı rüyası olmuştur. Böyle bir bilgiye başka herhangi bir pagan kaynakta rastlamak mümkün olmamıştır. Hatta pagan anlatılar dışında, Constantinus'un rüya hikayesi Eusebius'un *Kilise Tarihi*'nde dahi bulunmamaktadır. İki yazarın anlatımlarında Milvius Savaşı raporunun farklı olduğu görülmektedir (*HE*, 4.9). Eusebius'un, İsa monogramına dair bilgi vermesi çok daha sonra Constantinus'un hayatını anlattığı eserindedir, ek olarak bu hikayenin Lactantius'tan farklı bir versiyon olduğunu söylemek şarttır (*VC*. 1.27-30, *DMP*, 44.5). Lactantius, Constantinus'un rüyasında askerlerinin kalkanlarına ucu kıvrık bir çizgi bulunan "X" harfini çizmeleri (✠) halinde zafer kazanacaklarını aktarmıştır¹⁹⁵. Eusebius'un daha abartılı görünen hikayesine göre; Constantinus Tanrı'dan içinde bulunduğu zor durumlardan kurtulabilmek için yardım dilemektedir. Bu şekilde tutkulu bir yakarıyla dua ederken gökyüzünde olağanüstü bir ışık belirmiştir. Eusebius, İmparator'un kendi gözleriyle güneşin üzerinde "Ey Constantine bununla zafere git!" yazılı, ışıktan bir haç şeklinin, güneşin ardından görüldüğünü ve bu manzara karşısında kendisiyle birlikte mucizeye şahit olan tüm ordusu şaşkınlık içinde kaldığını eklemiştir. Constantinus'un olayın yarattığı şaşkınlığı atlatamamışken o gece rüyasında İsa'nın kendisine, benzer bir işareti savaşta koruyucu olarak kullanmasını emrettiğini yazmıştır (*VC*, 1.28-29, Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, 1.3).

Hikayeyi yansıtmaya biçimleri farklı olabilir, ancak aynı temada birleşen bu iki yazarın ortak bir kaynak kullanmış olması kuvvetle muhtemeldir (Christensen, 1980: 70). Bu karşılaştırmaya ek olarak Lactantius ve Aurelius Victor arasında ise bir benzerlik söz konusudur. Zosimus Maxentius'un Milvius Savaşı öncesinde *Sibylla* kitaplarına başvurduğu gerçeğini vurgularken Lactantius'tan haberdar mıdır bilmiyoruz ancak iki yazarın bu anlatımı net bir şekilde uyuşmaktadır (Zosimus, *HN*, 16.1). Aralarından yıllar geçmiş¹⁹⁶ olan bu iki yazarın aynı modelde birleşmeleri yine ortak bir

¹⁹⁵ Bu işaret *Labarum*'dur; "✠" Grek alfabesindeki *Chi* (X) ve *Rho* (P) harflerinin iç içe geçmesiyle oluşturulan ve erken dönem Hıristiyanlığın sembollerinden biri olan *Labarum*, İsa'nın Latince isminin (*Christus*) çok sayıdaki görünümünden biridir. Constantinus döneminden başlayarak, çeşitli Roma ve Bizans imparatorları tarafından kullanılan bu sembol, Ortodoksluk inancının önemli göstergelerinden biri olmuştur.

¹⁹⁶ Lactantius, yaklaşık olarak İS 240-325 yılları arasında yaşamış ve *DMP*'yi tahminen 314-316 yılları arasında yayımlamıştır. Zosimus'un ise 490larda doğup 510larda öldüğü tahmin edilmektedir. Pagan tarihçi Zosimus çeşitli antikçağ kaynaklarından faydalanarak Grekçe bir *Historia Nova* (Yeni Tarih) kaleme almıştır. *Historia Nova*'nın ilk

yazılı kaynağa sahip olmalarından ileri gelmektedir. Ancak ne yazık ki Lactantius'un kullanması muhtemel olan bu kaynağı günümüze ulaşmamış bir eser olduğu kabul edilmektedir (Nicholson, 1984: 323).

Sonuç olarak yukarıda verilen örnekler ışığında Lactantius'un kulaktan dolma bir bilgiye dayanarak yazmış olmadığı kanıtlanmıştır. Bu bölümde çıkarılacak en önemli sonuç ise adı geçen tüm yazarların ve antik çağ kaynaklarının ortak bir kaynak üzerinde birleşmeleridir. Özellikle Christensen tüm yazarların, günümüze ulaşmamış olan *EKG (Enmannsche Kaisergeschichte)*'den¹⁹⁷ yararlanmış olduğunu iddia etmektedir (Christensen, 1980: 78). Gerçekten de modern literatür takip edildiğinde bir çok araştırmacının, bilinen antik çağ eserlerinin ortak kaynağı olarak *EKG*'yi gösterdiklerini anlamak zor değildir (Christensen, 1980: 78, Nicholson, 1984: 323, Burgess, 1995: 111-114). Diğer eserlerle yapılan karşılaştırmalar, Lactantius'un olayları kendi anlayışına göre yorumladığını gösterse de eserin gerçek olaylar çerçevesinde doğru vurgular yaptığını göstermiştir. Lactantius'un kronolojisinin karışması ise onun amacına sıkı sıkıya bağlı olmasıyla açıklanmalıdır. Yazar tanrısal varlığa öylesine odaklanmıştır ki; tüm olayları hızlıca bu çerçevede sonlandırmaktan başka bir şey düşünmüyor gibidir. Ek olarak Lactantius'un eserde iki kez eksiksiz olarak belge yayınlamış olması güven verici unsurlardandır. Ayrıca Lactantius'un sunduğu Galerius'un ölüm döşeginde yazdığı varsayılan emirnamesi ve Constantinus ile Licinius'un hoşgörü emirnameleri Eusebius tarafından da doğrulanmaktadır (Eusebius, *HE*, 8.17, Eusebius, *HE*, 10.5).

---

kitabı kısaca Augustus'tan (İÖ 63-14) Diocletianus'a (İS 244-311, imparatorluk: 284-305), 2. 3. ve 4. Kitaplar, Constantius Chlorus (293-306)ve Galerius'tan (305-311) Theodosius'un (379-395) ölümüne kadar olan periyodu içerir. Beşinci ve altıncı kitaplar ise 395-410 yıllarını kapsamaktadır. Eserin 498-518 yılları arasında yazılmış olduğu varsayılmaktadır.

¹⁹⁷ *Enmannsche Kaisergeschichte*, Alman bilim adamı Alexander Enmann 1884 yılında bir keşif yapmış ve bir çok Romalı tarihçinin yazdıklarını kıyaslayarak hepsinin ortak bir kaynak kullandığını iddia etmiştir. Enmann'ın ileri sürdüğü bu eser muhtemelen 4. Yüzyılda yazılmış olup günümüze ulaşmamıştır. Enmann'ın teorisine göre, bu kısa çalışma, İmparator Augustus'tan başlayıp İS 337 yılına yada 357 yılına kadar ileri gider. Ek olarak Enmann, bu eserin Aurelius Victor, Eutropius ve *Historia Augusta*'nın ortak kaynakları olduğunu iddia ederek, kitabın Festus, Jerome ve *Epitome de Caesaribus*'ta da kullanıldığını öne sürer. Tüm bu bilgiler için ayrıca bkz. R. W. Burgess (1995), On the Date of the *Kaisergeschichte*, *Classical Philology*. 90, s. 111-128.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DE MORTIBUS PERSECUTORUM

3.1. ZALİMLERİN ÖLÜMLERİ ÜZERİNE

LUCIUS CAECILIUS'UN ZALİMLERİN ÖLÜMLERİ ÜZERİNE İTİRAFÇI OLAN DONATUS'A KİTABI BURADAN BAŞLAR

I. 1. Çok sevgili Donatus¹⁹⁸, Tanrı günün her saati ona sunduğunuz dualarınız ve şerefli teslimiyetleriyle inançlarının karşılığı olarak kendilerine ebedi bir taç kazanan kardeşlerimizin yakarışlarını duydu. **2.** İşte, bütün düşmanlar ortadan kaldırılıp, tüm dünyada huzur sağlandıktan sonra, son zamanlarda yıkılmış olan Kilise, yeniden yükseliyor. Ve inançsızlar tarafından devrilmiş olan Tanrı'nın tapınağı O'nun merhameti ile daha da büyük bir ihtişamla inşa ediliyor. **3.** Zira Tanrı tiranların, hain ve kanlı emirlerini ortadan kaldıran ve insan ırkı için sağduyu sahibi olan imparatorları yüceltti, şimdi adeta en kasvetli devrin bulutları dağılmış olduğundan, keyifli ve dingin bir barış herkesin zihnini rahatlatmaktadır. **4.** Şimdi karanlık fırtınanın şiddetli hortumlarından sonra, gökyüzü sakin ve hasretle beklediğimiz ışık yeniden parladı; artık kullarının ibadetleriyle yatışmış olan Tanrı, ilahi yardımıyla dua edenleri ıstıraplarından kurtardı ve şimdi dinsizlerin komplolarını yok ederek yas tutanların gözyaşlarını sildi. **5.** Tanrı'ya hakaret etmiş olanlar yerlerdeler; O'nun kutsal tapınağını yerle bir etmiş olanlar çok daha büyük bir felakete düştüler; doğruları katledenler, ilahi darbelerle ve hak ettikleri acılarla suçlu ruhlarını teslim ettiler. **6.** Cezaları gecikti, yine de hak ettikleri gibi ağır oldu. Tanrı onların cezalarını hem tek bir Tanrı olduğunu hem de O'nun yargıç olarak günahkarları ve zalimleri açıkça hak ettikleri cezalara çarptırdığını büyük ve muhteşem örneklerle gelecek kuşaklar öğrensiner diye erteledi. **7.** Yüce Tanrı'nın adının düşmanlarını ortadan kaldırmada ve imha etmede yüceliğini ve haşmetini nasıl gösterdiğini öğrensiner diye olayların uzağında kalmış olan veya sonradan gelecek olan herkese, bu adamların sonlarına dair tanıklık etmeye karar verdim. Ancak en başından, yani kilisenin kuruluşundan itibaren zalimlerin kimler olduğunu ve İlahi Yargıç'ın şiddetinin onları hangi cezalara çarptırdığını açıklamak benim için değersiz değildir.

¹⁹⁸Burada bahsi geçen Donatus ile ilgili olarak sadece *DMP*'den bilgi edinmekteyiz. 16. bölümden öğrendiğimiz kadarıyla Donatus, Büyük Zulüm sürecinde hapse atılmış ve işkence görmüştür (*DMP*, 16.3-11), onun serbest bırakılması ancak 311 yılında Galerius'un yayınladığı hoşgörü emirnamesiyle mümkün olmuştur (35.2). Ayrıca buradaki Donatus'un *De Ira Dei*'nin adandığı Donatus'la aynı kişi olmadığı tahmin edilmektedir bkz. Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, (İngilizceye çeviren ve yorumlar J. L. Creed), Clarendon Press, 1984, Oxford, s. xxxi.

II. 1. Okuduğumuza göre Caesar Tiberius'un son günlerinde efendimiz İsa Mesih, Yahudiler tarafından iki Geminus'un¹⁹⁹ *consul* olduğu yıl 23 Mart'ta çarınıha gerildi. **2.** O üçüncü gün yeniden yükseldiğinde, tutuklanmasından korkan havarilerini bir araya getirdi ve kırk gün onlarla kalarak onların kalplerini açtı ve o zamana kadar belirsiz ve karmaşık olan vahiyleri Yeni Ahit'in dinsel disiplin düzeni içinde hakikatini ve öğretilerini vaaz etmeleri için hazırlayıp görevlendirdi. **3.** Görevini tamamladığında, bir fırtına bulutu O'nun çevresini sardı ve O'nu insanların gözlerinden, göğe yükseltti. **4.** Daha sonra sayıları o zaman on bir olan havarileri aralarına hain Iudas yerine Mathias ve Paulus'u ekleyerek İsa'nın emrettiği gibi İncil'i vaaz etmek için yeryüzünün her yerine dağıldılar. Ve Nero'nun hükümdarlığının başlangıcına kadar geçen yirmi beş yıl boyunca her eyalet ve şehirde Kilise'nin temellerini attılar.

5. Nero'nun halen imparator olduğu dönemde Petrus Roma'ya geldi; kendisine Tanrı tarafından güç bahşedilmesiyle, bizzat Tanrı'nın üstünlüğüyle yaptığı çeşitli mucizeler gerçekleştirdiğinde, birçoklarını doğru inanca döndürdü ve Tanrı'ya dindar ve sarsılmaz bir cemaat kurdu. **6.** Bu konu Nero'ya bildirildi ve sadece Roma'da değil fakat her yerde ve her gün büyük çoğunluğun putların kültünü terk ettiklerini ve eskiyi lanetleyerek yeni dine geçtiklerini fark edince, kötü ve cani bir tiran olan Nero, eşsiz cemaati dağıtmak ve hakikati yok etmek için harekete geçti ve Tanrı'nın kullarına ilk zulmeden olarak, Petrus'u çarınıha gerdi ve Paulus'u katletti²⁰⁰. **7.** Ancak, Nero cezasız kalmadı. Zira Tanrı gözlerini kendi halkının kederine çevirdi. Böylece gücün doruğundan devrildiğinde ve en yüksek makamdan düştüğünde, böylesine kötü bir canavar için yeryüzünde defin yeri görünmediğinden, güçsüz tiran aniden yok oldu. **8.** Bundan sonra bazı çılgın adamlar onun bir yere götürüldüğüne ve sağ olarak korunduğuna inanırlar, zira *Sibylla* "anne katilinin sürgün olsa da dünyanın sonundan geri geleceğini" söyler. Nero ilk zalim olduğu için o aynı zamanda en son zalim ve **9.** Deccal'in gelişinin habercisi olacaktı; buna inanmak doğru değildir; ancak tam da bazılarımızın İsa'nın sonsuz ve kutsal hükümdarlığından önce son günlere kadar iki peygamberin sağ tutulduğunu söylemeleri gibi, aynı şekilde onlar, Deccal yeryüzünü tahrip etmeye ve insan soyunu ve dünyayı yok etmeye geldiğinden Nero'nun da kötülüğün habercisi ve öncüsü olarak geleceğini düşünürler.

¹⁹⁹ L. Rubellus Geminus ve C. Fufius Geminus İS 29 yılında *consul* oldukları bilinmektedir (bilgi için Creed'in sayfa 82'de yaptığı 2 numaralı yoruma bakınız).

²⁰⁰ Nero'nun Hıristiyanlara zulmetmesine dair elimizdeki başlıca kaynak Tacitus'tur. Tacitus *Annales*'te Nero'nun 64 yılında Roma'da meydana gelen yangında Hıristiyanları suçlayarak, onları işkencelere maruz bıraktığını anlatmaktadır (Tacitus, *Annales*, 15.44.3). Ayrıca daha evvel de belirttiğimiz gibi Eusebius'dan öğrendiğimize göre Tertullianus ilk zalim olarak Nero'yu suçlamaktadır (Eusebius, *HE*, 2.25.4).

III. 1. Nero'dan birkaç yıl²⁰¹ sonra hiç de bir tirandan daha azı olmayan Domitianus²⁰² imparator oldu. Nefret edilen bir yönetim uygulasa da, yine de vatandaşlarının boyunlarına olabildiğince yük oldu ve günahkar ellerini Tanrı'ya doğru uzatana dek uzun bir süre ve güven içinde hüküm sürdü. **2.** Fakat şeytanların kışkırtmasıyla doğru insanlara zulmettiği için Domitianus düşmanlarının ellerine düştü ve cezasını ödedi. Kendi sarayında öldürülmesiyle ondan alınan intikam yeterli değildi; isminin anısı dahi silindi²⁰³. **3.** Zira çok sayıda görkemli yapı meydana getirmiş olmasına, Capitol'ü²⁰⁴ ve diğer ünlü abideleri inşa etmiş olmasına rağmen, senato onun ismine öylesine saldırdı ki ne heykellerinden, ne yazıtlarından geriye bir iz kaldı, en şiddetli buyruklarla Domitianus'u ölümünden sonra bile ebedi bir kepezellikle damgaladı. **4.** Böylece tiranın eylemleri ortadan kaldırıldığında Kilise sadece eski haline getirilmedi, aynı zamanda eskisinden çok daha fazla parladı ve başarılı oldu ve sonraki dönemde birçok iyi önder Roma İmparatorluğu'nun anahtarını ve yönetimini eline aldığıında Kilise, **5.** şimdi yeryüzünün Tanrı'nın dininin ulaşamayacağı kadar ücra olan hiçbir köşesi kalmadığından ve sonunda böylesine ilkel adetlerle yaşayıp Tanrı'nın ibadetini benimsedikten ve doğruluğa döndükten sonra olgunlaşmayan hiç tanrı soyu olmadığından, ellerini hem Doğu'ya hem Batı'ya uzatırken düşmanlarının hiçbir saldırısına maruz kalmadı. Fakat daha sonra uzun süren barış sona erdi.

IV. 1. Pek çok yıl sonra Kilise'ye sorun çıkarmak üzere, lanetli yaratık Decius ortaya çıktı; zira kötü bir adam dışında doğruluğa kim zulmedecekti? **2.** Ve sanki sadece bunun için imparatorluk zirvesine yükseltilmiş gibiydi, derhal Tanrı'ya karşı gelmeye başladı ve sonuçta hemen öldü. **3.** O zamanlar Dacia²⁰⁵ ve Moesia'yı²⁰⁶ işgal eden Carpi'ye²⁰⁷ karşı sefere çıktı. Sefer sırasında barbarlar tarafından kuşatıldı ve ordusunun büyük bir kısmıyla birlikte yok edildi; Decius definle onurlandırılmadı bile fakat Tanrı'nın bir düşmanı için uygun olduğu üzere çıplak ve savunmasız bir şekilde vahşi hayvanlara ve kuşlara yem olarak bırakıldı.

²⁰¹ On üç yıl.

²⁰² Tıpkı Eusebius gibi Lactantius'un da ikinci zalim olarak Domitianus'u işaret ettiği görülmektedir (Eusebius, *HE*, 4.26.9).

²⁰³ Domitianus'un *damnatio memoriae*'ından Suetonius da bahsetmektedir (Suetonius, *Domitianus*, 14-17, 23). Ayrıca Suetonius ve Dio Cassius, Domitianus'un düşmanları tarafından değil, kendi arkadaşları tarafından öldürüldüğünü kaydetmişlerdir (Dio Cassius, 67.14-15, 68.1).

²⁰⁴ Capitol'ün inşası için ayrıca bkz. Suetonius, *Domitianus*, 5.

²⁰⁵ Dacia, Daçya; bugünkü Romanya, Moldova ve Ukrayna'nın bir bölümüne tekabül eden bölge.

²⁰⁶ Moesia, Sırbistan, Bulgaristan ve Romanya'nın Tuna Nehri'nin güneyindeki toprakları arasında yer alan tarihi bölge ve antik bir Roma eyaleti.

²⁰⁷ Carpiler, Carpathia'da yaşayan bir kavimdir.

V. 1. Çok geçmeden benzer bir çılgınlığa yakalanmış olan Valerianus da Tanrı'ya doğru günahkar ellerini kaldırdı ve kısa zamanında çok fazla masum kanı döktü²⁰⁸. Fakat Tanrı ona yeni ve benzersiz bir ceza uyguladı, böylece kendi günahına layık karşılığı olarak Tanrı'nın gelecekteki düşmanlarının suçlarının karşılığı olarak, daima hak ettikleri cezaları alacaklarına dair örnek oldu. Valerianus Sasaniler tarafından esir alındı ve sadece küstahça kullanmış olduğu imparatorluğunu değil, **2.** fakat aynı zamanda diğerlerini mahrum bırakmış olduğu özgürlüğünü de kaybetti ve en utanç verici biçimde köle olarak yaşadı. **3.** Zira onu tutsak eden Sasani kralı Sapor binek arabasına ya da ata binmek istediği zaman, Romalı'ya²⁰⁹ eğilmesini ve sırtını sunmasını emrederdi ve sonra onun²¹⁰ sırtına ayağını koyar alaycı bir gülüşle ona gerçeğin Romalıların onları levhalarda ve duvarlarında tasvir ettikleri gibi olmadığını söylerdi. **4.** O, yeterince uzun bir süre, en hak ettiği şekilde öylesine mağlup yaşadı ki Roma ismi uzun süre barbalar için eğlence ve alay konusu oldu. **5.** Ayrıca oğlu bir imparatorken²¹¹ kendi tutsaklığının ve olağanüstü köleliğinin öcünü alacak birini bulamaması, izinin hiç araştırılıp bulunmaması, onun cezasına ek oldu. **6.** Ama yine de bu rezalette utanç verici yaşamı tamamlandıktan sonra barbar tanrılarının tapınağında onların en muhteşem zaferlerinin anısına yerleştirilmek üzere derisi yüzüldü ve deri etten ayrıldığında kırmızı renge boyandı, esir imparatorlarının kalıntılarını Sasani tanrılarının sunaklarında gördüklerinde Romalılar, kendi güçlerine çok fazla güvenmesinler diye daima elçilerimize gösterilmişti. **7.** O halde Tanrı kafirlere bu tür cezalar ödettiğinde, herhangi bir kişinin sonradan, tüm evreni yöneten ve denetleyen eşsiz Tanrı'nın yüceliğine karşı sadece harekete geçmeye cesaret etmesi değil fakat düşünmesi bile şaşırtıcı değil midir?

VI. 1. Aurelianus doğuştan öfkeli ve dik kafalıydı ve her ne kadar Valerianus'un esaretini hatırlasa da, onun suçunu ve cezasını unutup acımasız eylemleriyle Tanrı'nın öfkelerini kışkırttı. Fakat ona planlamış olduğu şeyleri bile tamamlama izni verilmedi, daha çılgınlığının çok başında derhal yok edildi. **2.** Yanlış bir şüphe üzerine kendi arkadaşları tarafından öldürüldüğü zaman Thracia'da bir yer olan Caenofrurium²¹² adlı bir yerde öldürülüp cesedi yerde kan içinde kaldığında, verdiği hunhar talimatlar henüz

²⁰⁸ Valerianus'un zulumü için ayrıca bkz. Eusebius, *HE*, 7. 10-11. Ayrıca Gallienus babası Valerianus'un ölümünden sonra zulumü durdurmuştur (Eusebius, *HE*, 7.13).

²⁰⁹ Valerianus'a.

²¹⁰ Roma'nın.

²¹¹ Valerianus'un oğlu Gallienus'tur. Publius Licinius Egnatius Gallienus Augustus (218 – 268), babasıyla birlikte 253 yılından 260 yılına dek hüküm sürmüştür. Daha sonra 260 yılından 268 yılına dek tek başına tahtta kalmıştır.

²¹² Bugünkü Çorlu.

uzak eyaletlere ulaşmamıştı²¹³. **3.** Daha sonraki tiranların bu türden ve pek çok örnekle dizginlenmesi gerekiyordu; diğer taraftan onlar sadece cüretkar değillerdi aynı zamanda Tanrı'ya karşı daha fazla cesaretle ve küstahlıkla harekete geçtiler.

VII. 1. Diocletianus, suçların mucidi ve kötülükler mühendisiydi; her şeyi tahrip ettiği ve ellerini Tanrı'ya karşı bile zapt edemedi **2.** O aynı anda hem ihtirası hem de vesvesesiyle dünyayı altüst etti. Diocletianus gerçekten dünyayı dört parçaya bölerek ve orduları çoğaltarak üç adamı hükümdarlığının ortağı yaptı, zira bunların her biri daha önceki imparatorları devleti yalnız yönetirken sahip olduklarından daha fazla askeri birliğe sahip olmak için çabaladılar. **3.** [Vergi] tahsildarlarının sayısı mükelleflerin sayısını öylesine aşmaya başlamıştı ki; taleplerin büyüklüğü ile çiftçilerin kaynaklarının harap olmasıyla, tarlalar terk edildi ve tarım alanları ormana dönüştürüldü. **4.** Ve terörü tüm evrene yaymak için, eyaletler de parçalara ayrıldı, birçok vali ve çok sayıda resmi görevli her bir bölgeye hatta neredeyse her bir eyalete atandı, ve bunlara birçok muhasebeci, *magister* ve *praefect* yardımcıları da eklendi, bütün bu insanların faaliyetleri nadiren vatandaşlarla ilgiliydi, sadece mükerrer suçlamalarla ve müsaderelerle ve sonsuz kaynakları toplamakla meşgul oldular ve onların vergi talepleri sadece sık değildi, ardı arkası kesilmiyordu ayrıca bu vergilerdeki haksızlıklar tahammül edilebilir değildi. **5.** Hem asker toplamayı amaçlayan bu düzenlemelere nasıl katlanılabiliirdi? Doymak bilmez açgözlülüğüyle bu aynı Diocletianus hazinesinin azaltılmasını asla istemezdi, ama birikimlerini bozulmadan korumak için daima ihtiyaçtan fazla yardım ve bağış topluyordu. **6.** Aynı şekilde çeşitli haksızlıklarla muazzam fiyat artışına yol açtığına, **7.** satılabilir ürünlerin fiyatlarını yasayla sabitlemeye çalıştı; ardından küçük ve değersiz şeyler için çok kan döküldü, korkularından insanlar satılabilir hiçbir şeyi ortaya çıkarmıyordu ve pek çok ölümden sonra fiyat artışı daha da kötüleşti ve bariz zorunluluk, yasanın kaldırılmasına yol açtı.

8. Ek olarak Diocletianus'un sınırsız bir inşa etme tutkusu vardı, bu tutkuyu gerçekleştirmek için işçiler, zannatkarlar, yük arabası ve oluşumları yapmak için her ne gerekiyorsa toplanılması, eyaletleri aynı şekilde derinden aşındırdı. **9.** Oraya bazilikalar, buraya yarış alanı, şuraya darphane, oraya silah fabrikası, şuraya karısı için bir ev ve buraya bir de kızı için bir ev inşa etti. Birden bire kentin²¹⁴ büyük bir kısmı yerle bir edildi. Sanki kent düşmanlar tarafından alınmış gibi herkes eşleri ve çocuklarıyla göç

²¹³ Aurelianus'un ölümü üzerine ayrıca bkz. *Epitome De Caesaribus*, 35.8, Eutropius, 9.15, *SHA, Aurelianus*, 35.5, Zosimus, 1.62.

²¹⁴ Sözü edilen kent Nicomedia'dır.

etmeye başladı. **10.** Eyaletler yıkıldığında ve tüm binalar tamamlandığında, “onlar doğru şekilde inşa edilmediler, başka bir şekilde yapılınsınlar” diyebilirdi. Binaların yeniden yıkılmaları ve değiştirilmeleri gerekti, muhtemelen şehri ikinci bir kez yıkacaklardı. O daima Nicomedia’yı Roma şehrine eşit kılma hevesiyle çıldırıyordu. **11.** Şimdi varlık ya da mülkiyetleri yüzünden can vermiş olan birçoklarını geçiyorum. Zira bu, kötülerin adetiyle olağan ve neredeyse meşru hale geldi. **12.** Fakat Diocletianus’un göze çarpan özelliği şuydu: Her ne zaman normalden daha fazla işlenmiş bir tarla ya da daha süslü bir bina görse, sanki başkasına ait olanları kan dökmekten ele geçiremiyormuş gibi, mülk sahibine karşı kasıtlı suçlama ve idam cezası derhal devreye girerdi.

VIII. 1. Peki, Herculus diye adlandırılan erkek kardeşi Maximianus nasıldır? Ondan (Diocletianus) farklı değildi; zira eğer her ikisinde de tek bir anlayış, aynı düşünce, benzer istek, eşit yargı olmasaydı, böylesine sadık bir dostlukta birleşmezlerdi. **2.** Onlar sadece şu noktada ayrılırlardı; birinde daha büyük açgözlülük ama daha fazla korkaklık, diğesinde ise gerçekten daha az açgözlülük ama iyilik yapmak için değil de kötülük yapmak için daha fazla yüreklilik vardı. **3.** Maximianus imparatorluğun gerçek merkezi İtalya’yı kontrol ettiği ve Afrika ve İspanya gibi oldukça zengin eyaletleri kontrol altında tuttuğu halde, elde mevcut olan zenginlikleri, mülkiyeti koruma konusunda o kadar da gayretli değildi. **4.** İhtiyaç olduğunda yalan beyan temelinde imparatorluk gücüne heveslendikleri iddia edilebilen çok zengin senatörleri bulmak çok zor değildi, sonuçta **5.** İmparator’un fazla kana bulanmış hazinesi, kötü bir şekilde kazanılmış servetle doldurulurken senatonun bilgeleri sürekli uzaklaştırılıyordu. Şimdi baş belası olan adamda sadece genç adamların safiyetini bozmanın tiksindirici ve nefret uyandırıcı alışkanlığına yönelik değil, aynı zamanda önde gelen vatandaşların (*primorum*) kızlarına da yönelik bir şehvet vardı. Zira her ne zaman seyahat etmiş olsa genç kızlar ailelerinin kucaklarından koparıp derhal onun geçici hevesine sunulurdu. **6.** Mutluluğunu değerlendirdiği şeyler sadece aldatmaktı ve iktidarının saadetinin, şehvetinin ve kötü arzularının hiç birini inkâr etmemeye dayandığını düşünüyordu.

7. Diğerlerinden farklı olduğundan ve dünyanın tek hakimi olmaya değer olduğundan Constantius’u geçiyorum.

IX. 1. Fakat Diocletianus’un damat olarak kabul etmiş olduğu ikinci

Maximianus (Galerius)²¹⁵, sadece bizim zamanlarımızda gözlemlediğimiz bu iki adamdan daha kötü değildi ancak şimdiye kadar yaşamış olan bütün kötü adamların da en kötüsüydü. **2.** Bu canavara doğuştan bir barbarlık, Romalı kanına oldukça yabancı bir vahşilik miras kalmıştı; bu şaşırtıcı değildir, zira onun Tuna'nın diğer kıyısından olan annesi, Carpi saldırdığında nehri geçerek yeni Dacia'ya sığınmıştı. **3.** Onun vücudu mizacıyla örtüşüyordu; boyca uzun, bedensel olarak çok iriydi ve ürkütücü ölçüde geniş ve şişkindi. **4.** Kısacası onun hem sözleri, hem davranışları hem de görüntüsü herkes için dehşet ve tehdit unsuru oldu. Kayınpederi (Diocletianus) dahi ondan şiddetle korkardı ki onun korkusunun sebebi şudur: **5.** Büyük babası Sapor'un örneğini izleyen Sasani kralı Narseus, büyük ordusuyla Doğu'nun efendisi olmaya hevesleniyordu. **6.** O zaman, Diocletianus her hangi bir kargaşadan çekindiği ve aynı zamanda Valerianus örneğinden korktuğu için Sasani kralıyla bizzat karşılaşmaya cesaret edemedi, kendisi olayların akıbetini gözlemlemek üzere Doğu'da kaldı ve Maximianus'u Armenia üzerinden gönderdi. **7.** Barbarlar tüm güçleriyle savaşa girme alışkanlığındaydılar; Maximianus onları tuzağa düşürmede zorlanmadı; çünkü Sasani ordusu için kendi kalabalıkları ve yükleri engel teşkil ediyordu ve kral Narseus kaçırıldığında Maximianus'un büyük yağma ve ganimetle dönüşü kendisini kibirli, Diocletianus'u da ürkek hale getirdi. **8.** Zira bu zaferden sonra kibri öylesine yükseldi ki şimdi *Caesar* ünvanını küçümsüyordu. Kendisine gönderilen mektuplarda *Caesar* ismini duyduğunda, öfkeli bir ifade ve dehşet verici bir sesle şöyle haykırırdı: "Daha ne kadar sadece *Caesar* olarak kalacağım?" **9.** O andan itibaren öylesine küstahça davranmaya başladı ki tıpkı ikinci bir Romulus gibi hem Mars'tan olma gibi görünmeyi hem de öyle isimlendirilmeyi istiyordu ve kendisini tanrılardan doğmuş gibi göstermek için annesi Romula'yı iffetsizlikle suçlamaya bile hazırды. **10.** Fakat olayların kronolojik sırasını karıştırmamak için onun eylemleri hakkında konuşmayı erteliyorum. Çünkü Maximianus kayınpederinin yerini ve imparatorluk ünvanını aldıktan sonra çıldırmaya ve her şeyi hor görmeye başladı.

11. Diocles (imparator olmadan önce böyle adlandırıldı) bu tür planlarla ve bu tür suç ortaklarıyla devleti yıkmış olmasına ve günahları yüzünden hiçbir şeye layık olmamasına rağmen, yine de ellerini haklıların kanıyla kirletene dek büyük bir mutlulukla hüküm sürdü. **12.** Şimdi yaptığı zulmün nedenini açıklayacağım.

²¹⁵ Lactantius, metin boyunca Galerius'tan ikinci Maximianus olarak söz etmektedir. Creed, özellikle iki Maximianus'un da isminin geçtiği yerlerde oluşacak karışıklığa rağmen Galerius için Maximianus ismini kullanmayı tercih etmiştir. Biz de tıpkı Creed gibi, orijinal metni tümünden yansıtmayı açısından Maximianus ismini kullanmayı uygun gördük. Ancak ön bölümlerde ve notlarda Galerius adını kullandık.

X. 1. Diocletianus'un endişeli mizacı onu gelecekteki olayları araştırmaya yöneltti ve Doğu bölgelerinde²¹⁶ meşgulken neler olacağını öğrenmek için büyük baş hayvanları kurban etti ve onların karaciğerlerine bakarak gelecekte neler olacağını öğrenmeye çalıştı. **2.** Kurban sırasında, maiyeti arasında Tanrı'yı tanıyanlar vardı, bunların bazıları alınlarına ölümsüzlük işaretini yerleştirdiler²¹⁷, bu arada şeytanlar kaçırılınca kutsal törenler gerçekleşemedi. *Haruspexler* kurbanlarda her zamanki işaretleri görmemeleri üzerine kaygılandılar ve sanki hiç kurban sunmamışlar gibi tekrar tekrar kurban kestiler. **3.** Fakat kurban üzerine kurban kesilmesi hiçbir şey açıklamadı sonunda kahinlerin efendisi *Tagis* ya şüphe ya da gördüklerine dayanarak kurbanın cevap vermemesinin sebebinin bu kutsal törende bazı dinsizlerin bulunması olarak gösterdi. **4.** Daha sonra öfkeyle deliren (Diocletianus) sadece ayinlere hizmet edenlerin değil aynı zamanda saraydaki tüm insanların kurban kesmelerini ve eğer bunu reddederlerse, onların kırbaçlarla cezalandırılmalarını emretti ve komutanlara askerlerin dahi nefret uyandırıcı kurbanlar sunmaya zorlanmalarını ve itaat etmeyenlerin ordudan uzaklaştırılmasını buyurduğu mektuplar yazdı. **5.** Şimdiye kadar onun deliliği ve öfkesi geçti, yasaya ya da Tanrı'nın dinine karşı daha ziyade bir şey yapmadı.

6. Kısa bir süre sonra, kışı geçirmek için Bithynia'ya geldi²¹⁸ ve aynı yere suç tutkusuyla yanan Maximianus *Caesar* (Galerius) da geldi. Zaten Hıristiyanlara zulmetmeyi başlatmış olan aptal yaşlı adamı kışkırttı. Onun çılgınlığının sebebinin şu olduğunu keşfettim:

XI. 1. Onun (Galerius) annesi dağ tanrılarına tapardı. Tamamıyla batıl inançlara bağlı olan bir kadındı, neredeyse her gün dinsel şölenlerle kurban sunardı ve kendi bölgesinde yaşayanlara ziyafetler verirdi. Hıristiyanlar bunlardan uzak dururlardı ve o akrabalarıyla ziyafet çekerken onlar oruçlarını ve dualarını sürdürürlerdi. **2.** Bu nedenden o (annesi) Hıristiyanlara karşı kin besledi ve kadınca yakınmalarla en az kendisi kadar batıl inançlara bağlı olan oğlunu Hıristiyanlardan kurtulmak için tahrik etti.

3. Sonuç olarak onlar (Maximianus ve Diocletianus) bütün kış boyunca kendi aralarında hiç kimsenin kabul edilmediği görüşmeler yaptılar, herkes onların büyük

²¹⁶ Burada kullanılan kelime *orientis*'dir, *oriens*; Doğu, Suriye, Mısır ve Küçük Asya'nın bir bölümünü kapsamaktadır.

²¹⁷ "Ölümsüzlük işareti" muhtemelen "haç"tır ve söz konusu kişiler muhtemelen istavroz çıkarmışlardır.

²¹⁸ 302-3 yılının kışındır.

devlet meseleleri hakkında tartıştıklarını sanıyordu, yaşlı adam (Diocletianus) uzun bir süre Maximianus'un dünyanın düzenin bozulmasının ne kadar felaketli olacağını söyleyerek onun çılgınlığına direndi. Diocletianus, Maximianus'a Hıristiyanların memnuniyetle ölme alışkanlığında olduklarını hatırlattı; sadece saray halkını ve askerleri bu dinden men etmiş olmanın yeterli olduğunu söyledi. **4.** Yine de o dik kafalı meslektaşının deliliğini dizginleyemedi. Sonuç olarak arkadaşlarının düşüncelerini öğrenmeye karar verdi. **5.** Zira onun kötü huyları vardı: İyi bir şey yapmaya karar verdiğinde bizzat kendisi övgü almak için kimseye danışmadan harekete geçerd; öte yandan yaptığında ayıplanacağını bildiği kötü bir şey planladığında, kendisinin işlemiş olduğu her ne varsa başkalarının suçları olarak atfedilsin diye birçok kişinin fikrini alırdı. **6.** Bu yüzden üst düzeyde birkaç yargıç ve askeri görevli çağırıldı ve sorgulandı. Bazıları Hıristiyanlara karşı kişisel bir nefretle tanrıların düşmanı ve devlet dininin rakibi olan Hıristiyanların ortadan kaldırılması gerektiği kanaatindeydiler, başka şekilde düşünenler ise adamın isteklerini anladıklarından dolayı, ya korkudan ya da onu memnun etmek için aynı fikirde olduklarını dile getirdiler. **7.** İmparator bu şekilde bile onayını vermesi için ikna edilemedi, fakat tanrılara danışmanın en iyisi olacağını düşündü ve Miletoslu Apollon'a bir kahin gönderdi. Apollon Hıristiyan Tanrı'nın dinine düşman olan birinden bekleneceği gibi cevap verdi. **8.** Böylece Diocletianus kendi planından vazgeçirildi ve arkadaşlarına, *Caesar*'a ve Apollon'a diremediğinden ötürü, *Caesar* kurban sunmaya karşı gelenlerin diri diri yakılmasını istemesine rağmen, işlerin kan dökülmeden sonuçlandırılmasını emrederek ılımlılığı korumaya çalıştı.

XII. 1. Olayı gerçekleştirmek için uygun ve uğurlu günler araştırıldı ve deyim yerindeyse bu dine bir "sınır" getirilmesi için 23 Şubat (*a.d. septimum kalendas martias*) *Terminalia*²¹⁹ en iyisi olarak seçildi.

"O gün ölümün ilk günüydü ve kötülüklerin sebebi olan ilk gündü"²²⁰

ki bu kötülükler hem kendilerinin hem de dünyanın başına geldi. Her iki yaşlı adamdan²²¹ birinin sekizinci ve diğerinin yedinci *consullüğünü* sürdürdüğü gün şafak söktüğünde, henüz alacakaranlıkken aniden *praefectus*, askeri liderler, *tribunler* ve saymanlarla beraber kiliseye girdiler ve kapıları söküp Tanrı'nın tasvirini aradılar, kutsal metinler bulundu ve yakıldı, ganimet herkese verildi ve manzarada talan, panik

²¹⁹ *Terminalia* Terminus tanrısı adına kutlanan festivaldir. Terminus sınırların ve limitlerin tanrısıdır (sözü edilen sınır bölgesel ya da tarihsel olabilir).

²²⁰ Lactantius'un bu alıntısı Vergilius'un *Aeneas*, 4.169-170. dizelerindedir.

²²¹ Bu iki yaşlı adamın Diocletianus ve Maximianus olduğu kesindir ve tarih de 303'tür.

ve kargaşa hakimdi. **3.** Hükümdarlar kendi görüş alanlarında – zira yükseğe inşa edilmiş olan Kilise saraydan da görülebiliyordu – uzun bir süre birbirleriyle binanın ateşe verilip verilmemesi gerektiğini tartıştılar. **4.** Diocletianus, şehrin bazı bölümlerinin alev alacağından büyük bir ateşin yakılmaması konusunda uyararak tartışmayı kazandı. Çünkü çok sayıda ve büyük evler her taraftan kiliseyi kuşatıyordu. **5.** Böylece *Praetor*ler savaş hattı tertip edip baltaları ve diğer aletleriyle geldiler ve her taraftan bunları fırlatarak bu en yüce tapınağı birkaç saat içinde zemine eşitlediler.

XIII. 1. Ertesi gün, bu dinin insanlarına bütün resmi itibar ve mevkilerden mahrum edildikleri, toplumun hangi sınıfından ya da hangi konumdan gelirse gelsinler, işkenceye maruz bırakılacakları, onlara karşı getirilen her tür yasal eylemin etkin olacağı, diğer yandan kendileri ise uğradıkları haksızlıklara, tecavüzlere, gasplara karşı savunamadıkları uyarısını yapan bir emirname²²² yayınlandı; kısacası özgürlüklerini ve ifade haklarını kaybediyorlardı. **2.** Bir adam doğru olmamasına karşın, yine de büyük bir cesaretle, dalga geçerek Gotların ve Sarmatların zaferlerinin ilan edildiğini söyleyip fermanı söktü ve parçaladı²²³. **3.** O hemen tutuklandı ve sadece işkence görmedi aynı zamanda yasalar gereğince kavruldu²²⁴ ve en nihayetinde olağanüstü bir sabırla dayanarak yakılarak öldürüldü.

XIV. 1. Fakat *Caesar* fermanın şartlarından memnun olmadı; Diocletianus'a başka şekilde saldırmaya hazırlandı. **2.** Zira onu en insafsız zulüm politikasına itmek için gizli ajanlar yoluyla sarayı ateşe verdi ve onun bir kısmı yanmış olduğunda, Hıristiyanlar halk düşmanları olarak itham edildiler²²⁵ ve kötü niyet çok büyük olduğundan saraydaki alev Hıristiyan adına karşı nefretin alevi oldu; onların hadımlarla beraber imparatorları öldürmek için bir suikast düzenlemiş oldukları düşünüldü, iki hükümdar kendi evlerinde neredeyse diri diri yakılmıştı. **3.** Ancak daima kurnaz ve zeki görünmek isteyen Diocletianus, hiçbir şeyi tahmin edemedi, ama öfkeyle yanıp tutuşarak derhal bütün hane halkına işkence etmeye başladı. **4.** Bizzat kendisi başkanlık

²²² Bu emirname “Büyük Zulüm” periyodunun ilk emirnamesidir. Emirnameyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. G. E. M. de Ste Croix, (1954), Aspects of the “Great” Persecution, *The Harvard Theological Review*, Vol. 47, No. 2, s. 75-83 ve T. D. Barnes, (1981), *Eusebius and Constantine*, Harvard University Press, Londra, s. 22-23.

²²³ *Edictum*, boyalı tahta bir pano üzerine yazılmış ve kenti merkezine asılmıştır. Ancak Hıristiyan bir fanatik olan Euethius tarafından sökülmiş ve parçalanmıştır. Euethius, edictumu parçalarken “bunlar da Gotlar ve Sarmatların zaferi” diye bağarmıştır. Bu tavrı üzerine yakılarak idam edilmiş ve yeni zulüm periyodunun ilk kurbanı olmuştur bkz. Efrumiye Ertekin (2011), Roma Devletinin Hıristiyanlığı Kaldırmaya Yönelik Son Hamlesi: Büyük Takibat (303-311), *Selevcia ad Calycadnum*, S.1, Olba Kazısı Yayınları, s.101.

²²⁴ İyice yanana kadar kavrulmak, bir işkence çeşididir.

²²⁵ Sözü edilen yangın Eusebius tarafından da kaydedilmiştir (Eusebius, *HE*, 8.6.6).

etti ve masum insanların ateşe verilmesini sağladı; ayrıca bütün hakimlere de kısacası sarayda görevli herkese işkence yapma yetkisi verildi. **5.** Yargıçlar birbirleriyle herhangi bir şeyi ilk bulan olmak için yarıştılar, elbette ki hiç kimse *Caesar*'ın ailesine işkence etmediğinden herhangi bir yerde hiçbir şey bulunmadı. Bizzat oradaydı ve anlayışsız yaşlı adamın öfkesinin yatışmasına izin vermeden, olayı kızıştırdı. **6.** On beş gün aradan sonra tekrar başka bir yangın planladı, bu seferki daha çabuk fark edildi ancak yine de kışkırtıcı ortaya çıkmadı. **7.** Daha sonra kışın ortasından beri ayrılmaya hazırlanan *Caesar*, kendisinin canlı yakılmaktan kaçtığına herkesi şahit tutarak aynı gün hızlıca gitti.

XV. 1. Böylece şimdi İmparator sadece kendi hane halkına değil herkese karşı öfkeleniyordu ve ilk önce kendi kızı Valeria'yı ve karısı Prisca'yı kurban sunmakla kirlenmeye zorladı²²⁶. **2.** Bir zamanlar en büyük güce sahip olan, sarayın ve önce Diocletianus'un kendisinin güvendiği hadımlar öldürüldü; rahipler tutuklandı ve herhangi bir kanıt ya da itiraf olmaksızın suçlu bulunup bütün kendilerine ait olan her şeyle beraber sürüldüler. **3.** Cinsiyet ayrımı yapılmaksızın her yaştan insanlar yakılmak için yakalandı ve sayıları çok büyük olduğundan tek tek değil fakat kalabalıklar halinde alınıp alevlerle çevrelendiler; hane halkı, boyunlarına mil taşları bağlanıp denizde boğuldular. **4.** Zulüm, nüfusun geri kalanına daha az şiddetle uygulanmadı. Bütün tapınaklar çevresine dağıtılan hakimler herkesi kurban sunmaya zorladılar²²⁷. **5.** Hapishaneler doluydu, duyulmamış işkence türleri uygulandı, herhangi bir kişiye karşı hızlı bir şekilde adalet dağıtımını durdurmak sebebiyle davacıların davalarını ifade etmeden önce kurban sunsunmaları için kent konseyleri, *secretariaya* ve kürsünün önüne sunaklar kuruldu, böylelikle yargıçlara da tıpkı tanrılara olduğu gibi yaklaşılacaktı. **6.** Aynı şeyleri yapmaları için Maximianus ve Constantius'a bile mektuplar gönderilmişti; onların bu denli önemli meselelerdeki fikirleri dikkate alınmamıştı. Ve çok merhametli bir insan olmayan yaşlı Maximianus gerçekten İtalya'da seve seve itaat etti. **7.** Zira Constantius diğer hükümdarların kurallarıyla ters düşüyor görünmekten kaçınmak için toplantı yerlerinin daha doğrusu restore edilebilecek olan duvarların tahrip edilmesine göz yumdu, diğer yandan insanların içindeki Tanrı'nın gerçek tapınağını zarar görmeden korudu.

²²⁶ Lactantius burada Valeria ve Prisca'nın Hıristiyan olduklarını ima etmektedir.

²²⁷ Bu cümlede söz konusu olan, 304 yılında yayımlanan dördüncü zulüm emirnamesidir bkz. Croix, Aspects of the "Great" Persecution, s.77.

XVI. 1. Böylece bütün dünya sarsıldı ve üç acımasız canavar Gallia hariç Doğu'dan Batı'ya her yerde vahşetlerini sergilediler.

2. “Anlatamam olsa da yüz dilim, yüz ağzım, demirden güçlü sesim, bütün suçların türlerini, sayamam ayrı ayrı adlarını yargıçların eyaletler boyunca dürüst ve masum insanlara uyguladıkları tüm cezaların”²²⁸

ki bu cezaları yargıçlar eyaletler boyunca dürüst ve masum insanlara uyguladılar. **3.** Bunları anlatmaya ne gerek var çok sevgili Donatus özellikle de vahşi zulmün fırtınasını diğerlerinden daha fazla tecrübe eden, sana? **4.** Çünkü sen, hiç de önemsiz bir cani olmayan bir katil olan *praefect* Flaccinus'un²²⁹ ardından, vali olduktan sonra zulmün gerçekleştirilmesi için kışkırtıcı olan ve tavsiye veren Hierocles'in²³⁰, en nihayetinde de onun ardılı Priscillianus'un²³¹ ellerine düştüğün zaman bütün yenilmez cesaretinin kanıtını gösterdin. **5.** Dokuz kez çeşitli acılara ve ıstıraplara maruz kaldın; dokuz kez şerefli itirafınla²³² düşmanı alt ettin, dokuz savaşta şeytanı yandaşlarıyla beraber yendin, dokuz zaferle dünyayı dehşetlerine rağmen alt ettin. **6.** Senin, zaferle savaş arabanda beyaz atları ya da devasa filleri değil de, daha da iyisi, kendi zaferlerini kutlayan adamları koştururken gördüğü şu manzara, Tanrı için nasıl da memnun ediciydi! **7.** Efendilere efendilik edildiğinde bu gerçek zaferdir. Zira onların nefret uyandıran emirlerini küçümseyip gaddar güçlerinin tüm hazırlıklarını ve korkularını, sadık inancın ve zihin gücünle devirdiğin zaman zalimler senin erdemin tarafından fethedildiler ve boyun eğdiler. **8.** Ne kırbaçlamalar, ne toynaklar, ne kılıç, ne ateş ne de işkencenin çeşitli türleri sende herhangi bir etki yaratıyordu; hiçbir güç seni inancından ve bağlılığından uzaklaştıramadı. **9.** İşte bu Tanrı'nın bir havarisi, bu hiçbir düşmanın sana saldıramadığı, hiçbir kurdun seni ilahi kamptan kapamadığı, hiçbir tuzağın seni yakalayamadığı, hiçbir acının yenemediği ya da hiçbir işkencenin acı vermediği İsa'nın bir askeri olmaktır. **10.** Nihayet şeytanın senin tarafından mağlup edildiği şu en şanlı dokuz çatışmadan sonra, pek çok savaşta üstün gelemediğini tecrübe ettiği için şeytan sana karşı daha fazla mücadeleye cüret etmedi. **11.** Ve zafer tacı senin için hazır olduğunda, savaşı şimdi kazanamayasın diye sana yeniden meydan okumaktan vazgeçti ve onu hemen almamana rağmen erdemlerin ve meziyetlerin için Tanrı'nın Krallığında

²²⁸ Vergilius, *Aeneas*: 6.625-627

²²⁹ Creed, Flaccinus'a dair bir bilgi bulunmadığını söylemekte ve bu kişinin Barnes'in *The New Empire*'da (s. 126) öne sürdüğü, *DMP*'nin 12.2. bölümünde bahsedilen *praefectus* olduğunu belirtmektedir bkz. Creed, *De Mortibus Persecutorum*, s. 96, not: 16.2.

²³⁰ Sossianus Hierocles.

²³¹ Priscillianus'la ilgili olarak elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

²³² *Confessione* kelimesi, burada Donatus'un Hıristiyan dinini birçok işkenceye rağmen reddetmemesi ve dine tanık çekmesi şeklinde yorumlanabilir.

zarar görmeden saklanıyor.

Fakat şimdi olaylar dizisine geri dönelim.

XVII. 1. Böylece bu suç işlendikten sonra, iyi talihi kendisinden zaten uzaklaşmışken Diocletianus, gelecek 20 Kasım'da (*a.d. duodecimum kalendas decembres*) orada olan *vicennalia*²³³ gününü kutlamak üzere derhal Roma'ya ilerledi. **2.** Bu festival kutlandıktan sonra Roma halkının açık sözlülüğüne katlanamadı ve bu sabırsız ve hasta ruhlu adam dokuzuncu *consullüğü*nün ona verileceği gün olan 1 Ocak (*kalendis ianuariis*), eli kulağındaiken şehirden çabucak uzaklaştı²³⁴. **3.** *Consullüğü* Ravenna'da değil de Roma'da başlayabilmesi için gerekli olan on üç gün daha beklemeye tahammül edemedi; fakat karakışta yola çıkıp soğuk ve fırtınalarla kamçılandıktan sonra hafif ama kronik bir hastalığa tutuldu, bütün yolculuk boyunca rahatsızdı ve çoğunlukla bir tahtrevanda taşındı. **4.** Böylece Danube kıyısını dolaşarak yazı geçirdikten sonra artan hastalığıyla Nicomedia'ya geldi; çanların kendisi için çaldığını fark etmesine rağmen inşa etmiş olduğu yarış alanını tamamlamak için *vicennaliadan* sonra bütün bir yıl kendisini kamu işlerine verdi. **5.** Bundan sonra, bitkinlik onu öyle bir yendi ki, onun yaşamı için bütün tanrılar arasında çare arandı, en sonunda 13 Aralık'ta birden bire sarayda bir yas belirdi, devlet yetkililerinde keder ve göz yaşları, kentte endişeli bir sessizlik hakimdi. **6.** Birden bire ertesi sabah onun yaşıyor olduğu söylentisi yayıldığında, insanlar İmparator'un öldüğünü ve çoktan defnedildiğini konuşmaya başlamıştı ve sayar halkının ve devlet yetkililerinin tavırları çabucak değişti. **7.** *Caesar* gelene kadar askeri birlikler ayaklanmasın diye, onun ölümünün gizlendiğinden şüphelenen insanlar da yok değildi. **8.** Bu kuşku öyle etkin oldu ki o 1 Mart'ta (*kalendis martiis*) ortaya çıkmadan hiç kimse onun canlı olduğuna inanmadı, elbette neredeyse bütün bir yıl hastalıkla zayıf düşmüş olduğundan güçlkle tanınabildi. **9.** Ve 13 Aralık'ta ölü gibi uyuduktan sonra tamamen olmasa da yeniden canlandı. Zira aklen dengesiz hale geldi; öyle ki bazı zamanlarda deliriyor, diğer zamanlarda ise kendine geliyordu.

XVIII. 1. Birkaç gün sonra *Caesar* babasını tebrik etmeye değil ama iktidarı bırakması için baskı yapmaya geldi²³⁵. Son günlerde büyük Maximianus'la çatıştı ve

²³³ *Vicennalia*; bir Roma imparatorunun hükümdarlığının yirminci yılını kutladığı gündür.

²³⁴ Diocletianus, Büyük Maximianus'la beraber 304 yılında yeniden *consul* olacaktır.

²³⁵ Bu pasaj, (1-17) Diocletianus'un Galerius tarafından tahttan feraget etmeye zorlanmasının anlatımını içerdiği için, tarihi bir öneme sahiptir.

onu iç savaşın ürkütücü ihtimaliyle korkuttu²³⁶. **2.** Onun Diocletianus'a başlangıçtaki yaklaşımı dostça ve nazikçeydi; ancak şimdi onun yaşlı bir adam olduğunu, bir zamanlara göre daha zayıf olduğunu ve artık devleti yönetmek için yetersiz olduğunu ve çabalarından sonra dinlenmesi gerektiğini söylüyordu²³⁷. O aynı zamanda hakimiyeti Traianus'a teslim eden Nerva'nın örneğini gösterdi²³⁸. **3.** Ancak Diocletianus şayet seçkin itibarın pırlıtısından vasat bir yaşamın karanlığına atılırsa bunun hem uygunsuz olduğunu hem de bu denli uzun yönetimi boyunca birçoklarının nefretini kazandığı için çok da güvenli olmadığını söyledi; **4.** sadece bir yıl hüküm süren Nerva örneğinde olduğu gibi, yaşı ya da deneyimsizliği onu bu denli önemli meselelerin baskısını ve stresini taşıyamaz hale geldi, devlet yönetimini terk ettiğini ve o zamana kadar yaşamış olduğu sade yaşama geri döndüğünü söyledi. **5.** Fakat eğer Maximianus imparatorluk unvanını elde etmek isteseydi, onların hepsinin *Augustus* ilan edilmelerine engel olacak hiçbir şey olmadığını söyledi. Bununla birlikte artık tüm dünyayı ele geçirmek umudunda olan o, bir unvan dışında kendisine eklenecek hiçbir şey ya da az bir şey görmediği için, Diocletianus'un düzenlemesinin yüksek gücü elinde tutan iki kıdemli yönetici, bir de onlara yardım eden iki genç yönetici sayesinde daima korunması gerektiği cevabını verdi; (Maximianus'a göre) ikili arasındaki uyum kolayca korunabilirdi ancak dörtlü eşler arasında hiçbir şekilde korunamazdı. **6.** Eğer Diocletianus boyun eğmeği reddederse küçük hükümdar olarak kalmamak için kendi çıkarlarını gözetmeye devam edeceğini söyledi. Diğerleri daha rahat ve huzurlu topraklar içinde sefayla hüküm sürerken, onun barbar halklarla mücadele etmek üzere Danube kıyıları civarında olan Illyricum'a gönderilmesinden bu yana on beş yıl geçmişti. **7.** Bunları duyunca Genç Maximianus'un tartışmada ileri sürdüğü görüşleri içeren mektubu zaten yaşlı Maximianus'tan almış ve genç Maximianus'un ordu topladığını öğrenmiş olan yorgun yaşlı adam Diocletianus gözlerinde yaşlar: "İstediğin buysa öyle olsun" dedi.

8. *Caesarlar* için aralarından herkesin ortak kararıyla seçiliyor olmaları, baki kalmıştı.

Maximianus "Diğer ikisi biz ne yaparsak yapalım kabul etmek zorundayken bir anlaşmaya ne gerek var?" diye sordu.

²³⁶Diğer herhangi bir kaynakta iki Maximianus'un arasındaki çatışmadan söz edilmemektedir.

²³⁷Bu pasaj, *DMP*'nin en önemli bölümlerindedir. Lactantius Diocletianus'un tahttan feragat etmesi konusunda Galerius'tan baskı gördüğünü iddia etmektedir.

²³⁸ Lactantius burada Nerva'nın evlat edinmiş olduğu Traianus'a emperyal gücü (İS 97'de *Caesar* olarak atamıştır) verdiğini ve ölümüne dek (98) birlikte hüküm sürdüklerini kastetmektedir. Ancak mevcut kaynaklara göre Nerva feragat etmemiş *Augustus* olarak kalmıştır (Dio Cassius, 68.3-4).

“Kesinlikle öyle. Zira onların oğullarının resmen atanmaları gerekmektedir.”

9. Yaşlı Maximianus’un Maxentius adlı bir oğlu vardı, bu Maxentius aynı zamanda Genç Maximianus’un (Galerius) damadı idi²³⁹, Maxentius yıkıcı ve kötü zihlinli bir adamdı, öyle kibirli ve dik kafalıydı ki ne babasına ne de kayın pederine hürmet etme alışkanlığında ve dolayısıyla her ikisi tarafından da sevilmiyordu. **10.** Constantius da bir erkek evlada sahipti, fazlasıyla saygı değer ve bu yüksek itibara *Caesarlık* mevkii) son derece layık genç bir adam olan Constantinus, o göze çarpan ve güzel duruşu, gayretli askerliği, kusursuz ahlakı ve benzersiz nazikliği sayesinde askerler tarafından sevildi, özel yurttaşlar tarafından da tercih edildi, ve uzun zaman önce Diocletianus tarafından birinci dereceden *tribunusluğa* atanmadan önce, Constantinus zaten bir süredir sarayda hazır bulunuyordu.

11. “O halde ne yapacağız?”

Maximianus “o buna layık değil” dedi; “Sade bir vatandaşken beni böyle küçümsüyorsa, imparatorluk yetkisini aldığı anda ne yapacak?”

“Fakat Constantinus herkes tarafından sevilendir ve öyle yönetecek olandır ki babasından daha iyi ve daha merhametli olarak değerlendirilir.”

“Bu durumda istediğimi yapamayacağım. Benim denetimim altında olan, benden korkan ve benim emrettiğimden başka bir şey yapmayan adamlar atamalıyız.”

12. “Öyleyse kimi atayacağız?”

“Severus” dedi (Maximianus).

“Şu sarhoş, dans düşkünlüğünden kendinden geçmiş geceyi gün gibi, günü de gece gibi gören mi?”

“O buna layık; çünkü askerleri bağlılıkla komuta etti ve onu tarafından donatılsın diye Maximianus’a gönderdim.” dedi.

13. “Peki. Diğer *Caesar* olarak kimi önereceksin?”

Son zamanlarda kendi isminden sonra onun “Maximinus” diye adlandırılmasını emretmiş olduğu, yarı barbar olan genç adam Daia’ı göstererek, “Bu adam” dedi. Zira Diocletianus da, Maximianus’un ismini bir kehanet sebebiyle kısmen değiştirmişti çünkü diğer Maximianus(Galerius) ona sadakatini en yüce dinsel inançla gösterdi.

14. “Bana önerdiğin bu adam kim?”

“O benim bir akrabam” dedi.

Diocletianus homurdanarak ifade eder; “Bana devletin korumasının emanet edilebilmeye yaraşır adamlar vermiyorsun.”

²³⁹ Maxentius, Galerius’un kızı Valeria Maximilla ile 293’te evlenmiştir.

Maximianus “Ben onları sınıdım ve uygun buldum” diye cevapladı. “Pekala bununla ilgilenmek senin işin; çünkü imparatorluğun sorumluluğunu üstleneceksin. **15.** Benim yönetimim sırasında devletin zarar görmeden ayakta kalması için yeterince çalıştım ve dikkatli davrandım. Eğer herhangi bir sorun olursa, o benim hatam olmayacak.”

XIX. 1. Bunlar kararlaştırıldıktan sonra 1 Mayıs'ta (*kalendis mais*) harekete geçtiler. Herkesin gözü Constantinus'un üzerindeydi, kimsenin şüphesi yoktu; orada hazır bulunan askerler, lejyonlardan seçilen ve toplanan askeri görevliler, subayların gözü sadece onun üzerindeydi, onu seviyorlardı ve onu (onun *Caesar* olmasını) istiyorlardı [ve] onun için dua ediyorlardı **2.** Zirvesinde bizzat Maximianus'un erguvan giysisi giydiği ve oraya Iuppiter'in bir heykelciği ile bir sütun dikilmiş olan, şehirden hemen hemen üç mil uzaklıkta yüksek bir yer vardı. Tören burada başlayacaktı. **3.** Orada yaşlı adamın askerlere gözyaşlarıyla hitap ettiği bir ordu toplantısı düzenlendi: Güçsüz olduğunu, emeklerinden sonra dinginlik istediğini, imparatorluğu daha sağlıklı adamlara devrettiğini ve ardıl olarak başka *Caesarlar* önerdiğini söyledi. Ne anlatacağı konusunda herkeste çok büyük bir bekleyiş vardı. **4.** Sonra o birden Severus'u ve Maximinus'u *Caesar* olarak açıkladı. Herkes büyük şaşkınlığa uğradı. Constantinus kürsüde başı dik ayakta dikiliyordu. İnsanlar kendi aralarında Constantinus'un isminin değiştirilmiş olup olmadığı konusunda tereddüt ettiler, ancak Maximianus herkesin gözü önünde elini arkaya uzatarak, Constantinus'u geriye ittikten sonra arkadan Daia'ı çekti ve özel yurttaş giysisini çıkartıp Maximinus'u ortaya getirdi. **5.** Herkes onun kim olduğunu ve nereden geldiğini merak etti. Yine de hepsi bu yeni ve beklenmedik gelişme karşısında genel bir afallamayla rahatsız olsa da hiç kimse buna itiraz etmeye cüret edemedi. Diocletianus ona, henüz çıkartmış olduğu kendi erguvan giysisini giydirdi ve bir kez daha Diocles haline geldi. **6.** Sonra kürsüden indiler ve emekli kral bir at arabasında şehir boyunca dışarı taşındı ve kendi vatanına gönderildi²⁴⁰. Gerçekten ormanlarda sığır gütmekten yakın zamanlarda alınıp getirilen Daia, derhal bir muhafız, gecikmeden muhafız birliği subayı, hemen sonra bir *tribunus* oldu ve ertesi gün de bir *Caesar* yapıldı. Şimdi, ne ordu ne de devlet hakkında bilgisi olan bir çobandan beklenildiği üzere ezmek ve mahvetmek üzere Doğu'yu alıyordu, şimdiyse sığırları değil ama askerleri güdecekti.

²⁴⁰ Spalatum, Dalmatia'nın en büyük şehri olan Split.

XX. 1. Maximianus (Galerius) yaşlı adamı iktidardan kovarak istediğini başardıktan sonra kendisinin tüm dünyanın tek efendisi olduğunu düşünüyordu. Zira ilk olarak Constantius'un kıdemli imparator olması gerekirken onu yumuşak mizaçlı oluşundan ve aksatıcı hastalığından dolayı hakir görüyordu. **2.** O Constantinus'un kısa zamanda ölmesini umdu ve şayet ölmezse, Constantius'un kolayca ayağını kaydırabileceği gibi görünüyordu. Zira eğer diğer üçü tarafından imparatorluktan feragat etmeye zorlanmışsa Constantius ne yapabilirdi? **3.** Eski çadır arkadaşı ve ilk askeri kariyerinin başlangıcından beri yakın dostu olan, yönettiği her şeye dair tavsiyelerini uyguladığı Licinius, bizzat Maximianus'un tarafındaydı; fakat onu oğlu olarak isimlendirmekten kaçındığı için *Caesar* yapmak istemedi. Çünkü daha ziyade Constantius'un yerine eş-*Augustus*'u ve kardeşi olarak geçirmek istiyordu, **4.** sonra gerçekten bizzat egemenliği eline aldı ve kendi hükmü sayesinde tüm dünyada şiddetle hüküm sürüp *vicennaliasını* kutladı, ve o sırada dokuz yaşında olan oğlunu²⁴¹ *Caesar*'lığa geçirdikten sonra yeri geldiğinde kendisi de tahttan feragat edebilirdi. Böylece Licinius ve Severus imparatorluğun zirvesini ellerinde tutarlarken ve Maximinus ile Candidianus da²⁴² ikinciler olarak *Caesar* isimlerini aldığı anda, Maximianus ardında güvenli ve sakin bir yaşlılık geçirebileceği aşılmaz bir duvarla çevrelenecekti. **5.** Onun planları bu yöndeydi. Ancak kendisine düşman ettiği Tanrı onun bütün düşüncelerini boşa çıkardı.

XXI. 1. Böylece yüce gücü elde ettikten sonra aklını, bizzat kendisi için ortaya çıkartmış olduğu dünyayı yerinden oynatmaya yöneltti. **2.** Zira kendilerini, halkına tıpkı ailedenmiş gibi muamele ettiği için krallarına köleler gibi adama gelenekleri ve alışkanlıkları olan Sasanileri yendikten sonra, bu kötü adam zafer anından beri utanmadan alkışladığı bu adeti Roma topraklarına sokmak istedi. **3.** Ve açıkça bu yönde emirler veremediği için, sadece insanları özgürlüklerinden mahrum bırakma yoluna gitti. İlk olarak ayrıcalıkları ortadan kaldırdı. Sadece *decurionlar* değil fakat şehirlerin üstün ya da en yetkin önde gelen vatandaşları da onun tarafından gerçekten önemsiz ve resmi olmayan meselelerde işkenceye uğratılıyorlardı. Eğer ölüme layık görüldüyseler el altında çarmlar vardı; eğer görülmediyseler hazırda prangalar vardı. **4.** Hür doğumlu ve hatta soylu aile anneleri *gynaecium*'a (harem) kaçırıldılar. Eğer birisinin kırbaçlanması gerekiyorsa, avluya geçmişte kölelerin dahi üzerinde işkence görmediği

²⁴¹ Candidianus, o sırada henüz dokuz yaşındadır.

²⁴² Candidianus'a dair bilgimiz sadece *DMP*'den öğrendiklerimizle sınırlıdır (*DMP*, 35.3, 50.2-3).

dört kazık sabitlerlerdi. **5.** Onun eğlence anlayışı ya da merakları ile ilgili ne söyleyeyim? Vahşilikte ve büyüklükte kendisine benzeyen ayları vardı; onları tüm saltanat dönemi boyunca seçmişti. Her ne zaman neşelenmek istese, bunlardan birinin ismini verir kendisine getirilmesini emrederdi. **6.** Adamlar bütün olarak yutulmaları için değil de parça parça çiğnenmeleri için bu hayvanların önüne atıldılar; onların uzuvları parçalandığında imparator zevkle kahkaha atardı; o asla insan kanı dökmeden akşam yemeği yemezdi.

7. Statü sahibi olmayan insanlar için ceza, yanmaktı. İşkence görüldükten sonra lanetlenenlerin ateşlerde ağır ağır yakılmasına dair yasalar yayınlandığında, Maximianus bu yıkımın ilk önce Hıristiyanlara karşı uygulanmasına izin verdi. **8.** Onlar bağlandıktan sonra, ısıyla büzüşen ayak tabanlarının derileri kemiklerinden ayrılana dek uzun bir süre hafif bir alev ilk önce ayaklarının altına tatbik edilirdi. **9.** Daha sonra vücudun etkilenmeyen herhangi bir alanı kalmaması için önce yakılan ve sonra söndürülen meşaleler sırayla her bir uzva uygulandı. Bütün bunlar boyunca, yüzlerine soğuk su çarptırılırdı ve boğazları kuruluktan kavrulup da çabucak ruhlarını teslim etmesinler diye ağızları suyla nemlendirilirdi; **10.** çünkü ölüm en sonunda günün büyük bir bölümünde bütün derileri tamamen yanıp ateşin gücü en can alıcı organlarının içine işlemiş olduğunda geliverirdi. **11.** Bundan sonra bir odun yığını oluşturulurdu ve zaten yanmış olan bedenler tekrar yakılırdı. Kemikleri toplanır, kül haline getirilir ve nehirlerle ve denizlere savrulurdu.

XXII. 1. Maximianus, böylelikle Hıristiyanlara işkence yaparken öğrendiklerini, sırf alışkanlıkla herkesin üzerinde deniyordu. **2.** Uyguladığı hiçbir ceza hafif değildi; insanları adalara, hapisanelere, madenlere göndermezdi ancak bunun yerine günlük ve alışılmış olarak ateş, çarmıh ve vahşi hayvanlar vardı. **3.** İmparatorluk saray halkının çalışanları ve yöneticileri mızrakla ıslah edilirdi. İdam cezalarında, kılıçla infaz meziyetleri ve deneyimleri nedeniyle iyi bir ölümü hak etmiş olan pek az kişiye sanki bir lütuf gibi verildi. **4.** Ona göre bunlar hafifti: belagatin söndürülmesi, davacıların ortadan kaldırılması, yasal uzmanların ya sürgüne gönderilmesi ya da idam edilmesi, diğer yandan edebiyatın kötü sanatlar arasında kabul edilmesi ve bu alanda hünerli olanların hem imparatorun hem de devletin düşmanı gibi ezilmeleri ve yerilmeleri. **5.** Yasalar göz ardı edildiği için, her şeyde keyfi davranma ruhsatı imparator tarafından kabul edildi ve onun yargıçlarına verildi. İnsanlıktan ve kültürden yoksun olan askeri yargıçlar yanlarında herhangi bir danışman olmaksızın eyaletlere gönderildiler.

XXIII. 1. Fakat gerçek bir kamusal felaket ve herkesin ortak kederine sebep olan şey; aynı anda eyaletlerde ve şehirlerde gerçekleştirilen *census*²⁴³ olmuştu. Sayım memurları (*censorlar*) her yere dağıldıkları ve her şeyi karıştırdıkları için, düşmanca bir kargaşa ve dehşet verici esaret manzarası mevcuttu. **2.** Tarlalar küme küme ölçüldü, asmalar ve ağaçlar sayıldı, her türden hayvan kaydedildi ve nüfusun her üyesine dair not alındı; şehirlerde, kent ve köy halkları birleştirildi, her açık alan aile kümeleriyle dolduruldu, her kim olursa olsun çocukları ve köleleriyle oradaydı; her yerde işkence çılgınlıkları ve kamçı sesleri çınladı, oğullar anne ve babalarının karşısında asılı tutuldular²⁴⁴, en sadık köleler efendilerine, aynı şekilde kadınlar da kocalarına karşı hakaret ettirildiler. **3.** Eğer yapılan her şey sonuçsuz kaldıysa, insanlar bizzat kendilerini ihbar etmeleri için işkence gördüler ve acı onları yendiğinde kendilerinin olmayan mülkiyetin sahibiymiş gibi kaydedildiler. **4.** Ne yaş ne de hastalık geçerli bir mazeretti; hastalık ve sakatlık belirlendi, yıllar yaşlılardan eksiltilip çocuklara eklendikten sonra, her bireyin yaşı hesaplandı. Her yer keder ve hüznü doluydu. **5.** Eskilerin zapt edenlere savaşın hakkıyla yapmış olduklarını, bu adam Romalılara ve Roma'ya tabi olanlara karşı yapmaya cüret etti; çünkü onun ataları, galip Traianus'un, sürekli isyan eden Dacialılara ceza olarak yüklediği *censu*slara maruz bırakılmıştı. **6.** Bundan sonra, her insan başına para ödenecekti ve hayatlarını güvence altına almak için ek olarak rüşvet verildi. Bununla birlikte aynı *census* memurlarına güven duyulmuyordu, fakat diğer taraftan başka bir grup da daha fazlasını bulma ümidiyle gönderildi; vergi daima ikiye katlandı, daha fazlasını buldukları için değil ancak hiçbir şey bulamadıklarında boşuna gönderilmiş gibi görünmemek için vergiye diledikleri gibi ekleme yaptılar. **7.** Bu arada, hayvan stoğu giderek azaldı ve insanlar can verdi ancak hala ölüm üzerine vergi ödeniyordu; kişinin her halükarda yaşaması da ölmesi de ücretsiz değildi. Kendilerinden zorla hiçbir şey alınamamış olanlar sadece dilencilerdi; sefaletleri ve talihsizlikleri onları her türlü zarardan güvende kıldı. **8.** Ancak bu insafli (!) adam onlara acıdı. Artık muhtaç olmamaları için, hepsinin bir araya toplanmasını ve gemilere bindirilip denizde boğulmalarını emretti. Nitekim merhametli bir adam, kendisi imparatorken hiç

²⁴³*Census*, Latince "*censere*" fiilinden türetilmiş olup saymak, hesaplamak tahmin etmek anlamına gelmektedir yani Roma'da nüfus sayımıdır. *Census* görevini icra eden *magistratus*lara da *censor* adı verilmektedir. Sayımın temel amacı, askeri gücü ve seçmenleri belirlemek, vergilendirme için kolaylık sağlamaktır. Roma'da nüfus sayım işlemi hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Duygu Özer Sarıtaş (2010), Antik Roma'da Nüfus Sayımı (*Census*), *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, S. 134, s. 83-89.

²⁴⁴ *Filii adversus parentes suspendabantur*, ifadesi Creed tarafından oğulların anne ve babaları aleyhinde delil göstermeleri için asıldıkları şeklinde yorumlanmıştır. susp/endo –endere –endi –ensum :asmak idam etmek ertelemek anlamına gelmektedir.

kimsenin sefil olmamasını sağlayandır! **9.** Bir dilenci gibi davranarak *censustan* kaçanlara karşı çok uyanıkken, gerçekten sefil durumda olanların birçoğunu öldürerek tüm insan haklarını ihlal etti.

XXIV. 1. Şimdi Tanrı'nın yargısı ona yaklaştı ve ardından onun işlerinin batmaya ve kaymaya başladığı dönem geldi. **2.** O, benim henüz açıkladığım meselelerle meşgulken, zihnini henüz Constantius'u devirmek ve kovmak için yönlendirmemişti; Constantius'un ölümünü bekliyordu ancak ölümün bu kadar çabuk olacağını tahmin etmedi. **3.** Constantius ciddi biçimde hastayken, çoktandır görmediği oğlu Constantinus'u görmek amacıyla kendisine geri gönderilmesi için mektuplar göndermişti. **4.** Maximianus'un(Galerius) yapmak için daha az heveslendiği bir şey yoktu²⁴⁵. Bunun kendisine karşı bir iç savaşa dönüşmemesi -ki en çok bundan korkuyordu- ve birliklerde nefret uyandırmamak için, Constantinus'a karşı aleni bir eyleme cesaret edememesine rağmen **5.** genç adama çoğu kez tuzaklarla saldırmıştı ve alıştırma ya da oyun bahanesiyle onu vahşi hayvanlara sunmuştu ancak hepsi boşunaydı, çünkü Tanrı'nın eli Constantinus'u koruyordu. En kritik anda onu Maximianus'un ellerinden kurtaran da Tanrı idi. Zira birkaç kez istek aldıktan sonra, Maximianus onu daha fazla reddedemedi; böylece gün sona yaklaşırken Constantinus'a mührünü verdi ve ona ertesi sabah talimatlarını aldıktan sonra yola çıkmasını söyledi; Maximianus'un niyeti onu ya bazı bahanelerle alıkoymak ya da Severus'a ona engel olmasını anlattığı mektuplar göndermekti. **6.** Constantinus bunu sezindi bu yüzden İmparator akşam yemeğinden sonra dinlenirken ayrılmak için hızlı bir atak yaptı ve geçtiği birçok konaklama yerinde halk postasının bütün atlarından kurtularak uçup gitti. **7.** Ertesi gün İmparator kasıtlı olarak gün ortasına kadar uyuduktan sonra Constantinus'un çağırılmasını emretti. Ona, onun akşam yemeğinden sonra derhal yola çıktığı söylendi. Öfkelenmeye ve homurdanmaya başladı. Onu geri getirtebilmek için halk postasının atlarını istedi. Ona posta servisi atlarının yağmalanmış olduğu söylendi. Gözyaşlarına güçlkle engel olabildi. **8.** Bu arada Constantinus inanılmaz bir hızla, onu birliklere överek ona kendi elleriyle imparatorluğu teslim eden, şimdi ölmek üzere olan babasına ulaştı²⁴⁶. Böylece Constantius dilediği gibi yatağında sessizce öldü. **9.** Constantinus *Augustus'un* emperyal gücü üstlendikten sonra öncelikle Hıristiyanları

²⁴⁵ Constantinus'un Galerius'tan kaçış hikayesi için ayrıca bkz. Eusebius, *VC*, 1.20, *Anonymus Valesianus*, 2.2-4, Aurelius Victor, 40.2.

²⁴⁶ Creed, burada Lactantius'un olayı yanlış aktardığını belirtmektedir. Zira Constantinus, babası Constantius Britannia'ya geçmek üzereyken ona katılmıştır (*Anonymus Valesianus*, 2.4) bkz. Creed, *De Mortibus Persecutorum.*, s. 105, no. 24.4.

dinlerine ve Tanrı'larına geri döndürene dek hiçbir şey yapmadı. Kutsal dinin onarımı onun ilk yaptırımını oldu²⁴⁷.

XXV. 1. Birkaç gün sonra Constantinus'un defne yapraklarıyla çelenklenmiş bir tasviri²⁴⁸ kötü yaratığa getirildi. Onu alıp almama konusunda uzun süre tereddüt etti. **2.** Arkadaşları ona tehlikeyi hatırlatarak onu bu çılgınlıktan vazgeçirmiş olmasalardı, tasviri ve onu getirmiş olan adamları yakıp bitirmek neredeyse onun niyetiydi, onların rızası olmadan bilinmeyen adamları *Caesar* yapan bütün askerler Constantinus'u korumaları altına alabilirlerdi ve eğer silahlanmış olarak gelmişse şevkle üstüne saldırabilirlerdi. **3.** Böylece onun isteğine tamamıyla karşı olmasına rağmen, onu ortaklığa kendi rızasıyla kabul etmiş olduğu görülsün diye tasviri aldı ve Constantinus'a erguvan kumaşı gönderdi. **4.** Onun planları şimdi karmakarışık hale gelmişti, dilediği gibi mevcut sayının dışından başka birini de öneremedi. Fakat **5.** yaşça daha ergin olan Severus'u *Augustus* olarak açıklamayı akıl etti, yalnız yapılmış olduğu gibi Constantinus'un imparator olarak değil de Maximinus'la beraber *Caesarlar* olarak adlandırılmasını emretti, böylece onu ikinci mevkiden dördüncü mevkie indirdi.

XXVI. 1. Birden bire başka bir tehlike, kendi damadı Maxentius'un Roma'da imparator yapılmış olduğu ona bildirildiğinde, meseleler ona şimdi bir ölçüde düzenlenmiş gibi göründü²⁴⁹. Bu hareketin sebebi şudur: **2.** *Censuslar* tesis edip dünyayı yok etmeye karar verdiğinde, bu deliliğe öylesine atılmıştı ki Roma insanların bile bu tutsaklıktan muaf tutulmasını istemiyordu²⁵⁰. Nüfusu kaydetmek üzere Roma'ya gönderilecek olan *census* memurları zaten atandı. **3.** Hemen hemen aynı zamanlarda *praetor* kampını da yıktı. Ve böylece Roma'daki kampta bırakılan çok az sayıda asker şanslarını yakaladılar, kışkırtılmış olan insanların desteğiyle bir takım yargıçları öldürüp Maxentius'u erguvan kumaşla kuşattılar.

4. Bu haber bildirildiğinde, Maximianus olayın tuhaflığından oldukça rahatsız oldu, yine de gereğinden fazla paniğe kapılmadı. Adamdan nefret etti ve üç *Caesar* görevlendiremedi; bir defa istemediği bir şeyi yapmış olmak ona yeterli göründü²⁵¹. **5.**

²⁴⁷ Lactantius'un bu iddiası *DI*'de de bulunmaktadırlar (*DI*, 1.1.13).

²⁴⁸ Yeni imparatorun diğer imparatorlara bir tasvir yollaması alışılmış bir durumdur. Ayrıca Zosimus da Constantinus'un tasvirinden söz etmektedir (*HN*, 2.9).

²⁴⁹ Creed bu tarihin 28 Ekim 306 olduğunu not ederek, Lactantius'un yanlış bir bilgi verdiğini savunmaktadır. Çünkü Maxentius 307 yılının yazından önce "imparatorluk" ya da "Augustus" ünvanı almamıştır bkz Creed, *De Mortibus Persecutorum*., s. 106, not: 26.1.

²⁵⁰ Burada söz konusu olan kişi elbette ki Galerius'tur.

²⁵¹ Constantinus'un imparatorluğunu kabul etmesinden bahsedilmektedir.

Severus'u çağırtdı ve emperyal gücünü yeniden elde etmesi için onu cesaretlendirdi, onu Maximianus'un ordusuyla birlikte Maximianus'un oğlunu(Maxentius) yenmesi için gönderdi, ve onu bu ordunun askerlerinin sıklıkla çok büyük memnuniyetle kabul edilmiş olduğu yüce şehir Roma'ya gönderdi, onlar bu şehrin sadece güvende olmasını değil aynı zamanda burada yaşamayı da arzu ettiler.

6. Maxentius suçunun fazlasıyla farkındaydı, babasının ordusunu miras hakkıyla kendisine geçirebilmesine izin verilirdi, yine de kayın babası Maximianus'un (Galerius) tam olarak bundan korkarak, Severus'u Illyricum'da bırakmasının ve ordusuyla birlikte kendisine hücum etmek için gelmesinin muhtemel olabileceğini düşünerek, **7.** kendisini yaklaşan tehlikeye karşı ne kadar güçlendirebileceğini araştırmaya baktı. Erguvan giysiyi imparatorluktan feragat ettiğinden beri Campania'da oyalanıyor olan babasına gönderdi ve onu ikinci kez *Augustus* olarak tayin etti. Aslında hem devrime hevesli olan hem de istemeyerek feragat etmiş olan Maximianus, fırsatı memnuniyetle yakaladı. **8.** Bu arada Severus yola devam etti ve bir orduyla Roma duvarlarına dayandı. Askerler derhal sancakları söktükten sonra geri çekildiler ve kendilerini, ona karşı yola çıkmış oldukları adama teslim ettiler. **9.** Terk edilmiş Severus'a firardan başka ne kaldı? Ancak Maximianus imparatorluk gücünü henüz geri kazandıktan sonra onunla karşı karşıya geldi, Severus yolda Ravenna'ya sığındı ve birkaç askerle beraber kendisini oraya kapattı. **10.** Maximianus'a teslim edileceğine dair geleceği gördüğünde, bizzat kendisini feda etti ve erguvan giysiyi almış olduğu aynı adama geri verdi. **11.** Bunu yapmakla iyi bir ölümden başka bir şey elde etmedi. Zira damarları açılıp yavaşça ölmeye zorlandı. [Bu noktadan sonra kendi ölümünü yerine getirdi.]

XXVII. 1. Gerçekten Herculus (büyük Maximianus), Maximianus'un (Galerius) deliliğini öğrendiği zaman, onun Severus'un cinayetini duyması üzerine öfkeyle alevlenerek, ordusuyla ve muhtemelen Maximianus'u da yanına aldıktan ve hiçbir şekilde karşı konulamaz olan kuvvetlerini ikiye katladıktan sonra üzerine yürüyeceğini düşünmeye başladı. Şehir güçlendirildiğinde ve düşman saldırılarına direnmesi için dikkatlice donatıldığında, Constantinus'u küçük kızıyla²⁵² evlendirip kendi tarafına çekmek için Gallia'ya doğru yola çıktı. **2.** Maximianus bu sırada, bir ordu toplayıp İtalya'yı işgal etti, şehre senatoyu dağıtmak ve halkı katletmek niyetiyle yaklaştı; fakat her şeyi kapatılmış ve sağlamlaştırılmış buldu. Zorla girmek için bir

²⁵² Constantinus'un küçük kızı Fausta'dır. Creed bu evliliğin 307 yılının eylül ayında gerçekleştiğini not etmiştir bkz Creed, *De Mortibus Persecutorum.*, s. 108, not: 27.2.

umut yoktu, bir saldırı zordu, duvarları kuşatmak için yeteri kadar birlik yoktu; çünkü o Roma'yı daha önce hiç görmemişti ve bildiği şehirlerden çok daha büyük olmadığını varsaydı. **3.** Sonra lejyonlardan bazıları, bir kayınpederin damadına ve Roma askerlerinin Roma'ya saldırmasını içeren bu suçtan nefret ederek sancaklarını değiştirip komutalarını terk ettiler. **4.** Askerlerin geri kalanı da, parçalanmış onuruyla ve uçup gitmiş ruhuyla Severus'un sonundan korkarak, kendisini birliklerin ayaklarına atıp onu düşmana teslim etmemeleri için yalvardığında, artık tereddüde düştüler, ta ki büyük vaatlerle onların zihinlerini döndürene ve sancakları tersine çevirene dek ve eğer birisi birkaç adamla bile onu takip etseydi, kolayca zapt edilebileceği tehlikeli bir firar girişiminde bulundu. **5.** Bundan korktuğu için, askerlerine mümkün olduğunca geniş bir alana yayılıp her şeyi yağmalamaları ya da yok etmeleri fırsatını verdi, böylece eğer herhangi birisi işkence etmeyi isterse bunun için gerekli araç-gereçlere sahip olamazdı. **6.** Budan dolayı şu uğursuz sürünün saldırdığı İtalya'nın bu bölgesi harap edildi, her şey talan edildi, kadınlar tecavüze uğradı, genç kızların ırzına geçildi, anne babalar ve kocalar kızlarından, karılarından ve varlıklarından vazgeçmeleri için işkenceye uğratıldılar. Sığırlar ve yük hayvanları tıpkı barbarlardan alınmış mallar gibi götürüldü. **7.** Bu şekilde Maximianus (Galerius) kendi topraklarına döndü, bir zamanlar bir Roma imparatoru iken bir düşman gibi evreni yerinden oynatmış olduğu için şimdi İtalya'nın yıkıcısıydı. **8.** O, geçmişte imparatorluk unvanını almıştı, ama şimdi kendisini, Roma İmparatorluğu değil de Dacia İmparatorluğu olarak adlandırarak değiştirmek istediği Roma isminin düşmanı ilan etti²⁵³.

XXVIII. 1. Onun firarından sonra diğer Maximianus (Herculius) Gallia'dan döndüğünde oğluyla birlikte ortak gücü ele geçirdi²⁵⁴. Fakat oğlunun gücünün daha önce kazanılması ve daha üstün olması sebebiyle, genç adama yaşlı adamdan daha fazla itaat ediliyordu, ayrıca babasına imparatorluk yetkisini geri veren o idi. **2.** Yaşlı adam istediğini özgürce yapamadığı için mutsuz bir ruh hali sergiliyordu ve çocukça bir kıskançlıkla kendi oğluna haset ediyordu. Bu yüzden kendi hakkını savunmak için genç adamı ortadan kaldırmayı planladı; Severus'u terk eden askerler onun emri altında olduğu için bu ona kolay görünüyordu. **3.** Sanki devletin mevcut kötü durumu hakkında bir toplantı düzenlemiş gibi, halkı ve askerleri çağırıldı. Bu meseleler üzerinde uzun

²⁵³ Galerius'un, imparatorluğun adını Dacia olarak değiştirme arzusuna dair tek bilgimiz burada Lactantius'un verdiğiyle sınırlıdır. Creed ayrıca Lactantius'un benzer imayı *DI* de de (*DI*, 7.16.4) yapmış olduğunu vurgulamaktadır bkz. Creed, *De Mortibus Persecutorum*, s. 108, not 27.5

²⁵⁴ Bu bölümden 30. bölümün sonuna kadar Lactantius, Maximianus'un akıbetini anlatmıştır.

uzadıya konuştuğundan sonra, elini oğluna doğru çevirdi ve onun devletin maruz kaldığı kötülüklerin sorumlusu, felaketlerin efendisi olduğunu söyleyerek onun omuzlarından erguvan giysiyi söküp aldı. **4.** Bir kenara itilmiş Maxentius kendini paldır küldür kürsüden attı ve askerler tarafından kaldırıldı. Günahkar yaşlı adam onların öfkesi ve haykırılarıyla dehşete kapıldı ve tıpkı diğer bir “Superbus” gibi Roma şehrinden kovuldu²⁵⁵.

XXIX. 1. Birkaç gün oyalanmış olduğu Gallia’ya geri dönerek, sanki devletin vaziyetini düzene koymak üzere onunla tartışmak içinmiş gibi ama aslında uzlaşma fırsatı aracılığıyla onu öldürmek ve kendisinden uzak tutulan (Maximianus’un) krallığını ele geçirmek için, oğlunun düşmanı olan Maximianus’a karşı ilerledi. **2.** Oraya vardığında, damadının daha önce yapmadığını şimdi yapabilmesi için çoktan kendisine göndermiş olduğu Diocles’i hazır buldu yani, Licinius’u Severus tarafından elde tutulan mevkiye ataması ve ona imparatorluk yetkisini vermesi için²⁵⁶. Böylece her ikisi zaten mevcutken, bu gerçekleşti. Bu yüzden aynı dönemde altı imparator vardı.

3. Yaşlı Maximianus amaçları engellendiğinde üçüncü bir savaş planladı; bir dolu çirkin planla Gallia’ya geri döndü ve kendi damadı İmparator Constantinus’u, damadının oğlunu aldatmacayla tuzağa düşürmek ve kandırabilmek için krallık giysisini çıkarttı²⁵⁷. Frank²⁵⁸ halkı silah altındaydılar. **4.** Maximianus, bir şeyden kuşkulanan Constantinus’u tüm orduyu kendisiyle götürmemesi barbarların az sayıda askerle yenilebileceği konusunda ikna etti, onun niyeti hem zapt ettiği orduya bizzat sahip olmak hem de askerlerinin azlığı sayesinde Constantinus’u sıkıştırmaktı. **5.** Genç adam yaşı ve deneyimi sebebiyle ona inandı ve kayınpederi olarak ona itaat etti; birliklerinin büyük bir kısmını bırakıp yola koyuldu. Maximianus birkaç gün bekleyip, Constantinus’un artık barbar sınırları içine girmiş olduğunu düşündüğünde aniden erguvan giysiyi giydi, hazineyi ele geçirdi, adeti olduğu üzere bol bol armağanlar sundu; Constantinus hakkında kendisine gecikmeden geri seken hikayeler uydurdu. **6.**

²⁵⁵ Olay muhtemelen 308 sonbaharında olmuştur. Superbus, Lucius Tarquinius Superbus (Gururlu Tarquin ya da II. Tarquin olarak da bilinir) Roma Krallığının yedinci ve son Roma Kralı’dır. Beşinci kral Lucius Tarquinius Priscus’un oğlu ve altıncı kral Servius Tullius’un damadı olup Etrüsk kökenlidir ve İÖ 535 - İÖ 510 yılları arasında tahta çıkmıştır. İÖ 510 yılında tahttan indirilmesinin ardından Roma Cumhuriyeti kurulmuştur. Superbus egemenliği sırasında senatörleri öldürmüş, anasayı kaldırmış ve yerine despot bir yönetim şekli uygulamıştır.

²⁵⁶ Creed, burada kısaca değinilenin aslında Carnuntum Toplantısı olduğunu belirtmektedir, bkz. Creed, *De Mortibus Persecutorum*, s.109, not: 29.2.

²⁵⁷ Kendi damadı; çünkü Constantinus Fausta ile evlilik yapmıştır, damadının oğlu; çünkü Constantius’un Helena’dan sonra ikinci evliliği Theodora ile olmuştur. Theodora Maximianus’un üvey kız kardeşi olarak bilinmektedir.

²⁵⁸ Franklar, Roma İmparatorluğu’nun yıkılmasında büyük rol oynamıştır. Bir Germen kavmi olan Franklar İS 4. yüzyıl sonlarından itibaren Gallia eyaletinin kuzeyine Roma sızmaya başlar, İS 406 tarihinden itibaren ise Kuzey Gallia’yı istila ederler. 6. yüzyılda Güney Gallia’dan Vizigotları kovarak egemenlik elde ederler. Bu tarihten sonra Gallia artık Fransiya yani Fransa olarak anılacaktır.

İmparator'a çabucak neler yapıldığı anlatıldı. Şaşırtıcı bir hızla ordusuyla birlikte geri döndü. Adam beklenmedik bir şekilde henüz yeterince hazır değilken yakalandı; askerler imparatorlarına geri döndüler. Maximianus Massilia'yı işgal etmişti ve kapıları sürgülemişti. **7.** İmparator daha da yakınına geldi ve duvarın üstünde dikilene bir konuşma yaptı, kaba ya da düşmanca bir tavırda değildi ama ona, kendisinde bulunmayan neyi istediğini ve neden özellikle kendisine yakışmayan bir eylemi gerçekleştirdiğini sordu. Ancak Maximianus duvardan aşağı küfürler savuruyordu. **8.** Sonra, aniden onun arkasından kapıların sürgüleri açıldı ve askerler teslim edildi. Bu isyancı imparator, hayırsız baba ve alçak kayınpeder İmparator'a doğru sürüklendi. İşlemiş olduğu suçları dinledi, giysisi ondan geri alındı ve azarlanıp hayatı bağışlandı.

XXX. 1. Nitekim imparatorluk ve kayınpederlik itibarını yitirdikten sonra²⁵⁹ küçük düşürülmeye dayanamayarak, bir kez cezadan muaf kaldığı için tekrar başka tuzaklar tasarladı. **2.** Kızı Fausta'yı kendisine çağırdı ve onu kah yalvarışlarla kah tatlı sözlerle kocasına ihanet etmesi için kışkırttı, ona daha layık olan başka bir adam vaat etti; ondan yatak odalarının açık bırakılması ve dikkatsizce korunması için izin vermesini istedi. **3.** Fausta, bunu yapacağına söz verdi ve çok geçmeden durumu kocasına bildirdi. Eylemin açıkça anlaşılacağı bir dekor hazırlandı. İmparator yerine öldürülecek olan değersiz bir hadım yerleştirildi. **4.** Maximianus gecenin bir köründe kalktı ve her şeyin pusu için uygun olduğunu gördü. Az sayıda koruma vardı ve onlar hakikaten uzaktaydılar; Maximianus yine de onlara az önce oğluna anlatmak istediği bir rüya gördüğünü söyledi. Odaya silahlı girdi ve hadımı öldürdükten sonra sevinçle dışarı fırladı ve ne yaptığını belli etti. **5.** Aniden, Constantinus diğer kısımdan bir grup silahlı adamla kendisini gösterdi. Kurbanın cesedi yatak odasından dışarı çıkartıldı; suçüstü yakalanan katil kalakaldı ve şaşkınlıktan dilini yuttu, tıpkı

“sert bir çakmaktaşı ya da ayakta duran Marpesia kayaları”²⁶⁰

gibiydi; günahları ve suçları için azarlandı. Sonunda ona özgür bir ölüm fırsatı bahşedildi,

“ve yüksek bir direktten, korkunç ölümün düğümünü bağladı.”²⁶¹

6. Böylece uzun bir aradan sonra hükümdarlığının yirminci yılını muhteşem bir zaferle kutlayan Romalı isminin en büyük imparatoru, son derece kibirli boynunu kırdıktan ve ezdikten sonra lanet edilesi yaşamına utanç verici ve alçaltıcı bir ölümle bir

²⁵⁹ İmparatorluk yetkisini yitirmiştir ancak kayınpederlik özelliği devam etmektedir.

²⁶⁰ Vergilius, *Aeneas*, 6. 471.

²⁶¹ Vergilius, *Aeneas*, 12.603

ölümle son verdi.

XXXI. 1. Bundan sonra kendi dininin ve kendi halkının intikamcısı olan Tanrı gözlerini insafsız zulmün yaratıcısı olan diğer Maximianus'a çevirdi, böylece ona kudretinin büyüklüğünü de gösterebildi. **2.** Şimdi kendisi de *vicennalia* kutlamasının²⁶² planını yapıyordu; uzun zamandır eyaletleri, karşılığını vereceğine dair söz verdiği altın ve gümüş vergileri uygulayarak hırpalıyordu, aynı zamanda *vicennalia* adındaki diğer baltasını onların üzerine indirdi. **3.** İnsan ırkına haraçla, özellikle de mısır ve ekin haracıyla yapılan bu tacizi layıkıyla anlatabilecek herhangi bir kimse var mıdır? Her görevden askerler -ya da daha çok kasaplar- bir tek şahsa bağlıydılar. Hiç kimse ilk olarak kimi memnun etmesi gerektiğini bilmiyordu; mal sahibi olmayanlar için hiçbir ayrıcalık yoktu; kişi var olmayanı ortaya çıkartmadıkça, türlü türlü işkencelere katlanmak zorundaydı. **4.** Çok sayıda muhafızlarla çevrelenmiş olduklarından asla nefes alma şansları yoktu, yılın hiçbir dönemi ufak bir dinlenme dahi yoktu. Hakimlerin sıklıkla aynı insanlar üzerine ya bizzat hakimlerle ya da askerlerle kavgası olurdu. Vergi memuru olmayan hiçbir alan, bekçisi olmayan hiçbir bağbozumu yoktu, emekçilere beslenmeleri için bırakılmış hiçbir şey yoktu. Her ne kadar bunlar tahammül edilemez olsa da, insanın ağzından kapılmış olan lokmanın çabayla kazanılmış olması, yine de olacakların umuduyla bile bir şekilde katlanılabilmelidir. Neden her türden elbise istiyorsun? **5.** Ya da altın? Ya da gümüş? Bütün bunların sattığınız ürünlerden elde edilmesi gerekmez mi? O halde ey zorbarların en delisi, sen bütün ürünleri gasp ederken, büyümeye başlayan her şeyi zorla kapıp kaçarken, ben bunları nereden temin edeceğim? **6.** Öyleyse kim asla kutlanmamış olan bir bayram için, onun egemenliği altında olan varlıkların tırtıklanması amacıyla kendi malından mülkünden yoksun edilmemiş?

XXXII. 1. Licinius imparator ilan edildiğinde öfkelenmiş olan Maximinus kendisinin ne *Caesar* olarak anılmasını ne de üçüncü mevkiye tayin edilmesini istiyordu. **2.** Bu yüzden ona sık sık elçiler gönderdi (Galerius); kendisine itaat etmesi için, düzenlemesini koruması için, yaşına boyun eğmesi için ve beyaz saçlarına hürmet etmesi için ona yalvardı. **3.** Bununla birlikte, Maximinus boynuzlarını daha cesaretle kaldırdı ve geçici üstünlük hakkında tartıştı: Erguvan giysiyi ilk önce giymiş olan kendisi “en üstün” olmalıydı; onun ricalarını ve buyruklarını küçük gördü. **4.** Yaratık ağladı ve inledi; çünkü aşağı soydan doğmuş bir adamı kendine itaat etmesi için *Caesar*

²⁶² *Vicennalia* kutlaması 1 Mart 312'de yapılacaktır bkz. Creed, *De Mortibus Persecutorum*, s. 111, not: 31.2.

olarak tayin ettiğinde, bu adam onun kendisine bu denli büyük iyiliklerini unutup hayırsızca, ricalarına ve yalvarmalarına karşı koydu. **5.** Maximinus'un inatçılığına yenilip *Caesar* unvanını ortadan kaldırdı ve kendisi ile Licinius'u *Augustus*, Maximinus ve Constantinus'u *Augustuslar*'ın oğulları ilan etti. Bundan kısa süre sonra, Maximinus sözde Campus Martius yakınlarındaki toplantıda ordu tarafından kendisinin *Augustus* olarak ilan edildiğini bildirmek için yazdı. Maximianus (Galerius) Bu haberi üzülerək ve keder içinde aldı ve bu dördünün hepsinin şimdi imparator olarak adlandırılmasını emretti²⁶³.

XXXIII. 1. Tanrı, onu devasız bir illetle vurduğunda, saltanatının on sekizinci yılıydı. Kötü huylu bir ülser üreme organlarının alt kısmında peydah oldu ve yayıldıkça yayıldı. **2.** Doktorlar onu ameliyat ettiler ve sonra iyileştirdiler. Ama yara izinin üst henüz kapanmışken bir yarık açıldı ve parçalanmış damarlarından neredeyse ölüm tehlikesine varacak kadar çok kan kaybetti. Kanama güçlükle durduruldu. Hemen sonra tedaviye yeniden başlandı. En nihayetinde yara izi kapatıldı. **3.** Bedenin en hafif bir hareketiyle yara tekrar açıldı ve öncekinden çok daha fazla kan kaybı oldu. Kendisi solgunlaştı ve gücü tükendiği için zayıf düştü, hakikaten her nasılsa ancak ondan sonra kan akışı kontrol altına alındı. **4.** Yara bu kez de tedaviye cevap vermemeye başladı; kanser çevresini de ele geçirmişti; etrafından ne kadar çok kesildiyse bir o kadar daha genişçe yayıldı, ne kadar tedavi edilirse, daha fazla ilerledi.

“Tıp uzmanları pes ettiler, Phillyrides’in oğlu Chiron ve Amythaon’un oğlu Melampus.”²⁶⁴

5. Her taraftan seçkin hekimler getirildi; insanoğlunun gücü hiçbir şeye yaramadı. Putlara başvuruldu; Apollo ve Aesclepius'a yakarıldı, ısrarla bir çare dilenildi. Apollo devayı açıkladı ve hastalık çok daha beter arttı. **6.** Ölüm artık çok uzakta değildi ve tüm alt kısımlara musallat olmuştu. Bağırsakları çürüyüp koktu ve eriyen kaba eti büsbütün dağıldı. Yine de zavallı doktorlar vazgeçemediler, daha ziyade belayı yenmek için bir umut olmasa bile yaraya pansuman yaptılar. **7.** İlikler saldırıya uğrayınca, enfeksiyon içeriye doğru ilerledi ve iç organlarını zapt etti, içinde solucanlar üremeye başladı. Öte yandan kötü koku yalnızca saray boyunca değil şehrin bütününe nüfuz etti. Bu şaşırtıcı değildi, çünkü artık dışkısının ve idrarının çıkışı birbirine karışmıştı. **8.** O, solucanlar tarafından yenilip bitirildi ve bedeni kokuşmuşluğun içinde dayanılmaz acılarla eridi.

²⁶³ Burada “imparator” elbette “*Augustus*”luktur.

²⁶⁴ Vergilius, *Georgica*, 3.549-50.

“Aynı zamanda gökyüzüne tüyler ürpertici çılgınlık yükseltti, tıpkı sunaktan kaçarken böğüren yaralı bir boğa gibi.”²⁶⁵

9. Sıcaklığın solucanları çekmesi için, haşlanmış ve sıcak bir hayvan, gevşemiş olan kalçasının yakınına kondu. Bunlar birbirinden ayrıldığı zaman, sayısız bir kalabalık etrafa üşüştü ve bununla birlikte çürüyen iç organların felaketi çok daha büyük bir kalabalık üretmedeki doğurganlığını gösterdi. **10.** Hastalık artık yayıldığı için, bedeninin bazı kısımları biçimini yitirdi. Vücudun üst tarafı yaranın bulunduğu yere kadar kurudu ve soluk sarı derisi acınası sıskalığından dolayı kemiklerinin arasında derinlere gömüldü, alt kısmında ise ayakları herhangi bir şekil olmaksızın deri çantalar gibi şişip yayılmıştı. **11.** Ve bu şeyler bir yıl boyunca olmaya devam etti, nihayetinde hastalığına yenik düştüğünde, Tanrı'nın varlığını kabul etmek zorunda kaldı. Yeni ve zorlayıcı acısının geçici duraklamaları sırasında, Tanrı tapınağını yeniden yaptıracağını ve günahını telafi edeceğini haykırdı. Ve henüz sönerken şu tarzda bir ferman²⁶⁶ çıkarttı:

XXXIV. 1. “Her zaman devletin menfaati ve yararı için düzenlediğimiz diğer şeylerin içinde, hakikaten önceleri her şeyi eski yasalara ve Romalıların devlet disiplinine uygun olarak düzeltmeyi ve atalarının yaşam biçimini (dinsel) terk eden Hıristiyanların da iyi düşüncelere geri dönmelerini öngörmeyi amaçlamıştık. **2.** Eğer gerçekten öyleyse, bir yönüyle aynı Hıristiyanları öyle bir arzu esir almış, öyle bir budalalık ele geçirmişti ki, onlar muhtemelen tam da aynı Hıristiyanların atalarının ilk kez oluşturmuş oldukları eski ilkeleri takip etmiyorlardı, ama kendileri için, hür iradelerine göre ve arzu ettikleri şekilde, itaat ettikleri ve baştanbaşa farklı yerlerdeki çeşitli halkları bir araya getiren yasalar yapıyorlardı. **3.** Sonunda onların kendilerini atalarının yasalarıyla bir araya getiren emirlerimiz yayımlandığı zaman, birçoğu tehlike tarafından boyun eğmeye zorlandı, birçoğu da devrildi. **4.** Birçokları kararlarında ısrar ettiklerinde aynı kişileri ne tanrılar kültürüne ve dinine bağlı sunduğunu ne de Hıristiyanların Tanrı'sına itaat ettiğini gördüğümüzde bizim en ılımlı merhametimizin düşüncesini ve tüm insanlığa lütuf bahşetme alışkanlığında olduğumuz ölümsüz adetini göz önünde tutarak, öğretiyeye zıt herhangi bir şey yapmayacakları şekilde, yeniden Hıristiyan olmaları ve toplantı yerlerini bir araya getirmeleri için en serbest hoşgörümüzün bunlar için de genişletilmesi gerektiğine karar verdik. **5.** Dahası başka

²⁶⁵ Vergilius, *Aeneas*, 2.222-4.

²⁶⁶ Galerius'un 311 yılında yayımladığı bu fermanın Grekçe versiyonu da Eusebius tarafından aktarılmıştır (*HE*, 8.17).

bir mektupla hakimlere neye itaat etmeleri gerektiğini göstermek niyetindeyiz. Bu durumda, hoşgörümüzün bir gereği olarak, Tanrılarına bizim sıhhatimiz, devletin ve kendilerinin iyiliği için dua etmek zorunda olacaklar, böylelikle devletin her tarafının güvenliği sağlanacak ve onlar kendi evlerinde kaygısızca yaşayabilecekler.”

XXXV. 1. Bu ferman Nisan’ın son gününde kendisinin sekizinci ve Maximinus’un ikinci kez *consullüğü*nde ilan edildi²⁶⁷. **2.** Sonra, hapishaneler açıldığında nezarethane senin için altı yıl ev gibi olduktan sonra çok sevgili Donatus, diğer itirafçılarla birlikte azat edildin. **3.** Yine de bunu yaptıktan sonra dahi Maximianus işlediği suçlar için Tanrı’nın affını elde edemedi, ancak birkaç gün sonra, karısını ve oğlunu²⁶⁸ Licinius’a teslim ettikten ve onun gücüne emanet ettikten sonra, şimdi bedeninin uzuvları eriyip biterken, korkunç çürümeyle tükendi. **4.** Ve bu, onun *vicennaliası* gelecek 1 Mart’da kutlandığında, aynı ay Nicomedia’da duyuldu.

XXXVI. 1. Maximinus, bu haberi duyunca Doğu’dan hayvanları gönderttikten sonra Maximianus’un eyaletlerini işgal etmek için harekete geçti ve Chalcedon boğazına kadar her yerin kendisine ait olduğunu iddia etti bu arada Licinius oyalanıyordu ve Bithynia’ya vardığı zaman kendisine destek kazanmak için herkesi çok memnun edecek bir karar alarak *census*’u ortadan kaldırdı. **2.** Her iki imparator arasında anlaşmazlık ve nereyse savaş vardı. Silahlı adamlarla ayrı kıyıları koruyorlardı, ama belli şartlarla barış ve dostluk kuruldu ve bizzat boğazda anlaşma sağlandı ve sağ eller birleştirildi. **3.** Maximinus endişesiz haline geri döndü ve tıpkı Syria ve Aegyptus’daki gibi davrandı. İlk olarak şehirlerin elçilerini Hıristiyanlara kendi şehirlerinde toplanma yerlerini kurmalarına izin verilmemesini istemeleri için kışkırtarak verilen genel bir ilanla Hıristiyanlar’ın hoşgörüsünü kaldırdı, böylelikle, gönüllü olarak yapacak olduğu şeyi ikna ile zorla ve baskı altında yapmış gibi göründü²⁶⁹. **4.** Elçilerle hareket ederek, her bir şehir için o şehrin ileri gelenlerinden birer tane yüksek rahip tayin etme yeniliğini uyguladı ve bunlar, Hıristiyanların hem meclis yerlerini kurmadıklarından hem de herkesin gözü önünde ya da özel olarak bir araya gelmediklerinden emin olmak için bütün tanrıları uğruna günlük olarak kurbanlar sunuyorlar ve eski rahiplerin görevine çok yakın ilgi gösteriyorlardı, ama onları yakalayıp kendi yetkileriyle kurban

²⁶⁷Emirnamenin tarihi yukarıda da belirttiğimiz gibi 30 Nisan 311’dir. Bu pasajın ilk cümlesi emirnamenin Nicomedia’da yayımlanmış olduğu bilgisini verdiği için ayrıca önemlidir.

²⁶⁸ Karısı Valeria ve oğlu Candidianus’tur.

²⁶⁹ Maximinus Daia’nın Hıristiyanlara karşı aldığı önlemler Eusebius tarafından daha ayrıntılı bir biçimde anlatılmıştır (Eusebius, *HE*, 9.1-8).

zorladılar ya da mahkemelere sundular. **5.** Bu kadarı yetersizdi, bunun dışında ayrıca daha yüksek mevkiden adamları *pontifex* gibi görevlendirdi ve her iki rahip gurubuna da süslü beyaz pelerinlerle gelmelerini emretti. **6.** Diğer yandan, uzun zamandır Doğu bölgelerinde yapmış olduklarını yapmaya hazırlanıyordu. Zira görünüşte hoşgörü vaat ederken Tanrı'nın kölelerinin öldürülmesini yasaklayıp, sakat bırakılmalarını emretti. **7.** Böylece, itirafçıların gözleri oyulup çıkartıldı, elleri budandı, ayakları kesilip atıldı, burunları ya da kulakları koparıldı²⁷⁰.

XXXVII. 1. Maximinus, tüm bunları planlarken, Constantinus'un mektubuyla caydırıldı. Böylelikle duygularını gizledi. Ve yine de eğer birisi²⁷¹ onun ellerine düşecek olursa, gizlice denizde boğulurdu. Dahası sarayda her gün kurban sunulması adetini dahi durdurmadı. **2.** Ve o şunu keşfetmiş olan ilk kişiydi: Beslediği bütün hayvanlar aşçılar tarafından değil ancak rahipler tarafından sunakta kurban edilirdi ve kurbandan bir bağış yapılmadıkça ya da hayvanın kendisi kurbanda bağışlanmadan ya da saf şarapla ıslatılmadığı sürece masasına hiçbir şey konulamazdı, böylece yemeğe her kim davet edildiyse oradan kirli ve rezil bir şekilde ayrılırdı. Diğer şeylerde de kendisinin efendisi gibiydi. **3.** Zira eğer Diocletianus ya da Maximianus'un bıraktığı bir şey kalmışsa, hiçbir şekilde utanmadan her şeyi götürerek gasp etti. **4.** Sonuç olarak, sade vatandaşların ahırları kapatıldı, ambarları mühürlendi, gelecek yıllara ait borçlar zorla tahsil edildi. Tarlalar verimli olmasına rağmen bir tarafta kıtlık diğer tarafta ise duyulmamış bir pahalılık vardı. **5.** Koyun ve sığır sürüleri tarlalardan günlük kurban ibadeti için kaçırılıyorlardı ve o yandaşlarını doğru yoldan öylesine saptırmıştı ki onlar yıllık hububatları ellerinin tersiyle ittiler. Ve o parayı rast gele ayırım ve limit gözetmeden çarçur ediyordu, sayıları çok geniş olan hizmetkarlarını değerli kıyafetler ve altın sikkelerle mükafatlandırırken, sıradan askerlere ve acemi erlere gümüş veriyordu, barbarları her çeşit cömertlikle onurlandırıyor. **6.** Zira hala hayatta olan insanların mallarını gasp ediyor ya da onları her biri başkalarına ait olanların peşindeki yandaşlarına veriyordu, ona teşekkür edilmelidir diye düşünmeli miyim bilmiyorum; çünkü o ganimetleri merhametli eşkıyaların usulüyle kan dökmeden alıp götürdü.

XXXVIII. 1. Ama onun şimdiye kadar herkesi geçtiği en büyük ahlaksızlığı baştan çıkarmadaki arzusuydu! Onun kör ve dizginlenemez olması dışında ne söyleyebilirim bilmiyorum; yine de hakikat kendi dehşetine nazaran bu kelimelerle

²⁷⁰ Eusebius bu idamlardan bahsetmektedir ancak anlatılan infaz şekilleri farklıdır. Eusebius Lactantius'un verdiği, insanların uzuvlarının parçalanması detayını vermemektedir (*HE*, 9.6).

²⁷¹ Burada sözü edilen herhangi "birisi" elbette ki herhangi bir "Hıristiyan"dır.

ifade edilemez; suçun boyutu dilin işlevini yenmiştir. **2.** Onun hadımları ve kadın tüccarları her yeri araştırdılar. Her nerede güzel bir yüz varsa, babalar ve kocalar geri çekilmek zorundaydılar. Soylu kadınların ve evlenmemiş genç kızların da kıyafetleri çıkarılıyordu ve vücutlarının herhangi bir bölümünün kraliyet yatağını hak etmemesi ihtimaline karşı, tepeden tırnağa kontrolden geçiriliyorlardı. Eğer kadınlardan biri buna itiraz ederse, bu zinacının hükümdarlığı altında iffet sahibi olmak sanki bir vatan hainliğiymiş gibi, suda boğularak öldürülürdü. **3.** Bazı erkekler, değer verdikleri kadınları kirletildiği zaman, bu acıya dayanamayarak, namusu ve sadakatleri uğruna kendi canlarına kıyarlardı. Şehvetli bir barbarın göze çarpan çirkinliklerden uzak tutulduğu yerler haricinde, bu canavarın hükmü altında iffete saygı yoktur. **4.** Sonunda, kendi izni olmadan hiç kimsenin evlenmemesi uygulamasını getirdi, böylece her evlilikte bizzat test eden kişi olabilirdi. **5.** O, zarar görmüş hür doğumlu genç kızları kendi kölelerine eşleri olarak sunardı. Ama onun yandaşları da böyle bir imparatorun hükmü altında aynı şekilde iffetsiz davrandılar ve sahiplerinin yatak odalarını cezalandırılmayacaklarını bilmenin rahatlığıyla kirlettiler. Zira kim onları cezalandırabilirdi? Her biri orta sınıfın kızlarını, dilediğinde alıp götürürdü. Alıp götürülemeyen soylu sınıfın kızları ise bir lütuf olarak talep edilirdi, imparatorun onayladığı hiçbir şeyin geri çevrilmesine izin verilmezdi; bunun için ya kişinin ölmesi ya da bazı barbar damatlara sahip olması gerekirdi. **6.** *Vicennalia* zamanında İmparator'un maiyetinde hiç kimse yoktu ki, Gotlar tarafından topraklarından sürülmemiş ve Maximianus'a teslim olmamış olsun, bu insan ırkının zararına olmuştu böylece barbarların köleliğinden kaçarken Romalılara efendi oldular. **7.** Çevresindeki hizmetkarlar ve korumalarla Doğu'yu alay konusu yaptı.

XXXIX. 1. Sonunda arzu etmiş olduğu her şeyin caiz olduğunu düşündüğünden hevesleri için bu kanuna izin verdiğinde, son zamanlarda anne diye hitap ettiği *Augusta*'dan²⁷² bile uzak durmadı. **2.** Valeria özellikle bir eşe (*uxor*) sahip olduğu için onun bölgesinde daha güvende olacağını düşündüğünde, Maximianus'un ölümünden sonra ona gelmişti. **3.** Ama artık iğrenç yaratık şehvetle alevlenmişti. Matem süreci henüz tamamlanmadığından, kadın hala siyah elbiseler içindeydi. Maximianus ona evlenme teklifi için elçiler yolladığında, eğer Valeria teklifini kabul ederse, karısını boşayacağını söyledi. **4.** Valeria tek yapabildiği gibi özgürce cevap verdi: İlk olarak,

²⁷² Sözü edilen *Augusta* Diocletianus'un kızı ve Galerius'un karısı olan Valeria'dır. Onun Maximianus'un "annesi" olması, *Augustus*ların üvey oğul gibi ilan ettikleri *Caesar*lıktan ileri gelmektedir.

kocasının, onun babasının (Maximinus'un babasının) külleri henüz sıcak olduğundan matem giysileri içinde o evlilikle ilgilenemezdi; sonra ona sadık olan bir kadını boşayıp vicdansızca davranıyordu, kuşkusuz aynısını kendisine de yapacaktı; son olarak, onun ismindeki ve mevkisindeki bir kadına gelenek ve göreneklere hiçe sayıp ikinci bir kocayı tecrübe etmek yakışmazdı²⁷³. **5.** Onun söylemeye cesaret ettiği her şey adama (Maximinus'a) anlatıldı. Onun şehveti öfkeye ve çılgınlığa dönüştü. O, derhal kadını yasadışı ilan etti, malına mülküne el koydu, onu imparator maiyetinden uzaklaştırdı, onun hadımlarını işkencede öldürdü, bizzat onu annesiyle birlikte sürgüne yolladı, onu belli bir yere değil ancak alay eder gibi paldır küldür bir oraya bir buraya kovdu ve arkadaşlarını zina yapmakla suçlayıp mahkum etti.

XL. 1. Genç oğullarından şimdiden torunları olan çok seçkin bir kadın vardı. Valeria bu kadını ikinci annesi gibi seviyordu; Maximinus, onun kendisini bu kadının öğüdüyle reddettiğinden kuşkulandı. Onu rezillikle öldürmesi için valiye görev verdi. **2.** Eşit derecede soylu diğer iki kadın da, ona katıldılar; bunlardan bir tanesi, Vesta rahibesi olan bir kız çocuğunu Roma'da bıraktı, bu kadın o zamanlar Valeria'nın gizli bir arkadaşıydı; diğeri ise senatör bir eşe sahipti ama *Augusta*'ya çok fazla yakın değildi. Her ikisi de üstün fiziksel güzellikleri ve iffetleri yüzünden öldürüldü.

3. Kadınlar yargı için değil ama hakaret için aniden yakalandılar, zira onları suçlayacak herhangi bir davacı mevcut değildi. Başka suçlardan dolayı sanık olan, masum kadınlar aleyhinde aldaticı davranması için, cezalandırılmama umuduyla kandırılmış bir Yahudi bulundu. Adil ve sadık yargıç, taşlanarak öldürülmemek için şehrin dışına korumalarla çıktı. Bu tragedia Nicaea'da oynandı. **4.** Yahudi'ye işkenceler uygulandı; kendisine emredilmiş olanı söyledi; kadınlar onu yalanlamasınlar diye işkenceciler tarafından yumruklarla baskı altında tutuldular. Masumların götürülmeleri emredildi. Sadece iyiliği hak eden karısı için orada bulunan adamın değil ama olayın eşi görülmemiş haksızlığı nedeniyle oraya sürüklenmiş olan herkesin ağlamaları ve feryatları vardı. **5.** Ve halkın saldırısıyla cellatların ellerinden kapıp götürülmesinler diye, askeri üslupla toplanmış ve donanmış zırhlı süvariler ve okçular tarafından izlendiler. Böylece onlar infaza silahlı adamların kamalarının arasında götürüldüler. **6.** Aileleri kaçmakla meşgul oldukları için gömülmeden yere serilmişlerdi, arkadaşlarının gizli merhametlerinin onları gömmüş olması haricinde. Zina yapan adama, vaat edilmiş

²⁷³ Valeria'nın ikinci bir kocayı tecrübe etme konusunda çekingen tavrı Romalılıktan çok Hıristianlıktan ileri gelmektedir bkz. Creed, *De Mortibus Persecutorum.*, s. 116, not: 39.4. Bu durumda Lactantius yine Valeria'nın Hıristiyan olduğu imasında bulunmaktadır.

olan güvence (cezadan bağışıklık) verilmedi, ama darağacına asılırken bütün sırrı açığa çıkardı ve son nefesi ile orada bulunan herkese masum kadınların öldürülmüş olduğunu gösterdi.

XXI. 1. Ama Syria'nın ıssız çöllere sürüklenmiş olan *Augusta*, gizli görevliler aracılığıyla babası Diocletianus'u kendi talihsizliklerinden haberdar etti. **2.** O, Maximinus'a elçiler yolladı ve kızını ona geri göndermesini istedi; ama [bunun] hiçbir yararı olmadı. Tekrar tekrar yalvardı; ama o hala geri gönderilememişti. **3.** Son olarak, Diocletianus, ona kendisinin faydalarının hatırlatmasına aracılık etmesi için asker ve güçlü bir adam olan bir akrabasını seçti. O da görevini tamamlayamayıp yetersiz dualarını geri getirdi.

XLII. 1. Bu sırada, Constantinus'un emirleri üzerine büyük Maximianus'un heykelleri yıkılıyordu ve onun resmedildiği her tasvir kaldırılıyordu. Ve bu iki yaşlı adam çoğunlukla aynı anda resmedilmiş olduğu için, her ikisinin tasvirleri de aynı anda yok ediliyordu. **2.** Böylelikle, Diocletianus yaşarken, başka hiçbir imparatorun başına gelmemiş olanı gördüğünde iki kat acıya maruz kalıp, kendisinin ölmesi gerektiğine karar verdi. Kalbi kederle yandığı için ne uyuyabiliyor ne yiyebiliyordu, kendisini oraya buraya atıyordu. Yoğun gözyaşlarıyla iç çekerek ve inleyerek kah yatakta kah toprakta debeleniyordu. **3.** Böylece, yirmi yıl boyunca en talihli olan imparator, Tanrı tarafından sefil bir yaşama atılıp hem haksızlıklarla ezildi hem de nefret verici bir hayata getirildi, sonunda açlık ve ıstırap tarafından tüketildi²⁷⁴.

XLIII. 1. Akıbetini ve yıkılışını şu anda aktaracağım Tanrı'nın düşmanlarından biri hala hayattaydı. **2.** Maximianus tarafından kendisine yeğlendiği için Licinius'a karşı kıskançlık beslerken, onunla olan arkadaşlığını onaylamıştı ama yine de Constantinus'un kız kardeşini Licinius'a nişanladığını duyunca bu iki imparator arasındaki ilişkinin kendisine karşı oluşturulduğunu düşündü. **3.** Ve kendisi ittifakı ve Maxentius'un dostluğunu talep etmek için şehre gizlice elçiler gönderdi. Aynı zamanda içten bir üslupla ona yazdı. Elçiler nazikçe kabul edildiler, dostluk oluşturuldu ve ikisinin tasvirleri aynı anda yerleştirildi. **4.** Maxentius yardımı, tıpkı kutsalmış gibi zevkle kucakladı; zira sanki babasının ölümünün intikamını alacakmış gibi

²⁷⁴ Lactantius'un anlatımına göre Diocletianus, Maximinus'tan önce ölmüştür. Ayrıca Barnes, Diocletianus'un ölüm tarihinin 311 olduğunu iddia etmektedir bkz. Barnes, Lactantius and Constantine, s. 32-35.

Constantinus'a savaş ilan etmişti. **5.** Bu hususta bu ölümcül yaşlı adamın diğerlerinden kurtulmak amacıyla kendisine bir fırsat yaratmak için oğluyla bir anlaşmazlık uydurmuş olduğu şüphesi vuku buldu, ki onların tümünü ortadan kaldırdıktan sonra kendisinin ve oğlunun tüm dünyanın hakimi olduğunu ilan etti. **6.** Ama bu yanlıştı. Zira o şu amaca sahipti; hem oğlunu hem de diğerlerini yok edip kendisini ve Diocletianus'u yeniden hükümdarlığa koyacaktı.

XLIV. 1. Aralarındaki iç savaş çoktan başlamıştı²⁷⁵. Maxentius her ne kadar eğer şehrin kapıları dışına çıkarsa öleceği kehanetini almış olduğu için, kendisini Roma'ya kapatmış olsa da yine de savaş yetkin komutanlar tarafından yönetiliyordu. **2.** Maxentius hem babasının Severus'tan aldığı orduyu yeniden ele geçirmiş olduğu hem de kendisi yakınlarda Mauris ve Gaetulis'den bir ordu çıkarttığı için daha fazla kudrete sahipti. **3.** Mücadele, Constantinus'un cesaretini yenilediği ve “zafer ya da ölüm için hazır” olduğu, bütün birliklerini Roma şehrinin yakınına taşıdığı ve Milvius Köprüsü bölgesine dayandığı bir sonraki aşamaya kadar, Maxentius'un birliklerinin avantajı elinde tuttuğu yerde meydana geldi. **4.** Maxentius'un 27 Ekim'de (*a.d. sextum kalendas novembres*) imparatorluk gücünü ele geçirdiği ve *quinquennalia*'sının sonlandırıldığı gün yaklaşıyordu²⁷⁶. **5.** Constantinus rüyasında kalkanların üzerine Tanrı'nın ilahi işaretini damgalaması ve bu şekilde muharebeye girişmesi konusunda uyarıldı²⁷⁷. Kendisine emredilene yaptı ve en üst noktası kıvrılmış çaprazvari “X” harfi ile kalkanlarının üzerine İsa'yı damgaladı²⁷⁸. **6.** Bu işaretle donanmış olan ordu kılıçlara sarıldı. Bir imparatoru olmadan düşmana karşı ilerledi ve köprüyü geçti. Birlik safları eşit cephelerde birbirlerine girdiler ve her iki taraf da var gücüyle savaştı;

“Kaçış ne bunlar ne de şunlar için gözlendi.”²⁷⁹

7. Şehirde ayaklanma çıktı ve imparator devletin güvenliğine ihanet ettiği için hakaretlere uğratıldı. Ve o sırada – zira Maxentius kendi yıldönümü için oyunlar düzenliyordu – birden bire halk hep bir ağızdan Constantinus'un yenilemez olduğunu haykırıyordu. **8.** Bu sesle paniğe kapılıp koşarak uzaklaştı ve senatörlerden bazılarını

²⁷⁵ İç savaşın tarihi muhtemelen 312 yıldır bkz Barnes, *Constantine and Eusebius.*, s. 41.

²⁷⁶ Creed burada Lactantius'un iki hata yaptığını belirtmektedir. İlk olarak Constantinus'un Mulvius Köprüsü zaferinin tarihinin 27 Ekim (*a.d. VI kalendas novembres*) değil 28 Ekim (*a.d. V kalendas novembres*) söylemiş daha sonra da *quinquennalia*'nın (imparatorun ellinci yılının başlangıcının) 311 Ekim'de başlayıp, 312 yılının Ekim ayında sona ermesi gerektiğini ifade etmektedir bkz. Creed, *De Mortibus Persecutorum*, s.118-119, not: 44.7

²⁷⁷ Bu hikaye, Constantinus'un Hıristiyanlığı ile ilgili imada bulunan en erken kanıtlardandır. Ayrıca Eusebius da Lactantius'tan ve Constantinus'un ölümünden sonra bu rüyaya dair farklı bir anlatım sunmuştu (Eusebius, *VC*, 1.28-30).

²⁷⁸ Bahsi geçen işaret Labarum'dur: ☩

²⁷⁹ Vergilius, *Aeneas*, 10.757

çağırdıktan sonra *Sibylla* kitaplarının incelenmesini emretti, bu kitaplardan Roma'nın düşmanlarının o gün yok edileceği öğrenildi. **9.** Bu kehanetle, zafer umudu içinde ikna olup ilerledi, savaş hattına geldi. Köprü onun arkasından ikiye ayrıldı. O bunu gördüğünde savaş şiddetlendi ve Tanrı'nın eli savaş hattının üstündeydi. Maxentius'un ordusu ayaklar altına alındı, kendisi de kaçmaya hamledip yıkılmış olan köprüye doğru koştu ve bir yığın kaçak tarafından zorlanarak Tiber'e yuvarlandı.

10. Bununla birlikte en şiddetli savaş sona erdikten sonra Constantinus senato ve Roma halkının büyük coşkusuyla imparatorluk yetkisini üstlendiğinde, Maximinus'un hainliğini öğrendi, mektuplarını yakaladı, heykellerini ve tasvirlerini buldu. **11.** Senato, Maximinus'un kendisi için olduğunu iddia ettiği en üstün unvanın (*Augustus*), yiğitliği sebebiyle Constantinus için [uygun] olduğunu kararlaştırdı; Maximinus'a şehrin özgürlük zaferi bildirildiğinde, o bunu kendisinin yenilgiye uğratılmış olmasından başka bir şekilde algılamadı. **12.** Daha sonra senatonun bu kararını öğrendiğinde gazapla öylesine yanıp tutuştu ki düşmanlığını açıkça beyan edip en yüce İmparator'a karşı alaylarla karışık hakaretler zikretti.

XLV. 1. Constantinus şehirdeki meseleleri düzenlediğinde hemen sonraki kış Mediolanum'a (Milano) gitmişti. Aynı yere Licinius eşini (Constantia) almak üzere geldi. **2.** Maximinus, onların düğün töreninin formaliteleriyle meşgul olduklarını anladığı zaman, kışın şiddeti zirvesindeyken ordusunu Syria'dan çıkardı ve yürüyüşünün seviyesini iki katı arttırdıktan sonra, yolculuktan yorgun düşmüş bir orduyla Bithynia'ya koşturdu. **3.** Zira şiddetli yağmur, kar, çamur ve soğuk ve sıkıntı her cins yük hayvanının kaybına sebep oldu, bunların yol boyunca acıklı katliamı şimdiden gelecekteki savaşın manzarasını ve askerler için de aynı hezimetin olacağını bildiriyordu. **4.** Maximinus kendi sınırları içinde oyalanmadı ancak derhal boğazı geçip silahlanmış Byzantium'un kapılarına yanaştı. Orada Licinius tarafından bu tarz durumlar için yerleştirilmiş olan rezerv birlikleri vardı. Maximinus, ilk olarak onları hediyelerle ve vaatlerle ikna etmeyi daha sonra da zor kullanarak ve saldırarak caydırmayı denedi. Ama ne güç gösterisi ne de vaatler etkili oldu. **5.** Askerler sadakat yoksunluğundan değil de, sayılarına olan güven eksikliğinden teslim olduğu zaman, o süre boyunca İmparator'a habercilerin ve mektupların yollandığı on bir gün çoktan bitmişti. Buradan Heracleia'ya²⁸⁰ hareket etti ve orada da aynı nedenle alıkonulup

²⁸⁰ Perinthus'un daha sonraki (Bizans döneminde) ismidir.

birkaç günlük zaman kaybetti. **6.** Maximinus, Perinthus'un²⁸¹ teslimiyetini aldıktan sonra bir süre oyalanıp bir istasyona on sekiz mil ilerlerken Licinius da şimdiye kadar yürüyüşünü hızlandırarak birkaç birlikle Hadrianopolis'e varmıştı; Licinius eşit mil uzaklıktaki ikinci istasyonu zapt ettiği için, daha fazla uzağa gidemedi. **7.** Ki Licinius, en yakın yerlerden mümkün olduğunca çok birlik toplayıp çarpışma amacı ya da zafer umudundan ziyade onu geciktirmek için, Maximinus'a karşı ilerledi; çünkü Maximinus, **8.** yetmiş bin silahlı adamdan oluşan bir orduyu yönetirken kendisi güçlkle otuz bin sayısını toparlayabilmişti. Zira onun askerleri farklı bölgelere dağılmıştı ve zaman kısıtlı olduğu için hepsinin bir araya toplanması mümkün değildi.

XLVI. 1. Böylece, ordular birbirine yaklaştıkça şimdi kısa süre içinde bir savaş meydana gelecek gibi görünüyordu. **2.** O zaman Maximinus İüppiter'e bu tarzda bir adak adadı; eğer zaferi elde ederse, "Hıristiyan" ismini ortadan kaldıracak ve tamamen silecekti. **3.** Sonra ertesi gece Licinius uyurken Tanrı'nın bir meleği yanında durdu, onu çabucak kalkması ve ordusuyla birlikte en yüce Tanrı'ya yakarması konusunda uyardı; eğer bunu yaparsa zafer onun olacaktı. **4.** Bu sözlerden sonra rüyasında, ayağa kalktığını ve aynı meleğin kendisinin yanında dikilerek, ona nasıl ve hangi sözlerle yakarması gerektiği konusunda öğüt verdiğini gördü. **5.** Sonra uykusu dağılınca bir katip çağırılmasını emretti ve şu sözleri yazdırdı:

"Ey Yüce Tanrı, sana yalvarız; Ey Kutsal Tanrı, sana yalvarız. **6.** Tüm yargıyı sana havale ederiz, güvenliğimizi sana havale ederiz, imparatorluğumuzu sana havale ederiz. Senin sayende yaşarız, senin sayende zafere ve mutluluğa ulaşırız. Ey Yüce, Ey Kutsal Tanrı, duy dualarımızı; kollarımızı sana uzatırız; duy Ey Kutsal, Ey Yüce Tanrı."²⁸²

Bunlar, **7.** çok sayıda el ilanına yazıldı, ve her biri kendi askerlerine öğretsinler diye subaylara ve *tribunus*lara dağıtıldı. Zaferin kendilerine cennetten bildirildiğine inandıkları için, cesaretleri artmıştı. **8.** İmparator savaş günü için Maximinus'a ünvanının verildiği sekizinci yılı tamamladığı 1 Mayıs'ı (*kalendarum maiarum*) belirledi; böylece özellikle kendi yıl dönümünde yenilgiye uğrayacaktı, tıpkı Maxentius'un Roma'da yenilmiş olduğu gibi. **9.** Maximinus bir an önce önden gitmek istedi; yıldönümünün ertesi gününü zafer ilan etmek için 1 Nisan sabahı savaş hattını

²⁸¹ Tekirdağ'da bulunan antik Roma kenti; Marmara Ereğlisi.

²⁸² Licinius'un duasının farklı bir versiyonu Eusebius tarafından aktarılmıştır (VC, 4.19-20). Creed bu iki versiyonun bir farklılığına dikkat çekmektedir. Lactantius'un anlatımında "yüce/üstün Tanrı" yani diğer tanrılardan daha üstün bir Tanrı'nın varlığı vurgulanırken Eusebius "tek Tanrı" ifadesini kullanmıştır. Bkz. Creed, *De Mortibus Persecutorum*, s. 121, not: 46.3.

düzenledi. Maximinus'un ordugaha doğru hareket etmiş olduğu bildirildi. Birlikler silahlarına sarıldılar ve ona karşı ilerlediler. Aralarında Ergenus diye adlandırdıkları kıraç ve çıplak bir ova bulunuyordu. **10.** Şimdi her iki savaş hattı da görüş alanındaydı. Licinius'un kuvvetleri kalkanlarını yere koydular, miğferlerini çözdüler, subaylarının önderliğinde ellerini göğe doğru uzattılar ve imparatorlarının ardından dualarını zikrettiler. Yok olmaya mahkum olan birlik safları dua eden adamların mırıltılarını dinlediler. **11.** Duayı üç kez zikrettikten sonra şimdi cesaretle dolmuş bir şekilde miğferlerini başlarına tekrar geçirdiler ve kalkanlarını yerden aldılar. İmparatorlar bir konuşma yapmak için ilerlediler. **12.** Maximinus barışa doğru sürüklenemedi; zira Licinius'u küçümsedi ve onun birlikleri tarafından terk edileceğini düşündü, çünkü bağış yapma konusunda kendisi bonkörken Licinius cimriydi; Licinius'un ordusunu çok uğraşmadan alıp derhal iki kat kuvvetle Constantinus'a ilerlemek amacıyla savaşa girişti.

XLVII. 1. Bununla birlikte daha fazla yaklaşıldı, borazanlar çalındı, sancaklar görüldü. Liciniuslar bir hamle yapıp düşmanlarını ele geçirdiler. Ancak gerçekten ürkmüş olduklarından ne kılıçlarını çekebildiler ne de mızraklarını fırlatabildiler. **2.** Maximinus savaş hattını dolaştı ve Licinius'un askerlerini kah ricalarla kah hediyelerle kandırmaya çalıştı. Hiçbir şekilde dinlenmedi. Saldırıya uğradı ve kendi adamlarına kaçtı. Onun savaş hattı darmadağın edildi ve lejyonların bu denli büyük sayısı bu kadar az bir askeri güç tarafından kesilip biçildi. **3.** Hiç kimse onların şöhretlerini, yiğitliklerini, geçmişteki ödülleri hatırlamıyordu; sanki onlar savaşmaya değil de lanetlenmiş bir ölüme gelmiş gibiydiler, nitekim Yüce Tanrı, onları düşmanları tarafından katledilmeye gönderdi. Muazzam bir kalabalık çoktan yere serilmişti. **4.** Maximinus olayların düşündüğünden daha başka biçimde geliştiğini gördü. Mor kaftanı fırlatıp attı, üzerine köle giysisi geçirip kaçtı ve boğazı geçti. Ordusunun yarısı harap edilmişti diğer yarısı ise ya teslim olmuştu ya da kaçmaya teşebbüs etmişti; zira firari imparator kaçmanın utancını onları terk etmekle ortadan kaldırmıştı. **5.** Maximinus 1 Mayıs'ta, yani tek gece ve tek gün..., savaş alanından yüz altmış mil uzakta olduğu için Nicomedia'ya başka bir gece ulaştı ve saraydan çocuklarını, karısını ve birkaç arkadaşını kapıp Doğu'nun yolunu tuttu. Fakat kaçaklardan ve Doğu'dan asker toplamak için Cappadoccia'da durdu. Erguvan giysisi yeniden ele geçirdi.

XLVIII. 1. Licinius Maximinus'un ordusunun bir kısmını aldıktan ve askerleri

kendi ordusunda dağıttıktan sonra savaşın ardından birkaç gün içinde orduyu Bithynia'ya geçirdi ve Nicomedia'ya girdiğinde, yardımıyla zafer kazanmış olduğu Tanrı'ya şükranlarını sundu ve 13 Haziran'da kendisinin ve Constantinus'un üçüncü *consullüğünde*²⁸³, Kilise'nin yeniden canlandırılması hakkında yöneticilere gönderilen mektubun halka açık yerlerde asılmasını emretti²⁸⁴. Mektupta şöyle diyordu:

2. “Ben Constantinus *Augustus* ve ben Licinius *Augustus* Mediolanum yakınlarında mutlulukla bir araya geldiğimizde²⁸⁵ ve halkın menfaatine ve güvenliğine ilişkin bütün meseleleri dikkatle ele aldığımızda, diğer tüm şeyler arasında insanoğlunun çoğunluğu için yararlı olacağını gördüğümüz, Tanrısallığa²⁸⁶ olan saygıyı güvence altına alan bu şeylerin ilkin düzenlenmesi gerektiğine karar verdik, böylece hem Hıristiyanlara hem de tüm insanlığa her birinin dilediği dinin peşinden gitmesi için özgürlük fırsatı verebiliriz, bu sayede göksel makamda bizim için ve bizim gücümüz altında yaşayan herkes için durgun ve uygun bir kutsallık ortaya çıkabilir²⁸⁷. 3. Bu yüzden yüreğini Hıristiyanlığın adetlerine ya da kendisi için en uygun olduğunu hissettiği dine vermek isteyen hiç kimse için bu fırsatın geri çevrilmemesi gerektiğini düşündüğümüzden dolayı bu kararın sağlam ve en doğru yöntemle üstlenilmesi gerektiğine inandık, böylece özgür zihinlerle dinine itaat ettiğimiz yüce Tanrı her şeydeki alışıldık desteğini ve iyi niyetini bize sunabilir. 4. Bu sebeple, sizin Bağlılığınızın bilmesi bizi memnun eder ki, daha önce makamınıza gönderilen Hıristiyanlara ilişkin mektupların içerdiği bütün şartların tamamen bir kenara bırakılması, merhametimize tamamen uygunsuz ve yabancı görünen o önlemlerin yürürlükten kaldırılması gerektiğine ve Hıristiyanların dinine uymayı arzulayan her bir bireyin serbestçe ve açıkça, herhangi bir endişeye ve engellemeye mahal olmaksızın istediğini yapabilmesi gerektiğine karar verdik. 5. Bu aynı Hıristiyanlara dinlerini yaşamaları için özgür ve kesin bir izin verdiğimizizi bilirsiniz diye bunun tam olarak Dikkatinize sunulması gerektiğine inandık. 6. Ve siz bu hoşgörünün, bu insanlara tarafımızdan verildiğini kavradığınız zaman, sizin Sadakatiniz anlayacak ki diğerlerine de dönemimizin huzur anlayışının bir parçası olarak, kendi dinlerini ve ibadetlerini izlemeleri için aynı şekilde serbestçe izin verildi, böylece her kişi seçtiği herhangi bir

²⁸³ 313 yılıdır.

²⁸⁴ Söz konusu mektup bugün Milano Emirnamesi olarak adlandırılan hoşgörü emirnamesidir. Emirnamenin Grekçe versiyonu Eusebius tarafından not edilmiştir (Eusebius, *HE*, 10.5.2-14).

²⁸⁵ Bkz. *DMP*, 45.1.

²⁸⁶ Creed burada kullanılan *divinitatis* ifadesine dikkat çekmektedir. Creed'e göre “tanrılar” ifadesinden ziyade “tanrısallık” ifadesinin kullanılması, monotheist bir eğilimin göstergesidir bkz. Creed, *De Mortibus Persecutorum*, s. 122, not: 48.4.

²⁸⁷ Bu cümleler Hıristiyanlara dini özgürlük fırsatı verildiğinin açık ifadeleridir.

ibadetle meşgul olmak için özgür bir fırsata sahip olabilir. Bizler bunu hiçbir kültün ya da dinin tarafımızdan zarar görmediğini garantilemek için yaptık.

7. Biz ayrıca karar verdik ki; bir kitle olarak Hıristiyanlar hakkında aşağıda buyurduğumuz şekilde hüküm vermeliyiz: şayet şimdiye kadar, Hıristiyanların önceleri toplandığı yerler herhangi bir kimseden veya hazinemizden birileri tarafından satın alınmışsa ve haklarında, sizin makamınıza gönderilen mektuplarda şimdiden önce kesin bir kuralın bahsedildiği bu aynı yerleri, hiç para almadan ya da ödeme rica etmeden ve engel ve belirsizlik soruları olmaksızın iade etmelidir; **8.** bu tür yerleri hediye olarak alanlar onları aynı şekilde bu aynı Hıristiyanlara derhal fakat daha hızlı bir biçimde geri vermelidirler; onları hem satın alanlar hem de hediye olarak kabul edenler, cömertliğimizden faydalanmak istiyorlar ise onların kazançlarının bizim merhametimize sığınması için bir temsilci gönderilmesi talebinde bulunulmalıdır. Bütün bu yerler derhal, sizin aracılığınızla ve hiçbir gecikme olmadan Hıristiyan camiaya teslim edilmelidir.

9. Ve bu aynı Hıristiyanların sadece toplana geldikleri yerlere değil, sadece bireysel mülkiyetleri değil fakat aynı zamanda Hıristiyan cemaate ve Kilise'ye ait oldukları bilinen mülkün –bu kiliseler için, kişiler için değil– yukarıda açıkladığımız hukuk çerçevesinde, bütün bu şüphe ve tartışma olmadan bu aynı Hıristiyanlara geri verilmesini emredeceksiniz. Bu onların kilisesi ve topluluğu içindir, yukarıda belirtilen ilkeyi her zaman koruyarak, bu aynı mülkü iade edecek olanlar, bunun için bir bedel almamasını tembih ettiğimiz gibi, bizim cömertliğimizden bir tazminatı elde etmeyi umut edebilirler. **10.** Bütün bu meselelerde, bizim talimatlarımız daha hızlı bir şekilde uygulanabilsin ve merhametimiz kamu huzurunun çıkarlarına böylece hizmet etsin diye daha önce bahsedilen Hıristiyan cemaatine en etkin desteği vermek zorundasınız. **11.** Bu şekilde, yukarıda açıkladığımız gibi, meydana gelecek ki böylesi önemli meselelerde deneyim edindiğimiz, bizim yanımızda olan tanrısal lütuf her zaman halkın mutluluğuyla birlikte başarılarımızı arttırmaya devam edecek. **12.** Ayrıca, bu sayede bu kanunun ve bizim cömertliğimizin karakteri herkesin bilgisine sunulabilsin diye, bu belgeyi her yerde kendi ilanınızın üzerinde yayınlamak sizin için arzu edilen bir şey olacaktır, bu belgenin herkesin dikkatine sunulmasıyla cömertliğimizi ifade eden ferman gizli kalmayacaktır.”

13. Bu mektup neşredildikten sonra, Licinius bir de sözlü olarak toplanma yerlerinin ilk hallerine döndürüleceği çağrısında bulundu. Böylece, Kilise'nin devrilmesinden yeniden kurulmasına kadar aşağı yukarı on yıl, dört ay geçti.

XLIX. 1. Diğer yandan Licinius, ordusuyla birlikte tiranın peşindeyken kaçak geri çekildi ve tekrar Taurus Dağlarının dar geçitlerinin yolunu tuttu. Aynı yere savunma hatları ve kuleler inşa ederek Licinius'un yolunu tıkamaya çalıştı ve o zaman galipler her şeyi yerinden çıkarıp yarıp geçtiği için en sonunda Tarsus'a sığındı. **2.** Orada kara ve denizle çevrelenmişken ve herhangi bir yere kaçma umudu olmaksızın, Tanrı'nın onun kafasının içine sokmuş olduğu hastalıkların devasıymış gibi, zihinsel ıstırapı ve korkusundan kurtulmak için ölüme sığındı. **3.** Ama ilkin, tıpkı son bir kez [ziyafetin] tadını çıkardıklarını zanneden insanların yaptığı gibi, kendisini tıka basa yemekle ve şarapla doyurdu; ancak bu suretle zehri içti. Tıklım tıklım olan midесinin geri teptiği zehrin gücü şuan için tesir edemedi fakat zehir hastalığı, nefes aldığı müddetçe eziyetini çekeceği veba benzeri kötü huylu bir derde dönüştürdü. **4.** Pek yakında zehir ona şiddetli bir biçimde etkisini göstermeye başladı. Zehrin gücü midесini azdırdığında²⁸⁸ katlanılmaz acı onu öylesine meczup etmişti ki, o dört gün boyunca delilikle kudurmuş bir halde ellerine toprak alıp sanki açmış gibi yutuverdi. **5.** Çok fazla acı veren eziyetten sonra, başını duvarlara vurduğu için gözleri yuvalarından fırladı. Bu aşamada en nihayetinde görme yetisini kaybedince Tanrı'nın beyaz giysili hizmetkarlarının kendisini yargıladığını görmeye başladı. **6.** Bu yüzden, işkence gören adamlar gibi haykırıyordu ve eylemleri kendisinin değil diğerlerinin yapmış olduğunu anlatıyordu. Daha sonra sanki buna ıstırapları tarafından mecbur kalmış gibi, kendisine merhamet edilmesi için tekrar tekrar günah çıkararak ve yalvararak, İsa'nın varlığını kabul etti²⁸⁹. **7.** Böylece adeta yakılıyormuşçasına çıkardığı iniltiiler arasında, suçlu ruhunu ölümün nefret verici bir türüne teslim etti.

L.1. Bu şekilde Tanrı, kendi isminin tüm zalimlerini yenilgiye uğrattı, böylelikle geriye onların ne soyu ne de kökeni kaldı. **2.** Zira Licinius yüce gücü eline aldığıında ilk olarak özellikle, kızgın Maximinus'un kendisinin ölmesi gerektiğini düşündüğü halde firarından (Valeria'nın firarı) sonra bile yok etmeye cesaret edemediği Valeria'nın, aynı zamanda Valeria'nın kısır olduğundan ötürü evlat edindiği, bir cariyeden doğma olan Candidianus'un da öldürülmesini emretti. **3.** Ancak kadın Licinius'un galibiyetini öğrendiğinde, elbisesini değiştirdikten sonra Candidianus'un kaderini gözetlemek üzere imparatorun mahiyetine karıştı; Candidianus kendisini

²⁸⁸ Creed burada güçlü zehrin azgın bir iltihaba yol açtığını not etmiştir.

²⁸⁹ Maximinus'un ölümünden önceki son günleri için Eusebius da bilgi vermektedir (*HE*, 9.10.3-15, *VC*, 1.59).

Nicomedia’da takdim etmiş olduğu ve yüksek bir mevkiye atanmış gibi görüldüğü için, bu tür bir kaderden korkmuyorken öldürüldü. **4.** Onun akıbetini duyması üzerine, Valeria derhal kaçtı. Keza Severus’un artık olgun yaşlarında olan, Maximinus’un ölümünden sonra mor kaftanı üstlenmeye niyetlenmiş gibi firari onu (Maximinus’u) savaş hattından beri takip etmiş olan oğlu Severianusu da²⁹⁰, idama mahkum edip ortadan kaldırdı. **5.** Bunların hepsi, Valeria hariç, uzun süredir kötü bir adam olarak korktukları Licinius²⁹¹ yerine Maximinus’un yanında olmayı tercih ettiler, ki Valeria kendi haklı olarak Maximianus’un tüm servetini Licinius’a bırakmayı reddettiği gibi aynı zamanda Maximinus’a da bırakmayı reddetti. **6.** Licinius ayrıca, Maximinus’un şimdi sekiz yaşında olan oğlu Maximus’u ve Candidianus’la nişanlanmış olan yedi yaşındaki kızını öldürdü. Ama önce onların annesi²⁹² Orontes’e²⁹³ baş aşağı atıldı; ki o bizzat, bu iffetli kadınların sık sık burada boğulmalarını emretmişti. **7.** Böylece bütün dinsizler Tanrı’nın gerçek ve adil yargısı sayesinde başkalarına çektirdiklerinin aynalarına maruz kaldılar.

LI. 1. Çeşitli eyaletler içinde köylü giysisiyle on beş aydır dolanıyor olan Valeria da en nihayetinde Thessallonica²⁹⁴ yakınlarında tanındı, tutuklandı ve annesiyle birlikte cezasını ödedi²⁹⁵. **2.** Birçokları acımayla böylesine büyük bir ölümü izlerken, kadınlar infaza götürüldüler ve kafaları kesildikten sonra bedenleri denize fırlatıldı. Böylece, iffetleri ve mevkileri onların sonları oldu²⁹⁶.

LII. 1. Bütün bu şeylerin, hem böylesi büyük olayların anısı silinmesin diye hem de onların tarihini yazmak isteyen hiç kimse, bu adamların Tanrı’ya karşı günahlarının ya da Tanrı’nın onlar üzerindeki yargısının üstünü kapatarak gerçeği çarpıtmamasın diye aslına uygun olarak -zira bilen bir kişiden bahsediyorum- harflere aktarılması gerektiğini düşündüm. **2.** En nihayetinde yukardan yeryüzünü gözleyen Tanrı’nın ebedi iyiliğine şükranlarımızı sunmalıyız; çünkü o bir kısmı aç gözlü kurtlar tarafından zarar görmüş bir kısmı da gerçekten dağılmış sürüsünü canlandırmayı ve tekrar bir araya

²⁹⁰ Severianus’a dair bilgimiz bu pasajla sınırlıdır.

²⁹¹ Lactantius’un Licinius’a olan tavrının burada değiştiği görülmektedir. Eser boyunca üstü kapalı bir Licinius antipatisi sezilmektedir nihayet Lactantius, Hıristiyan olduğunu ima ettiği Valeria ve diğerlerinin ölümleri sebebiyle Licinius’u “kötü” bir adam olarak addetmektedir.

²⁹² Maximinus’un karısının ismi ya da kimliği hakkında bir şey bilinmemektedir bkz. T.D. Barnes, (1999), *The Wife of Maximinus*, *Classical Philology*, Vol. 94, No. 4, s. 460..

²⁹³ Orontes, Türkiye Hatay ilinden geçerek Akdeniz’e dökülen Asi Nehri’dir.

²⁹⁴ Bugünkü Selanik.

²⁹⁵ Valeria’nın kesin ölüm tarihi için bkz. Creed, *De Mortibus Persecutorum*, s. xxxiii.

²⁹⁶ Burada Lactantius’un iffet yerine kullandığı ifade *pudicitia* (saflık, iffet) olmuştur. Lactantius’un burada Valeria ve Prisca’nın Hıristiyan ya da Hıristiyanlığa meğilli kişiler olduğunu ima ettiği düşünülmektedir.

getirmeyi ve ilahi sürünün otlaklarını ayakları altında çiğnemiş, yuvalarını yerle bir etmiş olan kötü canavarların kökünü kazımayı uygun görmüştür. **3.** İlk önce Diocletianus ve Maximianus tarafından büyük bir kibirle üstlenilen ve daha sonra onların ardıllarına devredilip saygınlık kazanan, soylar boyunca görkemli ve ünlü olan bu Iuppiter ve Hercules soyadları şimdi nerededir? Tanrı onları elbette yıkmış ve yeryüzünden silmiştir. **4.** O halde coşkuyla Tanrı'nın galibiyetini kutlayalım, yineleyelim Efendi'nin zaferini övgülerle, kutlayalım bunu gece gündüz dualarla, O'nun halkına on yıl sonra bahsettiği barışın ebediyen devam etmesi için bunu kutlayalım. **5.** Bilhassa Tanrı tarafından duyulmaya layık olan sen çok sevgili Donatus, Efendi'ye merhametini kulları için şevkatli ve ılımlı bir şekilde sürdürmesi için, şeytanın tuzaklarını ve saldırılarını halkından uzak tutması için, gelişmeye başlarken Kilise'nin sakinliğini gözetmesi için yalvar.

3.2. DE MORTIBUS PERSECUTORUM: LATINCE METIN

LUCII CAECILII LIBER AD DONATUM CONFESSOREM DE MORTIBUS PERSECUTORUM

I. 1. Audivit dominus orationes tuas, Donate carissime, quas in conspectu eius per omnes horas <cotidie fundebas, ceterorumque> fratrum nostrorum, qui gloriosa confessione sempiternam sibi coronam pro fidei meritis quaesierunt. **2.** Ecce, deletis omnibus adversariis, restituta per orbem tranquillitate, profligata nuper ecclesia rursus exurgit et maiore gloria templum dei, quod ab impiis fuerat eversum, misericordia domini fabricatur. **3.** Excitavit enim deus principes qui tyranorum nefaria et cruenta imperia resciderunt <et> humano generi providerunt, ut iam quasi discusso tristissimi temporis nubilo mentes omnium pax iucunda et serena laetificet. **4.** Nunc post atrae tempestatis violentos turbines placidus aer et optata lux refulsit. Nunc placatus servorum suorum <precibus> deus iacentes et afflictos caelesti auxilio sublevavit, nunc maerentium lacrimas extincta impiorum conspiratione detersit. **5.** Qui insultaverant deo, iacent, qui templum sanctum everterant, ruina maiore ceciderunt, qui iustos excarnificaverunt, caelestibus plagis et cruciatibus meritis nocentes animas profuderunt. **6.** Sero id quidem, sed graviter ac digne. **7.** Distulerat enim poenas eorum deus, ut ederet in eos magna et mirabilia exempla, quibus posteri discerent et deum esse unum et eundem iudicem digna videlicet supplicia impiis ac persecutoribus inrogare. **8.** De quo exitu <eorum testificari> placuit, ut omnes qui procul remoti fuerunt vel qui postea futuri sunt, scirent quatenus virtutem ac maiestatem suam in exstinguendis delendisque nominis sui hostibus deus summus ostenderit. Ab re tantum non est, si a principio, ex quo est ecclesia constituta, qui fuerint persecutores <eius> et quibus poenis in eos caelestis iudicis severitas vindicaverit, exponam.

II. 1. Extremis temporibus Tiberii Caesaris, ut scriptum legimus, dominus noster Iesus Christus a Iudaeis cruciatus est post diem decimum Kalendas Apriles duobus Geminis consulibus. **2.** Cum resurrexisset die tertio, congregavit discipulos, quos metus comprehensionis eius in fugam verterat, et diebus XL cum his commoratus aperuit corda eorum et scripturas interpretatus est, quae usque ad id tempus obscurae atque involutae fuerunt, ordinavitque eos et instruxit ad praedicationem dogmatis ac doctrinae suae disponens testamenti novi sollemnem disciplinam. **3.** Quo officio repleto circumvolvitur eum procella nubis et subtractum oculis hominum rapuit in caelum. **4.** Et inde discipuli, qui tunc erant undecim, adsumptis in locum Iudae proditoris Mathia <et>

Paulo dispersi sunt per omnem terram ad evangelium praedicandum, sicut illis magister dominus imperaverat. Et per annos XXV usque ad principium Neroniani imperii per omnes provincias et civitates ecclesiae fundamenta miserunt. **5.** Cumque iam Nero imperaret, Petrus Romam advenit et editis quibusdam miraculis, quae virtute ipsius dei data sibi ab eo potestate faciebat, convertit multos ad iustitiam deoque templum fidele ac stabile collocavit. **6.** Qua re ad Neronem delata cum animadverteret non modo Romae, sed ubique cotidie magnam multitudinem deficere a cultu idolorum et ad religionem novam damnata vetusta transire, ut erat execrabilis ac nocens tyrannus, prosilivit ad excidendum caeleste templum delendamque iustitiam et primus omnium persecutus dei servos Petrum cruci adfixit, Paulum interfecit. **7.** Nec tamen habuit impune. Respexit enim deus vexationem populi sui. Deiectus itaque fastigio imperii ac devolutus a summo tyrannus impotens nusquam repente comparuit, ut ne sepulturae quidem locus in terra tam malae bestiae appareret. **8.** Unde illum quidam deliri credunt esse translatum ac vivum reservatum, Sibylla dicente matricidam profugum a finibus <terrae> esse venturum, ut quia primus persecutus est, idem etiam novissimus persequatur et antichristi praecedat adventum, **9.** <quod ne>fas est crede re; sicut duos prophetas vivos esse translatos in ultima <tempora> ante imperium Christi sanctum ac sempiternum, cum descendere coeperit, <quidam sanctor>um pronuntiant, eodem modo etiam Neronem venturum putant, <ut praecu>rsor diaboli ac praevius sit venientis ad vastationem terrae et huma<ni ge>neris eversionem.

III. 1. Post hunc interiectis aliquot annis alter non minor tyrannus <Domitianus> ortus est. Qui cum exerceret invisam dominationem, subiectorum tamen cervicibus incubavit quam diutissime tutusque regnavit, donec impias manus adversus dominum tenderet. **2.** Postquam vero ad persequendum iustum populum instictu daemonum incitatus est, tunc traditus in manus inimicorum luit poenas. Nec satis ad ultionem fuit quod est interfectus domi; etiam memoria nominis eius erasa est. **3.** Nam cum multa mirabilia opera fabricasset, cum Capitolium aliaque nobilia monumenta fecisset, senatus ita nomen eius persecutus est, ut neque titulorum eius relinquerentur ulla vestigia, gravissime decretis etiam mortuo notam inureret ad ignominiam sempiternam. **4.** Rescissis igitur actis tyranni non modo in statum pristinum ecclesia restituta est, sed etiam multo clarius ac floridius enituit, secutisque temporibus, quibus multi ac boni principes Romani imperii clavum regimenque tenuerunt, nullos inimicorum impetus passa manus suas in orientem occidentemque porrexit, **5.** ut iam nullus esset terrarum

angulus tam remotus quo non religio dei penetrasset, nulla denique [dei] natio tam feris moribus vivens, ut non suscepto dei cultu ad iustitiae opera mitesceret. Sed enim postea longa pax rupta est.

IV. 1. Extitit enim post annos plurimos execrabile animal Decius, qui vexaret ecclesiam; quis enim iustitiam nisi malus persequatur? **2.** Et quasi huius rei gratia proventus esset ad illud principale fastigium, fuere protinus contra deum coepit, ut protinus caderet. **3.** Nam profectus adversum Carpos, qui tum Daciam Moesiamque occupaverant, statimque circumventus a barbaris et cum magna exercitus parte delectus ne sepultura quidem potuit honorari, sed exutus ac nudus, ut hostem dei oportebat, pabulum feris ac volucris iacuit.

V. 1. Non multo post Valerianus quoque non dissimili furore correptus impias manus in deum intenderit et multum quamvis brevi tempore iusti sanguinis fudit. At illum deus novo ac singulari poenae genere adfecit, ut esset posteris documentum adversarios dei semper dignam scelere suo recipere mercedem. **2.** Hic captus a Persis non modo imperium, quo fuerat insolenter usus, sed etiam libertatem, quam ceteris ademerat, perdidit vixitque in servitute turpissime. **3.** Nam rex Persarum Sapor, is qui eum ceperat, si quando liberavit aut vehiculum ascendere aut equum, inclinare sibi Romanum iubebat ac terga praebere et imposito pede super dorsum eius illud esse verum dicebat exprobrans ei cum risu, non quod in tabulis aut parietibus Romani pingerent. **4.** Ita ille dignissime triumphatus aliquamdiu vixit, ut diu barbaris Romanum nomen ludibrio ac derisui esset. **5.** Etiam hoc ei accessit ad poenam, quod cum filium haberet imperatorem, captivitatis suae tamen ac servitutis extremae non invenit ultorem nec omnino repetitus est. **6.** Postea vero quam pudendam vitam in illo dedecore finivit, derepta est ei cutis et exuta visceribus pellis infecta rubro colore, ut in templo barbarorum deorum ad memoriam clarissimi triumphi poneretur legatisque nostris semper esset ostentui, ne nimium Romani viribus suis fiderent, cum exuvias capti principis apud deos suos cernerent. **7.** Cum igitur tales poenas de sacrilegis deus exegerit, nonne mirabile est ausum esse quemquam postea non modo facere, sed etiam cogitare adversus maiestatem singularis dei regentis et continentis universa?

VI. 1. Aurelianus, qui esset natura vesanus et praeceps, quamvis captivitatem Valeriani meminisset, tamen oblitus sceleris eius et poenae iram dei crudelibus factis

laccessivit. Verum illi ne perficere quidem quae cogitaverat licuit, sed protinus inter initia sui furoris extintus est. **2.** Nondum ad provincias ulteriores cruenta eius scripta pervenerant, et iam Caenofrurio, qui locus est Thraciae, cruentus ipse humi iacebat falsa quadam suspicione ab amicis suis interemptus. **3.** Talibus et tot exemplis coerceri posteriores tyrannos oportebat: at hi non modo territi non sunt sed audacius etiam contra deum confidentiusque fecerunt.

VII. 1. Diocletianus, qui scelerum inventor et malorum machinator fuit, cum disperderet omnia, ne a deo quidem manus potuit abstinere. **2.** Hic orbem terrae simul et avaritia et timiditate subvertit. Tres enim participes regni sui fecit in quattuor partes orbe diviso et multiplicatis exercitibus, cum singuli eorum longe maiorem numerum militum habere contenderent, quam priores principes habuerant, cum soli rem publicam gererent. **3.** Adeo maior esse coeperat numerus accipientium quam dantium, ut enormitate indictionum consumptis viribus colonorum desererentur agri et culturae verterentur in silvam. **4.** Et ut omnia terrore complerentur, provinciae quoque in frustra concisae; multi praesides et plura officia singulis regionibus ac paene iam civitatibus incubare, item rationales multi et magistri et vicarii praefectorum, quibus omnibus civiles actus admodum rari, sed condemnationes tantum et proscriptiones frequentes, exactiones rerum innumerabilium non dicam crebrae, sed perpetuae, et in exactionibus iniuriae non ferendae. **5.** Haec quoque tole rari <non> possunt quae ad exhibendos milites spectant. Idem insatiabili avaritia thesauros num quam minui volebat, sed semper extraordinarias opes ac largitiones congerebat, ut ea quae recondebat integra atque inviolata servaret. **6.** Idem cum variis iniquitatibus immensam faceret caritatem, legem pretiis rerum venalium statuere conatus est; **7.** tunc ob exigua et vilia multus sanguis effusus, nec venale quicquam metu apparebat et caritas multo deterius exarsit, donec lex necessitate ipsa post multorum exitium solveretur. **8.** Huc accedebat infinita quaedam cupiditas aedificandi, non minor provinciarum exactio in exhibendis operariis et artificibus et plaustris, omnia quaecumque sint fabricandis operibus necessaria. **9.** Hic basilicae, hic circus, hic moneta, hic armorum fabrica, hic uxori domus, hic filiae. Repente magna pars civitatis exciditur. Migrabant omnes cum coniugibus ac liberis quasi urbe ab hostibus capta. **10.** Et cum perfecta haec fuerant cum interitu provinciarum, "non recte facta sunt", aiebat, "alio modo fiant." Rursus dirui ac mutari necesse erat iterum fortasse casura. Ita semper dementabat Nicomediam studens urbi Romae coaequare. **11.** Iam illud praetereo, quam multi perierint possessionum aut opum

gratia. Hoc enim usitatum et fere licitum consuetudine malorum. **12.** Sed in hoc illud fuit praecipuum, quod ubicumque cultiorem agrum viderat aut ornatius aedificium, iam parata domino calumnia et poena capitalis, quasi non posset rapere aliena sine sanguine.

VIII. 1. Quid frater eius Maximianus, qui est dictus Herculus? Non dissimilis ab eo: nec enim possent in amicitiam tam fidelem cohaerere, nisi esset in utroque mens una, eadem cogitatio, par voluntas, aequa sententia. **2.** Hoc solum differebant, quod avaritia maior in altero fuit, sed plus timiditatis, in altero vero minor avaritia, sed plus animi, non ad bene faciendum sed ad male. **3.** Nam cum ipsam imperii sedem teneret Italiam subiacerentque opulentissimae provinciae, vel Africa vel Hispania, non erat in custodiendis opibus tam diligens, quarum illi copia suppetebat. **4.** Et cum opus esset, non deerant locupletissimi senatores qui subornatis indiciis affectasse imperium dicerentur, ita ut effoderentur assidue lumina senatus. Cruentissimus fiscus male partis opibus affluebant. **5.** Iam libido in homine pestifero non modo ad corrumpendos mares, quod est odiosum ac detestabile, verum etiam ad violandas primorum filias. Nam quacumque iter fecerat, avulsae a complexu parentum virgines statim praesto. **6.** His rebus beatum se iudicabat, his constare felicitatem imperii sui putabat, si libidini et cupiditati malae nihil denegaret. **7.** Constantium praetereo, quoniam dissimilis ceterorum fuit dignusque qui solus orbem teneret.

IX. 1. Alter vero Maximianus, quem sibi generum Diocletianus asciverat, non his duobus tantum quos tempora nostra senserunt sed omnibus qui fuerunt malis peior. **2.** Inerat huic bestiae naturalis barbaries, effertitas a Romano sanguine aliena: non mirum, cum mater eius Transdanuviana infestantibus Carpis in Daciam novam transiecto amne confugerat. **3.** Erat etiam corpus moribus congruens, status celsus, caro ingens et in horrendam magnitudinem diffusa et inflata. **4.** Denique et verbis et actibus et aspectu terrori omnibus ac formidini fuit. Socer quoque eum metuebat acerrime, cuius timoris haec fuit causa: **5.** Narseus rex Persarum concitatus domesticis exemplis avi sui Saporis ad occupandum Orientem cum magnis copiis inhiabat. **6.** Tunc Diocletianus, ut erat in omni tumultu meticulosus animique deiectus, simul et exemplum Valeriani timens, non ausus est obviam tendere, sed hunc per Armeniam misit ipse in Oriente subsistens et aucupans exitus rerum. **7.** Ille insidiis usus barbaros, quibus mos est cum omnibus suis ad bellum pergere, multitudine impeditos et sarcinis occupatos non difficiliter oppressit fugatoque Narseo rege reversus cum praeda et manubiis ingentibus

sibi attulit superbiam, Diocletiano timorem. **8.** In tantos namque fastus post hanc victoriam elevatus est, ut iam detrectaret Caesaris nomen. Quod cum in litteris ad se datis audisset, truci vultu ac voce terribili exclamabat "Quo usque Caesar?" **9.** Exinde insolentissime agere coepit, ut ex Marte se procreatum et videri et dici vellet tamquam alterum Romulum maluitque Romulam matrem stupro infamare, ut ipse diis oriundus videretur. **10.** Sed differo de factis eius dicere, ne confundam tempora. Postea enim quam nomen imperatoris accepit exuto socero, tum demum furere coepit et contemnere omnia. **11.** Diocles--<sic> enim ante imperium vocabatur--cum rem publicam talibus consiliis et talibus sociis everteret, cum pro sceleribus suis nihil non mereretur, tamdiu tamen summa felicitate regnavit, quamdiu manus suas iustorum sanguine non inquinaret. **12.** Quam vero causam persequendi habuerit exponam.

X. 1. Cum ageret in partibus Orientis, ut erat pro timore scrutator rerum futurarum, immolabat pecudes et in iecoribus earum ventura quaerebat. **2.** Tum quidem ministrorum scientes dominum cum adsisterent immolanti, imposuerunt frontibus suis immortale signum; quo facto fugatis daemonibus sacra turbata sunt. Trepidabant aruspices nec solitas in extis notas videbant et, quasi non litassent, saepius immolabant. **3.** Verum identidem mactatae hostiae nihil ostendebant, donec magister ille aruspicum Tagis seu suspitione seu visu ait idcirco non respondere sacra, quod rebus divinis profani homines interessent. **4.** Tunc ira furens sacrificare non eos tantum qui sacris ministrabant, sed universos qui erant in palatio iussit et in eos, si detrectassent, verberibus animadverti, datisque ad praepositos litteris, etiam milites cogi ad nefanda sacrificia praecepit, ut qui non paruissent, militia solverentur. **5.** Hactenus furor eius et ira processit nec amplius quicquam contra legem aut religionem dei fecit. **6.** Deinde interiecto aliquanto tempore in Bithyniam venit hiematum eodemque tum Maximianus quoque Caesar inflammatus scelere advenit, ut ad persequendos Christianos instigaret senem vanum, qui iam principium fecerat. Cuius furoris hanc causam fuisse cognovi.

XI. 1. Erat mater eius deorum montium cultrix, quae cum esset <mulier admodum superstitiosa>, dapibus sacrificabat paene cotidie ac vicinis suis epulas exhibebat. Christiani abstinebant, et illa cum gentibus epulante ieiuniis hi et orationibus insistebant. **2.** Hinc concepit odium adversus eos ac filium suum non minus superstitiosum querelis muliebribus ad tollendos homines incitavit. **3.** Ergo habito inter se per totam hiemem consilio cum nemo admitteretur et omnes de summo statu rei

publicae tractari arbitrarentur, diu senex furori eius repugnavit ostendens quam perniciosum esset inquietari orbem terrae, fundi sanguinem multorum; illos libenter mori solere; satis esse si palatinos tantum ac milites ab ea religione prohiberet. **4.** Nec tamen deflectere potuit praecipitis hominis insaniam. Placuit ergo amicorum sententiam experiri. **5.** Nam erat huius malitiae: cum bonum quid facere decrevisset, sine consilio faciebat, ut ipse laudaretur, cum autem malum, quoniam id reprehendum sciebat, in consilium multos advocabat, ut aliorum culpae adscriberetur quicquid ipse deliquerat. **6.** Admissi ergo iudices pauci et pauci militares, ut dignitate antecederent, interrogabantur. Quidam proprio adversus Christianos odio inimicos deorum et hostes religionum publicarum tollendos esse censuerunt, et qui aliter sentiebant, intellecta hominis voluntate vel timentes vel gratificari volentes in eandem sententiam congruerunt. **7.** Nec sic quidem flexus est imperator, ut accomodaret assensum, sed deos potissimum consulere statuit misitque aruspicem ad Apollinem Milesium. Respondit ille ut divinae religionis inimicus. **8.** Traductus est itaque a proposito, et quoniam nec amicis nec Caesari nec Apollini poterat reluctari, hanc moderationem tenere conatus est, ut eam rem sine sanguine transigi iuberet, cum Caesar vivos cremari vellet qui sacrificio repugnassent.

XII. 1. Inquiritur peragenda rei dies aptus et felix ac potissimum Terminalia deliguntur, quae sunt a.d. septimum Kalendas Martias, ut quasi terminus imponeretur huic religioni.

Ille dies primus leti primusque malorum
causa fuit,

quae et ipsis et orbi terrarum acciderunt. **2.** Qui dies cum illuxisset agentibus consulatum senibus ambobus octavum et septimum, repente adhuc dubia luce ad ecclesiam praefectus cum ducibus et tribunis et rationalibus venit et revulsis foribus simulacrum dei quaeritur, scripturae repertae incenduntur, datur omnibus praeda, rapitur, trepidatur, discurritur. **3.** Ipsi vero in speculis--in alto enim constituta ecclesia ex palatio videbatur--diu inter se concertabant, utrum ignem potius supponi oporteret. **4.** Vicit sententia Diocletianus cavens, ne magno incendio facto pars aliqua civitatis arderet. Nam multae ac magnae domus ab omni parte cingebant. **5.** Veniebant igitur praetoriani acie structa cum securibus et aliis ferramentis et immissi undique fanum

illud editissimum paucis horis solo adaequarunt.

XIII. 1. Postridie prosopositum est edictum quo cavebatur, ut religionis illius homines carerent omni honore ac dignitate, tormentis subiecti essent, ex quocumque ordine aut gradu venirent, adversus eos omnis actio valeret, ipsi non de iniuria, non de adulterio, non de rebus ablatis agere possent, libertatem denique ac vocem non haberent. **2.** Quod edictum quidam etsi non recte, magno tamen animo deripuit et conscidit, cum irridens diceret victorias Gothorum et Sarmatarum propositas. **3.** Statimque perductus non modo extortus, sed etiam legitime coctus cum admirabili patientia postremo exustus est.

XIV. 1. Sed Caesar non contentus est edicti legibus; aliter Diocletianum aggredi parat. **2.** Nam ut illum ad propositum crudelissimae persecutionis impelleret, occultis ministris palatio subiecit incendium, et cum pars quaedam conflagrasset, Christiani arguebantur velut hostes publici et [cum] ingenti invidia simul cum palatio Christianorum nomen ardebat: illos consilio cum eunuchis habito de extinguendis principibus cogitasse, duos imperatores domi suae paene vivos esse combustos. **3.** Diocletianus vero, qui semper se volebat videri astutum et intellegendem, nihil potuit suspicari, sed ira inflammatus excarnificari omnes suos protinus praecepit. **4.** Sedebat ipse atque innocentes igne torrebat; item iudices universi, omnes denique qui erant in palatio magistri data potestate torquebant. **5.** Erant certantes quis prior aliquid inveniret: nihil usquam reperiatur, quippe cum familiam Caesaris nemo torqueret. Aderat ipse et instabat nec patiebatur iram inconsiderati senis deflagrare. **6.** Sed quindecim diebus interiectis aliud rursus incendium molitus est, sed celerius animadversum, nec tamen auctor apparuit. **7.** Tunc Caesar medio hiemis profectioe parata prorupit eodem die, contestans fugere se, ne vivus arderet.

XV. 1. Furebat ergo imperator iam non in domesticos tantum, sed in omnes; et primam omnium filiam Valeriam coniugemque Priscam sacrificio pollui coegit. **2.** Potentissimi quondam eunuchi necati, per quos palatium et ipse ante constabat; comprehensi presbyteri ac ministri et sine ulla probatione aut confessione damnati cum omnibus suis deducebantur. **3.** Omnis sexus et aetatis homines ad exustionem rapti, nec singuli, quoniam tanta erat multitudo, sed gregatim circumdato igni ambiebantur; domestici alligatis ad collum molaribus mari mergebantur. **4.** Nec minus in ceterum

populum persecutio violenter incubuit. Nam iudices per omnia templa dispersi universos ad sacrificia cogeabant. **5.** Pleni carceres erant, tormentorum genera inaudita excogitabantur, et ne cui temere ius diceretur, arae in secretariis ac pro tribunali positae, ut litigatores prius sacrificarent atque ita causas suas dicerent, sic ergo ad iudices tamquam ad deos adiretur. **6.** Etiam litterae ad Maximianum atque Constantium commeaverant, ut eadem facerent: quorum sententia in tantis rebus expectata non erat. Et quidem senex Maximianus libens paruit per Italiam, homo non adeo clemens. **7.** Nam Constantius, ne dissentire a maiorum praeceptis videretur, conventicula, id est parietes, qui restitui poterant, dirui passus est, verum autem dei templum, quod est in hominibus, incolume servavit.

XVI. 1. Vexabatur ergo universa terra et praeter Gallias ab oriente usque ad occasum tres acerbissimi mae bestiae saeviebant.

2. non, mihi si linguae centum <sint> oraque centum,
ferrea vox, omnes scelerum comprehendere formas,
omnia poenarum percurrere nomina possim.

quae iudices per provincias iustis atque innocentibus intulerunt. **3.** Verum quid opus est illa narra re praecipue tibi, Donate carissime, qui praeter ceteros tempestatem turbidae persecutionis expertus es? **4.** Nam cum incidisses in Flaccinum praefectum, non pusillum homicidam, deinde in Hie roblem ex vicario praesidem, qui auctor et consiliarius ad faciendam persecutionem fuit, postremo in Priscillianum successorem eius, documentum omnibus invictae fortitudinis praebuisti. **5.** Novies enim tormentis cruciatibusque variis subiectus novies adversarium gloriosa confessione vicisti, novem proeliis diabolum cum satellitibus suis debellasti, novem victoriis saeculum cum suis terroribus triumphasti. **6.** Quam iucundum illud spectaculum deo fuit, cum victorem te cerne ret non candidos equos aut immanes elephantos, sed ipsos potissimum triumphatores currui tuo subiugantem! **7.** Hic est verus triumphus, cum dominatores dominantur. Victi enim tua virtute ac subiugati sunt, quandoquidem nefanda iussione contempta omnes apparatus ac terriculas tyrannicae potestatis fide stabili et robore animi profligasti. **8.** Nihil adversus te verbera, nihil unguiae, nihil ignis, nihil ferrum, nihil varia tormentorum genera valuerunt: adimere tibi fidem ac devotionem nulla vis potuit. **9.** Hoc est esse discipulum dei, hoc est militem Christi, quem nullus hostis

expugnet, nullus lupo de castris caelestibus rapiat, nullus laqueus iudicat, nullus dolor vincat, nullus cruciatus affligat. **10.** Denique post illas novem gloriosissimas pugnas, quibus a te diabolus victus est, non est ausus ulterius congregari tecum, quem tot proeliis expertus est non posse superari. **11.** Et cum tibi parata esset victrix corona, desiit amplius provocare, ne iam sumeres; quam licet non acceperis in praesenti, tamen integra tibi pro virtutibus tuis et meritis in regno domini reservatur. Sed redeamus ad ordinem rerum.

XVII. 1. Hoc igitur scelere perpetrato Diocletianus, cum iam felicitas ab eo recisset, perrexit statim Romam, ut vicennialium diem celebraret, qui erat futurus a.d. duodecimum Kalendas Decembres. **2.** Quibus sollempnibus celebratis cum libertatem populi Romani ferre non poterat, impatiens et aeger animi prorupit ex urbe impendentibus Kalendis Ianuariis, quibus illi nonus consultatus deferebatur. **3.** Tredecim dies tolerare non potuit, ut Romae potius quam Ravennae procederet consul, sed profectus hieme saeviente, frigore atque imbribus verberatus morbum levem, at perpetuam contraxit vexatusque per omne iter lectica plurimum vehebatur. **4.** Sic aestate transacta per circuitum ripae Istricae Nicomediam venit, morbo iam gravi insurgente; quo cum se premi videret, prolatus est tamen, ut circum quem fecerat dedicaret anno post vicennalia repleto. **5.** Deinde ita languore <est> oppressus, ut per omnes deos pro vita eius rogaretur, donec Idibus Decembribus luctus repente in palatio, maestitia et lacrimae iudicum, trepidatio et silentium tota civitate. **6.** Iam non modo mortuum, sed etiam sepultum dicebant, cum repente mane postridie pervagari fama quod viveret, domesticorum ac iudicum vultus alacritate mutari. **7.** Non defuerunt qui suspicarentur celari mortem eius, donec Caesar veniret, ne quid forte a militibus novaretur. **8.** Quae suspicio tantum valuit, ut nemo crederet eum vivere, nisi Kalendis Martiis prodisset, vix agnoscendus, quippe qui anno fere toto aegritudine tabuisset. **9.** Et ille Idibus Decembribus morte sopitus animam receperat, nec tamen totam. Demens enim factus est, ita ut certis horis insaniret, certis resipisceret.

XVIII. 1. Nec multis post diebus Caesar advenit, non ut patri gratularetur, sed ut eum cogeret imperio cedere. Iam conflixerat nuper <cum> Maximiano sene eumque terruerat iniecto armorum civilium metu. **2.** Aggressus est ergo Diocletianum primum molliter et amice, iam senem esse dicens, iam minus validum et administrandae rei publicae inhabilem; debere illum requiescere post labores. Simul et exemplum Nervae

proferebat, qui imperium Traiano tradidisset. **3.** Ille vero aiebat et indecens esse, si post tantam sublimis fastigii claritatem in humilis vitae tenebras decidisset, et minus tutum, quod in tam longo imperio multorum sibi odia quaesisset; **4.** Nervam vero uno anno imperantem, cum pondus et curam tantarum rerum vel aetate vel insolentia ferre non quiret, abiecissee gubernaculum rei publicae atque ad privatam vitam redisse, in qua consenuerat. Verum si nomen imperatoris cuperet adipisci, impedimento nihil esse quominus omnes Augusti nuncuparentur. **5.** At ille, qui orbem totum iam spe invaserat, quoniam sibi aut nihil praeter nomen aut <non> multum videbat accedere, respondit debere ipsius dispositionem in perpetuum conservari, ut duo sint in re publica maiores, qui summam rerum teneant, item duo minores, qui sint adiumento; inter duos facile posse concordiam servari, inter quattuor pares nullo modo. **6.** Si ipse cedere noluisset, se sibi consulturum, ne amplius minor et extremus esset. Iam fluxisse annos quindecim <quibus> in Illyricum id est ad ripam Danuvii relegatus cum gentibus barbaris luctaretur, cum alii intra laxiores et quietiores terras delicate imperarent. **7.** His auditis senex languidus, qui iam et Maximiani senis litteras acceperat scribentis quaecumque locutus fuisset, et didicerat augeri ab eo exercitum, lacrimabundus "Fiat" inquit "si hoc placet". **8.** Supererat ut communi consilio omnium Caesares legerentur. "Quid opus est consilio, cum sit necesse illis duobus placere quicquid nos fecimur?"--"Ita plane. Nam illorum filios nuncupari necesse est." **9.** Erat autem Maximiano <filius> Maxentius, huius ipsius Maximiani gener, homo perniciosae ac malae mentis, adeo superbus et contumax, ut neque patrem neque socerum solitus sit adorare, et idcirco utrique invisus fuit. **10.** Constantio quoque filius erat Constantinus, sanctissimus adulescens et illo fastigio dignissimus, qui insigni et decoro habitu corporis et industria militari et probis moribus et comitate singulari a militibus amaretur, a privatis et optaretur, eratque tunc praesens iam pridem a Diocletiano factus tribunus ordinis primi. **11.** "Quid ergo fiat?"--"Ille" inquit "dignus non est. Qui enim me privatus contempsit, quid faciet, cum imperium acceperit?"--"Hic vero et amabilis est et ita imperaturus, ut patre suo melior et clementior iudicetur."--"Ita fiet ut ego non possim facere quae velim. Eos igitur oportet nuncupari qui sint in mea potestate, qui timeant, qui nihil faciant nisi meo iussu." **12.** "Quos ergo faciemus?"--"Severum" inquit.-- "Illumne saltatorem temulentum ebriosum, cui nox pro die est et dies pro nocte?"--"Dignus" inquit "quoniam militibus fideliter praefuit, et cum misi ad Maximianum, ut ab eo induatur."-- **13.** "Esto. Alterum quem dabis?"-- "Hunc" inquit, ostendens Daiam adulescentem quendam semibarbarum, quem recens iusserat Maximinum vocari de suo nomine. Nam et ipsi Diocletianus nomen ex parte

mutaverat ominis causa, quia Maximianus fidem summa religione praestabat.-- **14.** Quis est hic quem mihi offers?"--"Meus" inquit "affinis."--At ille gemibundus "Non idoneos homines mihi das, quibus tutela rei publicae committi possit. "- "Probavi eos" inquit.-- "Tu videris, qui regimen imperii suscepturus es. **15.** Ego satis laboravi et providi quemadmodum me imperante res publica staret incolumis. Si quid accesserit adversi, mea culpa non erit."

XIX. 1. Cum haec essent constituta, proceditur Kalendis Mais. Constantinum omnes intuebantur, nulla erat dubitatio; milites qui aderant et primores militum electi et acciti ex legionibus in hunc unum intenti gaudebant, optabant, et vota faciebant. **2.** Erat locus altus extra civitatem ad milia fere tria, in cuius summo Maximianus ipse purpuram sumpserat, et ibi columna fuerat erecta cum Iovis signo. Eo pergitur. **3.** Contio militum convocatur. Incipit senex cum lacrimis alloquitur milites: se invalidum esse, requiem post labores petere, imperium validioribus tradere, alios Caesares subrogare. Summa omnium expectatio, quid afferet. **4.** Tunc repente pronuntiat Severum et Maximinum Caesares; opstupefiunt omnes. In tribunali Constantinus adstabat susum; haesitare inter se num Constantini immutatum nomen esset, cum in conspectu omnium Maximianus ma num retrorsus extendens protraxit a tergo Daiam Constantino repulso et exutum vestem privatam constituit in medium. Mirari omnes qui esset, unde esset. **5.** Nemo tamen reclamare ausus est cunctis insperatae novitate rei turbatis. Huic purpuram Diocetianus iniecit suam qua se exuit, et Diocles iterum factus est. **6.** Tum descenditur, et reda per civitatem veteranus rex foras exporta tur in patriamque dimittitur. Daia vero sublatus nuper a pecoribus et silvis, statim scutarius, continuo protector, mox tribunus, postridie Caesar, accepit Orientem calcandum et conterendum, quippe qui neque militiam neque rem publicam sciret, iam non pecorum, sed militum pastor.

XX. 1. Maximianus postquam senibus expulsis quod voluit effecit, se iam solum totius orbis domi num [esse] ferebat, nam Constantium quamvis priorem nominari esset necesse, contemnebat, quod et natura mitis esset et validudine corporis impeditus. **2.** Hunc sperabat brevi obiturum, et si non obisset, vel invitum exuere facile videbatur. Quid enim faceret, si a tribus cogere tur imperium deponere? **3.** Habebat ipse Licinium veteris contubernii amicum et a prima militia familiarem, cuius consiliis ad omnia regenda utebatur; sed eum Caesarem facere noluit, ne filium nominaret, ut postea in

Constantii locum nuncuparet Augustum atque fratrem, **4.** tunc vero ipse principatum teneret ac pro arbitrio suo debacchatus in orbem terrae vicennalia celebraret, ac substituto Caesare filio suo, tunc erat novennis, et ipse deponeret, ita cum imperii summam tenerent Licinius ac Severus et secundum Caesarum nomen Maximinus et Candidianus, inexpugnabili muro circumsaeptus securam et tranquillam degeret senectutem. **5.** Huc consilia eius tendebant. Sed deus, quem sibi fecit infestum, cuncta illius cogitata dissolvit.

XXI. 1. Adeptus igitur maximam potestatem ad vexandum orbem, quem sibi patefecerat, animum intendit. **2.** Nam post devictos Persas, quorum hic ritus, hic mos est, ut regibus suis in servitium se addicant et reges populo suo tamquam familia utantur, hunc morem nefarius homo in Romanam terram voluit inducere: quem ex illo tempore victoriae sine pudore laudabat. **3.** Et quia id aperte iubere non poterat, sic agebat, ut et ipse libertatem hominibus auferret. In primis honores ademit. Torquebantur ab eo non decuriones modo, sed primores etiam civitatum, egregii ac perfectissimi viri, et quidem in causis levibus atque civilibus. Si morte digni viderentur, cruces stabant, sin minus, compedes parati. **4.** Matres familias ignavae ac nobiles in gynaeceum rapiebantur; si quis esset verberandus, defixi in stabulo pali quattuor stabant, ad quos nullus umquam servus distendi solebat. **5.** Quid lusorium vel delicias eius referam? Habebat ursos ferociae ac magnitudinis suae simillimos, quos toto imperii sui tempore elegerat; quotiens delectari libuerat, horum aliquem adferri nominatim iubebat. **6.** His omnibus non plane comedendi, sed obsorbendi obiectabant: quorum artus cum dissiparentur, ridebat suavissime nec umquam sine humano cruore cenabat. Dignitatem non habentibus poena ignis fuit. **7.** Id exitii primo adversus Christianos nos permiserat datis legibus, ut post tormenta damnati lentis ignibus urerentur. **8.** Qui cum delati fuissent, subdebatur primo pedibus lenis flamma tamdiu, donec callum solorum contractum igni ab ossibus revelleretur. **9.** Deinde incensae faces et extinctae admovebantur singulis membris, ita ut locus ullus in corpore relinqueretur intactus, et inter haec suffundebatur facies aqua frigida et os umore abluebatur, ne arescentibus siccitate faucibus cito spiritus redderetur; **10.** quod postremo accidebat, cum per multum diem decocta omnium cute vis ignis ad intima viscera penetrasset. **11.** Hinc rogo facto cremabatur corpora iam cremata. Lecta ossa et in pulverem comminuta iactabantur in flumina ac mare.

XXII. 1. Quae igitur in Christianis excrucianis didicerat, consuetudine ipsa in

omnes exercebat. **2.** Nulla <poena> penes eum levis, non insulae, non carceres, non metalla, sed ignis, crux ferae in illo erant cotidiana et facilia. **3.** Domestici et administratores lancea emendabantur. In causa [poena] capitis [et] animadversio gladii admodum paucis quasi beneficium deferebatur, qui ob merita vetera impetraverant bonam mortem. **4.** Iam illa <prae> his levia fuerant: eloquentia extincta, causidici sublatis, iure consulti aut relegati aut necati. Litterae autem inter malas artes habitae et qui eas noverant, pro inimicis hostibusque protriti et execrati. **5.** Licentia rerum omnium solutis legibus adsumpta et iudicibus data. Iudices militares humanitatis litterarum rudes sine adessoribus in provincias immissi.

XXIII. 1. At vero illud publicae calamitatis et communis luctus omnium fuit, census in provincias et civitates semel missus. Censitoribus ubique diffusis et omnia exagitantibus hostilis tumultus et captivitatis horrendae species erant. **2.** Agri glebatim metiebantur, vites et arbores numerabantur, animalia omnis generis scribebantur, hominum capita notabantur; in civitatibus urbanae ac rusticae plebes adunatae, fora omnia gregibus familiarum referta; unus quisque cum liberis, cum servis aderant, tormenta ac verbera personabant, filii adversus parentes suspendebantur, fidelissimi quique servi contra dominos vexabantur, uxores adversus maritos. **3.** Si omnia defecerant, ipsi contra se torquebantur et cum dolor vicerat, adscribebantur quae non habebantur. **4.** Nulla aetas, valetudinis excusatio, aegri et debiles deferebantur, aestimabantur aetates singulorum, parvulis adiciebantur anni, senibus detrahebantur. Luctu et maestitia plena omnia. **5.** Quae veteres ad versus victos iure belli fecerant, et ille adversus Romanos Romanisque subiectos facere ausus est, quia parentes eius censui subiugati fuerant, quem Traianus Daciis assidue rebellantibus poenae gratia victor imposuit. **6.** Post hoc pecuniae pro capitibus pendebantur et merces pro vita dabatur. Non tamen isdem consistoribus fides habebatur, sed alii super alios mittebantur tamquam plura inventuri, et ut duplicabatur semper, illis non iuventibus, sed ut libuit addentibus, ne frustra missi viderentur. **7.** Interea minuebantur animalia et mortales obibant et nihilo minus solvebantur tributa pro mortuis, ut nec vivere iam nec mori saltim gratis liceret. Mendici supererant soli a quibus nihil exigere posset; quos ab omni genere iniuriae tutos miseria et infelicitas fecerat. **8.** Atque homo iste pius misertus est illis, ut non egerent. Congregari omnes iussit et exportatos naviculis in mare mergi. Adeo hominem misericordem, qui providerit ne quis illo imperante miser esset! **9** Ita dum cavet ne quis simulatione mendicitatis censum subterfugiat, multitudinem verorum

miserorum contra omne ius humanitatis occidit.

XXIV. 1. Iam propinquavit illi iudicium dei secutumque tempus est quo res eius dilabi ac fluere coepe runt. **2.** Nondum animum intenderat ad evertendum pellendumve Constantium, dum est occupa tus his rebus quas superius exposui; et expectabat obitum eius, sed tamen celeriter non putabat obiturum. **3.** Qui cum graviter laboraret, miserat litteras, ut filium suum Constantinum remitteret sibi videndum, quem iam dudum <frustra repetierat>. **4.** Ille vero nihil minus volebat. Nam et [in] insidiis saepe iuvenem adpetiverat, quia palam nihil audebat, ne contra se arma civilia et, quod maxime verebatur, odia militum concitaret, <et> sub obtentu exercitii ac lusus feris illum obiecerat, **5.** sed frustra, quoniam dei manus hominem protegebat. Qui illum de manibus eius liberavit in ipso cardine. Namque saepius <rogatus> cum iam diu negare non posset, dedit illi sigillum inclinante iam die praecepitque, ut postridie mane acceptis mandatis proficisceretur, vel ipse illum occasione aliqua retenturus vel praemissurus litteras, ut [Constantinus] a Severo teneretur. **6.** Quae cum ille prospiceret, quiescente iam imperatore post cenam properavit exire sublatisque per mansiones multas omnibus equis publicis evolavit. **7.** Postridie imperator eum cum consulto ad medium diem usque dormisset, vocari eum iubet. Dicitur ei post cenam statim profectus. Indignari ac fremere coepit. Poscebat equos publicos, ut eum retrahi faceret. Nudatus ei cursus publicus nuntiatur. Vix lacrimas tenebat. **8.** At ille incredibili celeritate usus pervenit ad patrem iam deficiente, qui ei militibus commendato imperium per manus tradidit. Atque ita in lecto suo requiem vitae, sicut optabat, accepit. **9.** Suscepto imperio Constantinus Augustus nihil egit prius quam Christianos cultui ac deo suo reddere. Haec fuit prima eius sanctio sanctae religionis restituae.

XXV. 1. Paucis post diebus laureata imago eius adlata est ad malam bestiam. Deliberavit diu an susci peret. **2.** In eo paene res fuit, ut illam et ipsum qui attulerat exureret, nisi eum amici ab illo furore flexissent admonentes eum periculi, quod universi milites, quibus invitis ignoti Caesares erant facti, suscepturi Constantinum fuissent atque ad eum concursuri alacritate summa, si venisset armatus. **3.** Suscepit itaque imaginem admodum invitus atque ipsi purpuram misit, ut ultro asci visse illum in societatem videretur. **4.** Iam turbatae rationes eius fuerant nec poterat alterum extra numerum nuncupare, ut voluerat. **5.** Sed illud excogitavit, ut Severum, qui erat aetate maturior, Augustum nuncuparet, Constantinum vero non imperatorem, sicut erat factus,

sed Caesarem cum Maximino appellari iuberet, ut eum de secundo loco reiceret in quartum.

XXVI. 1. Compositae ei res quodam modo iam videbantur, cum subito illi alius terror adlatus est, generum ipsius Maxentium Romae factum imperatorem. Cuius motus haec fuit causa. **2.** Cum statuisset censibus institutis orbem terrae devorare, ad hanc usque prosiluit insaniam, ut ab hac captivitate ne populum quidem Romanum fieri vellet immunem. Ordinabantur iam censitores qui Romam missi describerent plebem. **3.** Eodem fere tempore castra quoque praetoria sustulerat. Itaque milites pauci, qui Romae in castris relictis erant, opportunitatem nacti occisis quibusdam iudicibus non invito populo, qui erat concitatus, Maxentium purpuram induerant. **4.** Quo nuntio allato aliquantum rei novitate turbatus est nec tamen nimium territus. Et oderat hominem et tres Caesares facere non poterat. Satis visum est semel fecisse quod noluit. **5.** Severum arcessit, hor tatur ad recipiendum imperium. Mittit eum cum exercitu Maximiani ad expugnandum Maxentium, et mittit Romam. In qua milites illi summis deliciis saepissime excepti non modo salvam esse illam urbem, sed ibi vivere optarent. **6.** Maxentius tanti facinoris sibi conscius, licet iure hereditatis paternos milites traducere ad se posset, cogitans tamen fieri posse ut Maximianus socer id ipsum metuens Severum in Illyrico relinqueret atque ipse cum suo exercitu ad se oppugnandum veniret, quaerebat quatenus se a periculo impendente muniret. **7.** Patri suo post depositum imperium in Campania moranti purpuram mittit et bis Augustum nominat. Ille vero et rerum novarum cupidus et qui deposuerat invitus, libenter arripuit. **8.** Severus interim vadit et ad muros urbis armatus accedit. Statim milites sublatis signis abeunt et se <ei> contra quem venerant, tradunt. **9.** Quid restabat deserto nisi fuga? Sed occurrebat iam resumpto imperio Maximianus, cuius adventu Ravennam confugit ibique se cum paucis militibus inclusit. **10.** Qui cum videret futurum ut Maximiano traderetur, dedit se ipse vestemque purpuream eidem a quo acceperat, reddidit. **11.** Quo facto nihil aliud impetravit nisi bonam mortem. Nam venis eius incisis leniter mori coactus est. [Ab hoc capite suos persequi.]

XXVII. 1. Herculus vero cum Maximiani nosset insaniam, cogitare coepit illum audita nece Severi inflammatum ira susceptis inimicitiis cum exercitu esse venturum et fortasse adiuncto Maximino ac duplicatis copiis, quibus resisti nullo modo posset, <et> urbe munita et rebus <omnibus> diligenter instructa proficiscitur in Galliam, ut

Constantinum partibus suis conciliaret suae minoris filiae nuptiis. **2.** Ille interea coacto exercitu invadit Italiam, ad urbem accedit senatum extincturus, populum trucidaturus; verum clausa et munita omnia offendit. Nulla erat spes inrumpendi, oppugnatio difficilis, ad circumsedenda moenia non satis copiarum; quippe qui numquam viderat Romam aestimaretque illam non multo esse maiorem quam quas noverat civitates. **3.** Tunc quae dam legiones detestantes scelus, quod socer generum oppugnaret et quod Romani milites Romam, translatis signis imperium reliquerunt. **4.** Et iam ceteri milites nutabant, cum ille fracta superbia dimissisque animis Severi exitum metuens ad pedes militum provolutus orabat ne hosti traderetur, donec promissis ingentibus flexit animos eorum et retro signa convertit ac fugam trepidus capessivit, in qua opprimi facillime potuit, si cum paucis quispiam sequeretur. **5.** Quod cum timeret, dedit militibus potestatem ut dispersi quam latissime diriperent omnia vel corrumperent, ut si quis insequi voluisset, utensilia non haberet. **6.** Vastata est igitur ea pars Italiae qua pestiferum illud agmen incessit, expilata omnia, mulieres corruptae, virgines violatae, extorti parentes et mariti, ut filias, ut coniuges, ut opes suas proderent. Abactae tamquam de barbaris praedae pecorum ac iumentorum. **7.** Hoc modo se ad sedes suas recepit, cum Romanus quondam imperator, nunc populator Italiae, hostiliter universa vexasset. **8.** Olim quidem ille ut nomen imperatoris acceperat, hostem se Romani nominis erat professus, cuius titulum immutari volebat, ut non Romanum imperium, sed Daciscum cognominaretur.

XXVIII. 1. Post huius fugam cum se Maximianus alter e Gallia recepisset, habebat imperium commune cum filio. Sed iuveni magis parebatur quam seni, quippe cum prior <esset> et maior filii potestas, qui etiam patri reddiderat imperium. **2.** Ferebat iniquo animo senex quod non posset libere facere quae vellet, et filio suo puerili aemulatione invidebat. Cogitabat ergo expellere adulescentem, ut sibi sua vindicaret: quod facile videbatur, quia milites <ei> erant qui Severum reliquerant. **3.** Advo cavit populum ac milites quasi contionem de praesentibus rei publicae malis habiturus. De quibus cum multa dixisset, convertit ad filium manus et illum esse dicens auctorem malorum, illum principem calamitatum, quas res publica sustineret, deripuit ab humeris eius purpuram. **4.** Exutus ille praecipitem se de tribunali dedit et a militibus exceptus est. Quorum ira et clamore perturbatus est senex impius et ab urbe Roma tamquam Superbus alter exactus [est].

XXIX. 1. Rediens rursus in Gallias, ubi aliquantum moratus [est], profectus <est> ad hostem filii sui Maximianum, quasi ut de componendo rei publicae statu [et] cum eo disputaret, re autem vera, ut illum per occasionem reconciliationis occideret ac regnum eius teneret exclusus a suo. **2.** Quo cumque venisset, aderat ibi Diocles a genere nuper accitus, ut quod ante non fecerat, praesente illo imperium Licinio daret substituto in Severi locum. Itaque fit utroque praesente. Sic uno tempore sex fuerunt. **3.** Qua re impeditis consiliis senex Maximianus tertiam quoque fugam moliebatur: Redit in Galliam plenus malae cogitationis ac sceleris, ut Constantinum imperatorem, generum suum, generi filium, dolo malo circumveniret, et ut posset fallere, deponit regiam vestem. Francorum gens in armis erat. **4.** Persuadet nihil suspicanti, ne omnem secum exercitum duceret. Paucis militibus posse barbaros debellari, ut et ipse haberet exercitum quem occuparet, et ille opprimi posset ob militum paucitatem. **5.** Credit adulescens ut perito ac seni, paret ut soce ro: proficiscitur relicta militum parte maiore. Ille paucis diebus expectatis cum iam Constantinum aestimaret intrasse fines barbarorum, repente purpuram sumit, thesauros invadit, donat ut solet large; fingit de Constantino quae in ipsum protinus reciderunt. **6.** Imperatori prope quae gesta sunt, nuntiantur. Admirabili celeritate cum exercitu revolat. Opprimitur homo ex improvise, nondum satis instructus, milites ad imperatorem suum redeunt. **7.** Occupaverat Massiliam et portas observaverat. Accedit propius imperator et in muro adstantem alloquitur, non aspere nec hostiliter, sed rogat quid sibi voluisset, quod ei defuisset, cur faceret quod ipsum praecipue non deceret. Ille vero ingerebat maledicta de muris. **8.** Tum subito a tergo eius portae reserantur, milites recipiuntur. Attrahitur ad imperatorem rebellis imperator, pater impius, socer perfidus. Audit scelera quae fecit, detrahitur ei vestis et increpito vita donatur.

XXX. 1. Sic amisso imperatoris ac soceri honore humilitatis impatiens alias rursus insidias machinatus est, quia semel habuit impune. **2.** Vocat filiam Faustam eamque nunc precibus nunc blandimentis sollicitat ad prodicionem mariti, alium digniorem virum pollicetur; petit, cubiculum patens relinquere et neglegentius custodiri sinat. **3.** Pollicetur illa facturam et refert protinus ad maritum. Componitur scaena qua manifesto facinus teneretur. Supponitur quidam vilis eunuchus qui pro imperatore moriatur. **4.** Surgit ille nocte intempesta, videt omnia insidiis opportuna. Rari excubitores erant et ii quidem longius; quibus tamen dicit vidisse somnium quod filio suo narrare vellet. Ingreditur armatus et spadone obtruncato prosilit gloriabundus ac

profitetur quid admiserit. **5.** Repente se ex altera parte Constantinus ostendit cum globo armatorum. Profertur e cubiculo cadaver occisi; haeret manifestarius homicida et mutus stupet, quasi

dura silex aut stet Marpesia cautes
 impietatis ac sceleris increpatur. Postremo datur ei potestas liberae mortis,
 ac nodum informis leti trabe nectit ab alta.

6. Ita ille Romani nominis maximus imperator, qui post longum temporis intervallum cum ingenti gloria viginti annorum vota celebravit, eliso et fracto superbissimo gutture vitam detestabilem turpi et ingeminosa morte finivit.

XXXI. 1. Ab hoc deus religionis ac populi sui vindex oculos ad Maximianum alterum transtulit, nef andae persecutionis auctorem, ut in eo etiam suae vim maiestatis ostenderet, iam de agendis et ipse vicennialibus cogitabat. **2.** <Et ut>, qui iam dudum provincias afflixerat auri argentique indicationibus factis, quae promiserat redderet, etiam in nomine vicennialium securem alteram inflixit. **3.** Qua vexatione generis humani exactio celebrata sit maxime rei annonariae, quis enarrare digne potest? Officiorum omnium milites vel potius carnifices singulis adhaerebant. Cui prius satisfaceret, incertum, venia non habentibus nulla. Sustinendi multiplices cruciatus, nisi exhiberetur statim quod non erat. **4.** Multis custodiis circumsaepito nulla respirandi facultas, nullo tempore anni vel exigua requies. Frequens super isdem hominibus vel ipsis iudicibus vel militibus iudicium pugna. Nulla area sine exactore, nulla vindemia sine custode, nihil ad victum laborantibus relictum. Quae quamquam intolerabilia sint, eripi ab ore hominum cibos labore quaesitos, tamen sustentabile aliquo modo vel spe futurorum. **5.** Quid vestis omnis generis? Quid aurum? Quid argentum? Nonne haec necesse est ex venditis fructibus comparari? Unde igitur haec, o dementissime tyranne, praestabo, cum omnes fructus auferas, universa nascentia violenter eripias? **6** Quis ergo non bonis suis eversus est, ut opes, quae sub imperio eius fuerunt, conraderentur ad votum, quod non erat celebraturus?

XXXII. 1. Nuncupato igitur Licinio imperatore Maximinus iratus nec Caesarem se nec tertio loco nominari volebat. **2.** Mittit ergo ad eum saepe legatos, orat sibi pareat, dispositionem suam servet; cedat aetati et honorem deferat canis. **3.** At ille tollit

audacius cornua et praescriptione temporis pugnat: sese priorem esse debere, qui prior sumpserit purpuram; preces eius et mandata contempsit. **4.** Dolet bestia et mugit, quod cum ideo ignobilem fecisset Caesarem, ut sibi obsequens esset, is tamen tanti beneficii sui oblitus voluntati ac precibus suis impie repugnaret. **5.** Victus contumacia tollit Caesarum nomen et se Liciniumque Augustos appellat, Maximinum et Constantinum filios Augustorum. Maximinus postmodum scribit quasi nuntians in campo Martio proxime celebrato Augustum se ab exercitu nuncupatum. Recepti ille maestus ac dolens et universos quattuor imperatores iubet nominari.

XXXIII. 1. Iam decimus et octavus annus agebatur, cum percussit eum deus insanabili plaga. Nascitur ei ulcus malum in inferiori parte genitalium serpitque latius. **2.** Medici secant curant. Sed inducta iam cicatrice scinditur vulnus et rupta vena fluit sanguis usque ad periculum mortis, vix tamen cruor sistitur. Nova ex integro cura. Tandem perducitur ad cicatricem. **3.** Rursus levi corporis motu vulneratur; plus sanguinis quam ante decurrit. Albescit ipse atque absumptis viribus tenuatur, et tunc quidem rivus cruoris inhibetur. **4.** Incipit vulnus non sentire medicinam; proxima quaeque cancer invadit et quanto magis circumsecatur, latius saevit. Quanto curatur, increscit.

cessere magistri.

Phillyrides Chiron Amythaoniusque Melampus.

Undique medici nobiles trahuntur; nihil humanae manus promovent. **5.** Confugitur ad idola: Apollo et Asclepius orantur, remedium flagitatur. Dat Apollo curam; malum multo peius augetur. **6.** Iam non longe pernicies aberat et inferiora omnia corripuerat. Conputrescunt forinsecus viscera et in tabem sedes tota dilabitur. Non desinunt tamen infelices medici vel sine spe vincendi mali fovere curare. **7.** Repercussum medullis malum recidit introrsus et interna comprehendit, vermes intus creantur. Odor it non modo per palatium, sed totam civitatem pervadit. Nec mirum, cum iam confusi essent exitus stercoris et urinae. **8.** Comestur a vermibus et in putredinem corpus cum intolerandis doloribus solvitur.

Clamores simul horrendos ad sidera tollit,
quales mugitus, fugit <cum> saucius <aram>

taurus.

9. Adponebantur ad sedem fluentem cocta et calida animalia, ut vermiculos eliceret calor. Quis resolutis inaestimabile scatebat examen et tamen multo maiorem copiam tabescendorum viscerum pernicies fecunda generaverat. **10.** Iam diverso malo partes corporis amiserant speciem. Superior usque ad vulnus aruerat et miserabili macie cutis lurida longe inter ossa consederat, inferior sine ulla pedum forma in utrum modum inflata discreverat. **11.** Et haec facta sunt per annum perpe tem, cum tandem malis domitus deum coactus est confiteri. Novi doloris urgentis per intervalla exclamat se restitutum dei templum satisque pro scelere facturum. Et iam deficiens edictum misit huiusmodi:

XXXIV. 1. "Inter cetera quae pro rei publicae semper commodis atque utilitate disponimus, nos quidem volueramus antehac iuxta leges veteres et publicam disciplinam Romanorum cuncta corrigere atque id providere, ut etiam Christiani, qui parentum suorum reliquerant sectam, ad bonas mentes redirent, **2.** siquidem quadam ratione tanta eosdem Christianos voluntas invasisset et tanta stultitia occupasset, ut non illa veterum instituta sequerentur, quae forsitan primum parentas eorundem constituerant, sed pro arbitrio suo atque ut isdem erat libitum, ita sibimet leges facerent quas observarent, et per diversa varios populos congregarent. **3.** Denique cum eiusmodi nostra iussio extitisset, ut ad veterum se instituta conferrent, multi periculo subiugati, multi etiam deturbati sunt. **4.** Atque cum plurimi in proposito perseverarent ac videremus nec diis eosdem cultum ac religionem debitam exhibere nec Christianorum deum observare, contemplatione mitissimae nostrae clementiae intuentes et consuetudinem sempiternam, qua solemus cunctis hominibus veniam indulgere, promptissimam in his quoque indulgentiam nostram credidimus porrigendam. Ut denuo sint Chrsitiani et conventicula sua componant, ita ut ne quid contra disciplinam agant. **5.** <Per> aliam autem epistolam iudicibus significaturi sumus quid debeant observare. Unde iuxta hanc indulgentiam nostram debebunt deum suum orare pro salute nostra et rei publicae ac sua, ut undique versum res publica praestetur incolumis et securi vivere in sedibus suis possint."

XXXV. 1. Hoc edictum proponitur Nicomediae pridie Kalendas Maias ipso octies et Maximino iterum consulibus. **2.** Tunc apertis carceribus, Donate carissime,

cum ceteris confessoribus e custodia liberatus es, cum tibi carcer sex annis pro domicilio fuerit. **3.** Nec tamen ille hoc facto veniam sceleris accepit a deo, sed post dies paucos commendatis Licinio coniuge sua et filio atque in manum traditis, cum iam totius corporis membra diffluerent, horrenda tabe consumptus est. **4.** Idque cognitum Nicomediae <medio> mensis eiusdem, cum futura essent vicennalia Kalendis Martiis impendentibus.

XXXVI. 1. Quo nuntio Maximinus audito dispositis ab Oriente cursibus pervolavit, ut provincias occupa ret ac Licinio morante omnia sibi usque ad fretum Chalcedonium vindicaret, ingressusque Bithyniam, quo sibi ad praesens favorem conciliaret, cum magna omnium laetitia sustulit census. **2.** Discordia inter ambos imperatores ac paene bellum. Diversas ripas armati tenebant, sed condicionibus certis pax et amicitia componitur et in ipso fretu foedus fit ac dexterarum copulantur. **3.** Redit ille securus et fit qualis in Syria et in Aegypto fuit. Imprimis indulgentiam Christianis communi titulo datam tollit, subornatis legationibus civitatum quae peterent, ne intra civitates suas Christianis conventicula extruere liceret, ut suasu coactus et impulsus facere videretur quod erat sponte facturus. **4.** Quibus annuens novo more sacerdotes maximos per singulas civitates singulos ex primoribus fecit, qui et sacrificia per omnes deos suos cotidie facerent et veterum sacerdotum ministerio subnixi darent operam, <ut> Christiani neque <conventicula> fabricarent neque publice aut privatim coirent, sed comprehensos suo iure ad sacrificia cogere vel iudiciis offerrent. **5.** Parumque hoc fuit, nisi etiam provinciis ex altiore dignitatis gradu singulos quasi pontifices superponeret, et eos utrosque candidis clamidibus ornatos iussit incedere. **6.** Facere autem parabat quae iam dudum in Orientis partibus fecerat. Nam cum clementiam specie tenus profiteretur, occidi servos dei vetuit, debilitari iussit. **7.** Itaque confessoribus effodiebantur oculi, amputabantur manus, pedes detruncabantur, nares vel auriculae desecabantur.

XXXVII. 1. Haec ille molens Constantini litteris deterretur, dissimulavit ergo, et tamen si quis <in manus eius> inciderat, mari occulte mergebantur. Consuetudinem quoque suam non intermisit ut in palatio per singulos dies sacrificaretur. **2.** Et hoc primus invenerat, ut animalia omnia quibus vescebatur, non a coquis, sed a sacerdotibus ad aras immolarentur nihilque prorsus mensae adponeretur nisi aut delibatum aut sacrificatum aut perfusum mero, ut quisquis ad cenam vocatus esset, inquinatus inde

atque impurus exiret. **3.** In ceteris quoque magistri sui similis, nam si quid reliqui vel Diocles vel Maximianus reliquerant, hic abrasit sine ullo pudore auferens omnia. **4.** Itaque horrea privatorum claudebantur, apothecae obsignabantur, debita in futuros annos exigebantur. Hinc fames agris ferentibus, hinc caritas inaudita. **5.** Armentorum ac pecorum greges ex agris rapiebantur ad sacrificia cotidiana, quibus suos adeo corruerat, ut aspernarentur annonam. Et effundebat passim sine delectu, sine modo, cum satellites universos, quorum numerus ingens erat, pretiosis vestibus et aureis nummis expungeret, gregariis et tironibus argentum daret, barbaros omni genere largitionis honoraret. **6.** Nam quod viventium bona vel auferebat vel dono suis dabat, ut quisque petierat aliena, nescio an agendas illi fuisse gratias putem, quod more clementium latronum incruenta spolia detrahebat.

XXXVIII. 1. Illud vero capitale et supra omnes qui fuerunt, corrumpendi cupiditas! Quid dicam nescio nisi caecam et effrenatam, et tamen his verbis exprimi res pro indignatione sua non potest: vicit officium linguae sceleris magnitudo. **2.** Eunuchi leones scrutabantur omnia. Ubicumque liberalior facies erat, secedendum patribus ac maritis fuit. Detrahebantur nobiles feminis vestes itemque virginibus et per singulos artus inspiciebantur, ne qua pars corporis regio cubili esset indigna. Si qua detraxerat, in aqua necabatur, tamquam maiestatis crimen esset sub illo adultero pudicitia. **3.** Aliqui constupratis uxoribus, quas ob castitatem ac fidem carissimas habebant, cum dolorem ferre non possent, se ipsos etiam necaverunt. Sub hoc monstro pudicitiae integritas nulla, nisi ubi barbaram libidinem deformitas insignis arcebat. **4.** Postremo hunc iam induxerat morem, ut nemo uxorem sine permissu eius duceret, ut ipse in omnibus nuptiis praegustator esset. **5.** Ingenuas virgines imminutas servis suis donabat uxores. Sed et comites eius sub tali principe imitabantur s<tupra et hospit>um suorum cubilia impune violabant: quis enim vindicaret? Mediocrium filias, ut cuique libuerat, rapiebat. Primariae, quae rari non poterant, in beneficiis petebantur, nec recu sare licebat subscribente imperatore, quin aut pereundum esset aut habendus gener aliquis barbarus. **6.** Nam fere nullus stipator in latere ei nisi ex gente eorum qui a Gothis tempore vicennali um terris suis pulsati Maximiano se tradiderant malo generis humani, ut illi barbarum servitutem fugientes in Romanos dominarentur. **7.** His satellitibus et protectoribus cinctus Orientem ludibrio habuit.

XXXIX. 1. Denique cum libidinibus suis hanc legem dedisset, ut fas putaret

quicquid concupisset, ne ab Augusta quidem, quam nuper appellaverat matrem, potuit temperare. **2.** Venerat post obitum Maximiani ad eum Valeria, cum se putaret in partibus eius tutius moraturam eo maxime, quod habebat uxorem. **3.** Sed animal nefarium protinus inardescit. Adhuc in atris vestibus erat mulier nondum luctus tempore impleto, legatis praemissis in matrimonio postulat eiecturus uxorem. Si impetrasset, respondit illa libere quae sola poterat: **4.** primo non posse de nuptiis in illo ferali habitu agere tepidus adhuc cineribus mariti sui, patris eius; deinde illum impie facere, quod sibi fidam coniugem repudiet, idem utique facturus et sibi; postremo nefas esse illius nominis ac loci feminam sine more, sine exemplo maritum alterum experiri. **5.** Nuntiatur homini quid esset ausa. Libido in iram furoremque convertitur. Statim mulierem proscribit, bona eius rapit, aufert comites, spadones in tormentis necat, ipsam cum matre in exilium relegat nec in locum certum, sed huc atque illuc praecipitem cum ludibrio exturbat et amicas eius afficto adulterio damnat.

XL. 1. Erat clarissima femina, cui ex filiis iuvenibus iam nepotes erant. Hanc Valeria tamquam matrem alteram diligebat; cuius consilio negatam sibi suspicatur. Dat negotium praesidi $\acute{Y}$ erat in eo²⁹⁷, ut eam cum dedecore interficiat. **2.** Huic aliae duae adiunguntur aequae nobiles, quarum altera filiam virginem Vestalem Romae reliquerat, furtivae tunc Valeriae familiaris, altera virum habuit senatorem, non nimis Augustae proxima. Sed utraque ob eximiam pulchritudinem corporis ac pudicitiam necabantur. **3.** Rapiuntur subito mulieres non ad iudicium, sed ad latrocinium; nec enim quisquam accusator extabat, invenitur quidam Iudaeus ob alia facinora reus, qui spe impunitatis inductus adversus insontes mentiatur. Iudex aequus et diligens extra civitatem <eum> cum praesidio, ne lapidibus obruatur, producit. Agebatur haec tragoedia Nicaeae. **4.** Inrogantur tormenta Iudaeo, dicit quae iussus <fuerat; illae ne obl>oquerentur, pugnis a tortioribus coercentur. Innocentes duci iubentur. Fletus et comploratio non illius tantum mariti qui aderat bene meritae uxori, sed omnium quos res indigna et inaudita contraxerat. **5.** Ac ne impetu populi de carnificum manibus raperentur, promoti militari modo instructi, clibanarii, sagittarii prosequuntur. Ita mediae inter cuneos armatorum ad supplicium deductae. **6.** Iacuissentque insepultae domesticis in fugam versis, nisi eas furtiva amicorum misericordia sepelisset. Nec adultero impunitas promissa persolvitur, sed patibulo adfixus aperit omne mysterium et sub extremo spiritu [inquit] omnibus qui videbant, innocentes occisas esse testatur.

²⁹⁷ *Locus corruptus*: zarar görmüş bir kısım: erat in eo

XXI. 1. Augusta vero in desertas quasdam Syriae solitudines relegata patrem suum Diocletianum per occultos <nuntios> gnarum calamitatis suae fecit. **2.** Mittit ille legatos et rogat, ut ad se filiam remittat; nihil proficit. Iterum ac saepius obsecrat; non remittitur. **3.** Postremo cognatum suum quendam, militarem ac potentem virum, legat, qui eum beneficiorum suorum admonitum deprecetur. Is quoque imperfecta legatione irritas preces renuntiat.

XXII. 1. Eodemque tempore senis Maximiani statuae Constantini iussu revellebantur et imagines ubicumque pictus esset, detrahebantur. Et quia senes ambo simul plerumque picti erant et imagines simul deponebantur amborum. **2.** Itaque [Diocletianus] cum videret vivus quod nulli um quam imperatorum acciderat, duplici aegritudine adfectus moriendum sibi esse decrevit. Iactabat se huc atque illuc aestuante anima per dolorem nec somnum nec cibum capiens. Suspiria et gemitus, crebrae lacrimae, iugis volutatio corporis, nunc in lecto, nunc humi. **3.** Ita viginti annorum felicissimus imperator ad humilem vitam deiectus a deo et proculcatus iniuriis atque in odium vitae deductus postremo fame atque angore confectus est.

XXIII. 1. Unus iam supererat de adversariis dei [Maximinus]: eius nunc exitum ruinamque subnectam. Cum haberet aemulationem adversus Licinium, quia praelatus ei a Maximiano fuerat, licet nuper cum eo amicitiam confirmasset. Tamen ut audivit Constantini sororem Licinio esse desponsam, existimavit affinitatem illam duorum imperatorum contra se copulari. **3.** Et ipse legatos ad urbem misit occulte societatem Maxentii atque amicitiam postulatum. Scribit etiam familiariter. Recipiuntur legati benigne; fit amicitia, utriusque imagines simul locantur. **4.** Maxentius tamquam divinum auxilium libenter amplectitur; iam enim bellum Constantino indixerat quasi necem patris sui vindicaturus. **5.** Unde suspicio inciderat senem illum exitiabilem finxisse discordiam cum filio, ut ad alios succidendos viam sibi faceret, quibus omnibus sublatis sibi ac filio totius orbis imperium vindicaret. **6.** Sed id falsum fuit. Nam id propositi habebat, ut et filio et ceteris extinctis se ac Diocletianum restitueret in regnum.

XXIV. 1. Iam mota inter eos fuerant arma civilia. Et quamvis se Maxentius Romae contineret, quod responsum acceperat periturum esse, si extra portas urbis exisset, tamen bellum per idoneos duces gerebatur. **2.** Plus virium Maxentio erat, quod

et patris sui exercitum receperat a Severo et suum proprium de Mauris atque Gaetulis nuper extraxerat. **3.** Dimicatum, et Maxentiani milites praevalebant, donec postea confirmato animo Constantinus et ad utrumque paratus copias omnes ad urbem propius admovit et a regione pontis Mulvii consedit. **4.** Imminebat dies quo Maxentius imperium ceperat, qui est a.d. sextum Kalendas Novembres, et quinquennalia terminabantur. **5.** Commonitus est in quiete Constantinus, ut caeleste signum dei notaret in scutis atque ita proelium committeret. Facit ut iussus est et transversa X littera, summo capite circumflexo, Christum in scutis notat. **6.** Quo signo armatus exercitus capit ferrum. Procedit hostis obviam sine imperatore pontemque transgreditur, acies pari fronte concurrunt, summa vi utrimque pugnatur:

Neque his fuga nota neque illis.

7. Fit in urbe seditio et dux increpitatur velut desertor salutis publicae tumque <conspiceretur>, repente populus --circenses enim natali suo edebat--una voce subclamat Constantinum vinci non posse. **8.** Qua voce consternatus proripit se ne vocatis quibusdam senatoribus libros Sibyllinos inspici iubet, in quibus repertum est illo die hostem Romanorum esse periturum. **9.** Quo responso in spem victoriae inductus procedit, in aciem venit. Pons a tergo eius scinditur. Eo viso pugna crudescit et manus dei supererat aciei. Maxentianus proterretur, ipse in fugam versus properat ad pontem, qui interruptus erat, ac multitudine fugientium pressus in Tiberim deturbatur. **10.** Confecto tandem acerbissimo bello cum magna senatus populi que Romani laetitia susceptus imperator Constantinus Maximini perfidiam cognoscit, litteras deprehendit, statuas et imagines invenit. **11.** Senatus Constantino virtutis gratia primi nominis titulum decrevit, quem sibi Maximinus vindicabat: ad quem victoria liberatae urbis cum fuisset adlata, non aliter accepit, quam si ipse victus esset. **12.** Cognito deinde senatus decreto sic exarsit dolore, ut inimicitias aperte profiteretur, convicia iocis mixta adversus imperatorem maximum diceret.

XLV. 1. Constantinus rebus in urbe compositis hieme proxima Mediolanum concessit. Eodem Licinius advenit, ut acciperet uxorem. **2.** Maximinus ubi eos intellexit nuptiarum sollempnibus occupatos, exercitum movit e Syria hieme [quam] cum maxime saeviente et mansionibus geminatis in Bithyniam concurrat debilitato agmine. **3.** Nam maximis imbribus et nivibus et luto et firgore et labore iumenta omnis generis amissa

sunt, quorum miserabilis per viam strages speciem iam futuri belli et similem cladem militibus nuntiabat. **4.** Nec ipse intra fines suos moratus est, sed transiecto protinus freto ad Byzantii portas accessit armatus. Erant ibi milites praesidiarii, ad huius modi casus a Licinio conlocati. Hos primum muneribus et promissis inlicere temptavit, postea vi et oppugnatione terrere, nec tamen quicquam vis aut promissa valuerunt. **5.** Iam consumpti erant dies undecim, per quos fuit spatium nuntios litterasque mittendi ad imperatorem, cum milites non fide, sed paucitate diffisi se ipsos dederunt. Hinc promovit Heracliam et illic eadem ratione detentus aliquot dierum tempus amisit. **6.** Et iam Licinius festinato itinere cum paucis Hadriano polim venerat, cum ille accepta et deditionem Perintho aliquantum moratus processit ad mansionem milia decem et octo; nec enim poterat ulterius, Licinio iam secundam mansionem tenente distantem milibus totidem. **7.** Qui collectis ex proximo quantis potuit militibus pergebat obviam Maximino, magis ut eum moraretur quam proposito dimicandi aut spe victoriae, quippe cum ille septuaginta milium armatorum exercitum duceret, ipse vix triginta milium numerum collegisset. Sparsi enim milites per diversas regiones fuerant ad adunari omnes angustiae temporis non sinebant.

XLVI. 1. Propinquantibus ergo exercitibus iam futurum propediem proelium videbatur. **2.** Tum Maxi minus eiusmodi votum Iovi vovit, ut si victoriam cepisset, Christianorum nomen extingueret funditusque deleteret. **3.** Tunc proxima nocte Licinio quiescenti adsistit angelus dei monens, ut ocius surgeret atque oraret deum summum cum omni exercitu suo; illius fore victoriam, si fecisset. **4.** Post has voces cum surgere sibi visus esset et cum ipse qui monebat adstaret, tunc docebat eum, quomodo et quibus verbis esset orandum. **5.** Discusso deinde somno notarium iussit acciri et sicut audierat, haec verba dictavit: Summe deus, te rogamus, sancte deus, te rogamus. **6.** Omnem iustitiam tibi commendamus, salutem nostram tibi commendamus, imperium nostrum tibi commendamus. Per te vivimus, per te victores et felices existimus. Summe, sancte deus, preces nostras exaudi; bracchia nostra ad te tendimus, exaudi sancte, summe deus." **7.** Scribuntur haec in libellis pluribus et per praepositos tribunosque mittuntur, ut suos quisque milites doceat. Crevit animus universis victoriam sibi credentibus de caelo nuntiatam. **8.** Statuit imperator proeli um diei Kalendarum Maiarum, quae octavum annum nuncupationis eius implebant, ut suo potissimum natali vinceretur, sicut ille victus est Romae. **9.** Maximinus voluit praeire maturius; pridie mane aciem composuit, ut natalem suum postridie victor celebraret. Nuntiatum in castra movisse

Maximinum. Capiunt milites arma obviamque procedunt. Campus intererat sterilis ac nudus, quem vocant Ergenum. **10.** Erat iam utraque acies in conspectu. Liciniani scuta deponunt, galeas resolvunt, ad caelum manus tendunt praeceuntibus praepositis et pro imperatore precem dicunt. Audit acies peritura precantium murmur. **11.** Illi oratione ter dicta virtute iam pleni reponunt capitibus galeas, scuta tollunt. Procedunt imperatores ad colloquium. **12.** Ferri non potuit Maxi minus ad pacem: contemnebat enim Licinium ac desertum iri a militibus existimabat, quod ille esset in largiendo tenax, ipse autem profusus, eoque proposito moverat bellum, ut exercitu Licinii sine certamine accepto ad Constantinum duplicatis viribus statim pergeret.

XLVII. 1. Ergo propius acceditur, tubae canunt, signa procedunt. Liciniani impetu facto adversarios invadunt. Illi vero perterriti nec gladios expedire nec tela iacere quiverunt. **2.** Maximinus aciem circumire ac milites Licinianos nunc precibus sollicitare, nunc donis. Nullo loco auditur. Fit impetus in eum et ad suos refugit. Caedebatur acies eius impune et tantus numerus legionum, tanta vis militum a paucis metebatur. **3.** Nemo nominis, nemo virtutis, nemo veterum praemiorum memor; quasi ad devotam mortem, non ad proelium venissent, sic eos deus summus iugulandos subiecit inimicis. Iam strata erat ingens multitudo. **4.** Videt Maximinus aliter rem geri quam putabat. Proiecit purpuram et sumpta veste servili fugit ac fretum traiecit. At in exercitu pars dimidia prostrata est, pars autem vel dedita vel in fugam [est] <con>versa est; ademerat enim pudorem deserendi desertor imperator. **5.** At ille Kalendis Mais, id est una nocte atque una die ***, Nico mediam alia nocte pervenit, cum locus proelii abesset milia centum sexaginta, raptisque filiis et uxore et paucis ex palatio comitibus petivit Orientem. **6.** Sed in Cappadocia collectis ex fuga et ab Oriente militibus substitit. Ita vestem resumpsit.

XLVIII. 1. Licinius vero accepta exercitus parte ac distributa traiecit exercitum in Bithyniam paucis post pugnam diebus et Nicomediam ingressus gratiam deo, cuius auxilio vicerat, retulit ac die Iduum Iuniarum Constantino atque ipso ter consulibus de resituenda ecclesia huius modi litteras ad praesidem datas proponi iussit:

2. Cum feliciter tam ego [quam] Constantinus Augustus quam etiam ego Licinius Augustus apud Mediolanum cinvenissemus atque universa quae ad commoda et securitatem publicam pertinerent, in tractatu haberemus, haec inter cetera quae

videbamus pluribus hominibus profutura, vel in primis ordinanda esse credidimus, quibus divinitatis reverentia continebatur, ut daremus et Christianis et omnibus liberam potestatem sequendi religionem quam quisque voluisset, quod quicquid <est> divinitatis in sede caelesti. Nobis atque omnibus qui sub potestate nostra sunt constituti, placatum ac propitium possit existere. **3.** Itaque hoc consilium salubri ac reticissi ma ratione ineundum esse credidimus, ut nulli omnino facultatem abnegendam putaremus, qui vel observationi Christianorum vel ei religioni mentem suam dederet quam ipse sibi aptissimam esse sentiret, ut possit nobis summa divinitas, cuius religioni liberis mentibus obsequimur, in omnibus solitum favorem suum benivolentiamque praestare. **4.** Quare scire dicationem tuam convenit placuisse nobis, ut amotis omnibus omnino condicionibus quae prius scriptis ad officium tuum datis super Christianorum nomine <continebantur, et quae prorsus sinistra et a nostra clementia aliena esse> videbantur, <ea removeantur. Et> nunc libere ac simpliciter unus quisque eorum, qui eandem observandae religionis Christianorum gerunt voluntatem. Citra ullam inquietudinem ac molestiam sui id ipsum observare contendant. **5.** Quae sollicitudini tuae plenissime significanda esse credidimus, quo scires nos liberam atque absolutam colendae religionis suae facultatem isdem Christianis dedisse. **6.** Quod cum isdem a nobis indultum esse pervideas, intellegit dicatio tua etiam aliis religionis suae vel observantiae potestatem similiter apertam et liberam pro quiete temporis nostri <esse> concessam, ut in colendo quod quisque delegerit, habeat liberam facultatem. <Quod a nobis factum est. Ut neque cuiquam> honori neque cuiquam religioni <detrac tum> aliquid a nobis <videatur>. **7.** Atque hoc insuper in persona Christianorum statuendum esse censuimus, quod, si eadem loca, ad quae antea convenire consuerant, de quibus etiam datis ad officium tuum litteris certa antehac forma fuerat comprehensa. Priore tempore aliqui vel a fisco nostro vel ab alio quocumque videntur esse mercati, eadem Christianis sine pecunia et sine ulla pretii petitione, postposita omni frustratione atque ambiguitate restituant; **8.** qui etiam dono fuerunt consecuti, eadem similiter isdem Christianis quantocius reddant, etiam vel hi qui emerunt vel qui dono fuerunt consecuti, si petiverint de nostra benivolentia aliquid, vicarium postulent, quo et ipsis per nostram clementiam consulatur. Quae omnia corpori Christianorum protinus per intercessionem tuam ac sine mora tradi oportebit. **9.** Et quoniam idem Christiani non [in] ea loca tantum ad quae convenire consuerunt, sed alia etiam habuisse noscuntur ad ius corporis eorum id est ecclesiarum, non hominum singulorum, pertinentia, ea omnia lege quam superius comprehendimus, citra ullam prorsus ambiguitatem vel controversiam isdem Christianis

id est corpori et conventiculis eorum reddi iubebis, supra dicta scilicet ratione servata, ut ii qui eadem sine pretio sicut diximus restituant, indemnitate de nostra benivolentia sperent. **10.** In quibus omnibus supra dicto corpori Christianorum intercessionem tuam efficacissimam exhibere debebis, ut praeceptum nostrum quantocius compleatur, quo etiam in hoc per clementiam nostram quieti publicae consulatur. **11.** Hactenus fiet, ut, sicut superius comprehensum est, divinus iuxta nos favor, quem in tantis sumus rebus experti, per omne tempus prospere successibus nostris cum beatitudine publica perseveret. **12.** Ut autem huius sanctionis <et> benivolentiae nostrae forma ad omnium possit pervenire notitiam, prolata programmata tuo haec scripta et ubique proponere et ad omnium scientiam te perferre conveniet, ut huius nostrae benivolentiae [nostrae] sanctio latere non possit."

13. His litteris propositis etiam verbo hortatus est, ut conventicula <in> statum pristinum redderentur. Sic ab eversa ecclesia usque ad restitutam fuerunt anni decem, menses plus minus quattuor.

XLIX. 1. Sequenti autem Licinio cum exercitu tyrannum profugus concessit et rursus Tauri montis angustias petiit. Munimentis ibidem ac turribus fabricatis iter obstruere conatus est et inde detrusus perumpentibus omnia victoribus Tarsum postremo confugit. **2.** Ibi cum iam terra marique premeretur nec ullum speraret refugium; angore animi ac metu confugit ad mortem quasi ad remedium malorum, quae deus in caput eius ingessit. **3.** Sed prius cibo se infersit ac vino ingurgiavit, ut solent ii qui hoc ultimo se facere arbitrantur, et sic hausit venenum. Cuius vis referto stomacho repersussa valere non potuit in praesens, sed in languorem malum versum est pestilentiae similem, ut diutius protracto spiritu cruciamenta sentiret. Iam saevire in eum coeperat virus. **4.** Cuius vi cum praecordia eius furerent, insustentabili dolore usque ad rabiem mentis elatus est, adeo ut per dies quattuor insania percitus haustam manibus terram velut esuriens devoraret. **5.** Deinde post multos gravesque cruciatus cum caput suum parietibus infligeret, exilierunt oculi eius de caveis; tunc demum, amisso visu, deum videre coepit candidatis ministris de se iudicantem. **6.** Exclamabat ergo sicut ii qui torquentur solent, et non se, sed alios fecisse dicebat. Deinde quasi tormentis adactus fatebatur Christum subinde deprecans et implorans, ut suimet misereretur. **7.** Sic inter gemitus quos tamquam cremaretur edebat, nocentem spiritum detestabili genere mortis efflavit.

L. 1. Hoc modo deus universos persecutores nominis sui debellavit, ut eorum nec stirps nec radix ulla remaneret. **2.** Nam Licinius summa rerum potitus in primis Valeriam, quam Maximinus iratus ne post fugam quidem, cum sibi videret esse pereundum, fuerat ausus occidere, item Candidianum, quem Valeria ex concubina genitum ob sterilitatem adoptaverat, necari iussit. **3.** Mulier tamen ut eum vicisse cognovit, mutato habitu comitatu eius se <im>miscuit, ut fortunam Candidiani specularetur; <qui> quia Nicomediae se obtulerat et in honore haberi videbatur, nihil tale metuens occisus est. **4.** Et illa exitu eius audito protinus fugit. Idem Severi filium Severianum iam aetate robustum, qui fugientem Maximinum fuerat ex acie secutus, tamquam post obitum eius de sumenda purpura cogitasset, capitali sententiae subiectum interemit. **5.** Qui omnes Licinium iam pridem quasi malum metuentes, cum lenti Licinio, in omnia Maximiani <bona> hereditatis iure suo <ne> cedere, item Maximino negaverat. **6.** Ipsius quoque Maximini filium [suum] maximum agentem iam annos octo et filiam septennem, quae desponsa fuerat Candidiano, extinxit. Sed prius mater eorum in Orontem praecipitata est; ibi saepe illa castas feminas mergi iusserat. **7.** Sic omnes impii vero et iusto iudicio dei eadem quae fecerunt, receperunt.

LI. 1. Valeria quoque per varias provincias quindecim mensibus plebeio cultu pervagata postremo apud Thessalonicam cognita, comprehensa cum matre poenas dedit. **2.** Ductae igitur mulieres cum ingenti spectaculo et miseratione tanti casus ad supplicium, et amputatis capitibus corpora earum in mare abiecta sunt. Ita illis pudicitia et condicio exitio fuit.

LII. 1. Quae omnia secundum fidem--scienti enim loquor--ita ut gesta sunt mandanda litteris credi di, ne autem memoria tantarum rerum interiret aut si quis historiam scribere voluisset, [non] corrumpere veritatem vel peccata illorum adversus deum vel iudicium dei adversus illos reticendo. **2.** Cuius aeternae pietati gratias agere debemus, qui tandem respexit in terram, quod gregem suum partim vastatum a lupis rapacibus partim vero dispersum reficere ac recolligere dignatus est et bestias malas extirpare, quae divini gregis pascua protriverant, cubilia dissipaverant. **3.** Ubi sunt modo magna illa et clara per gentes Ioviorum et Herculiorum cognomina. Quae primum a Dioclete ac Maximiano insolenter adsumpta ac postmodum ad successores eorum translata vigerunt? Nempe delevit ea dominus et erasit de terra. **4.** Celebremus igitur

triumphum dei cum ex ultatione, victoriam domini cum laudibus frequentemus, diurnis nocturnisque precibus celebremus, ut pacem post annos decem plebi suae datam confirmet in saeculum. Tu praecipue, Donate carissime, qui a deo mereris audiri, dominum deprecare, ut misericordiam suam servet etiam famulis suis propitius ac mitis, ut omnes insidias atque impetus diaboli a populo suo arceat, ut floescentis ecclesiae perpetuam quietem custodiat.

SONUÇ

DMP, Roma İmparatorluğu'nun, Tanrı düşmanı hükümdarlarının hazin sonlarına odaklanmış Hıristiyan bir yazarın kaleminden çıkmıştır. Eserin tanrısal intikam çevresinde dönen hikayesi, imparatorluğun 303-314 yıllarına dair önemli bilgiler içermektedir. Yazar, zalimlerin ölümleriyle Hıristiyan zaferini kutlarken, döneminin sosyo-kültürel ve politik olaylarının da detaylı bir anlatımını sunmaktadır. *DMP*, Hıristiyan imparatorluğun filizlendiği döneme ve Constantinus çağının başlangıcına ilişkin birinci elden kaynak niteliği taşımaktadır.

Etienne Baluze'nin *Lucii Caecilii liber ad Donatum confessorem de mortibus persecutorum* başlıklı elyazmasıyla Jerome'un Lactantius'a ait olduğunu not ettiği *De Persecutione*'yi özdeşleştirilmesi bilim tarihine *De Mortibus Persecutorum*'u kazandırmıştır. *De Mortibus Persecutorum*, Constantinus'un altında, zulme ara verildiği sırada ve Hıristiyanlara ya da onların sempatizanlarına hitaben oluşturulmuştur. Tıpkı Tacitus gibi, Lactantius da döneminin emperyal politikasının tek taraflı bir tablosunu sunar ve yine onun gibi Lactantius'un *De Mortibus Persecutorum*'u da hemen hemen fanatik bir biçimde ahlak dersi verir. Lactantius'un niyeti, gelecek nesillere gördüğü vahşeti aktarmak ve tiranların acımasız eylemlerinin cezasız kalmadığını vurgulamaktır. Bu anlamda, *De Mortibus Persecutorum* Lactantius'un *Providentia*'yı ve tanrısal öfkeyi anlattığı bir önceki eserlerinin bir ispatı gibidir. Lactantius esasen "İyi ve Kötü", "Tanrı ve Şeytan" arasındaki çekişmeyi konu alan kozmik bir drama yaratmıştır. Lactantius'un oyununda başrollerde iyiyi temsilen Donatus, yani Hıristiyanlar, kötüyü temsilen işkenceci imparatorlar yani paganlar vardır. *DMP*'nin klasik historiografyadan ayrıldığı en keskin nokta, çağının olaylarını bu dramayı sunmak için kullanmasıdır. Yazarın asıl amacı "Tanrısal Yargı"nın varlığını, Hıristiyan düşmanı imparatorlar üzerinden ispatlamak olmuştur. Bu taraflı bakış açısına kuşkulu yaklaşılsa da eserde geçen olaylar, çağının ya da sonraki dönemlerin pagan ve Hıristiyan yazarları ile yapılan karşılaştırmalı bir analiz sonucu çalışmamızda doğrulanmıştır. En nihayetinde *DMP* 303-314 yılları arasında Roma İmparatorluğunda meydana gelen olayları kapsamı sebebiyle, çağının ilk elden kaynağını oluşturur. Lactantius'un öyküsünü anlatma hevesine girmesi muhtemelen, onun eserinde bahsettiği son zalim imparator, Maximinus Daia'nın ölümünden hemen sonradır. Eserde bahsedilen son olaylar incelendiğinde *DMP*'nin en erken 314, en geç 316 yılında yazılmış olduğu

varsayılmıştır.

Roma İmparatorluğu'nun dinsel evrim sürecinin diğer çağdaş otoritesi olan Eusebius'un yazdıkları Lactantius'u destekler niteliktedir. Eusebius, *Kilise Tarihi*'nde kilisenin gelişimi dahilinde imparatorların politik durumları ve kiliseyle ilişkilerine konsantre olmuştur ancak zulümlerden ziyade zalimlerle ilgilenen Lactantius'la aynı temada birleşmektedir. Her iki yazarın da sıraladıkları kronolojik olaylar diğer tarihçiler tarafından farklı bakış açılarıyla ele alınmış olsalar da, bir birleriyle paralellikler gösterirler. Bu noktada Lactantius'un kişisel ön yargısı ve öfkesi, eserin söz konusu olan çok önemli periyod için kaynak olarak değerini kaybettirmez.

Lactantius, eski imparatorların (Nero, Domitianus, Decius, Valerianus, Aurelianus) suçlamasını hızlıca geçerek çağının imparatorlarının anlatımına başlamıştır. *DMP*'nin geri kalan bu kırk altı bölümü modern literatür için göz ardı edilemeyecek kadar önemli bilgiler içermektedir. Bölüm, Diocletianus'un 284 yılında tahta geçmesiyle başlar ve Maximinus Daia'nın 313 yılındaki ölümüyle son bulur. Bu bölümler özellikle Diocletianus'un *tetrarchia* dönemi ve Constantinus ile Licinius'un ilk yılları için seçkin bir değer taşır. Ayrıca 300'den 314 yılına kadar olan olaylar tam bir güvenle takip edilebilir. Lactantius'un gerçekleri anlatırken, kronolojileri ve bağlantıları açısından, diğer kaynaklardan öğrendiklerimizle hiç çelişmediği görülür. Onun yeniden anlattığı, Diocletianus'un *tetrarchia* tasarısı, İmparator'un tahttan feragati, Maximianus'un feragate direnmesi, Maxentius'un imparatorluğa yükselmesi, Galerius'un karakter portresi ve hastalığı, ya da Constantinus ve Licinius'un ortaklığı, aynı sırayla diğer kaynaklarda da mevcuttur. Eser, Milano Emirnamesi'nin hemen sonrasında bir Constantinus taraftarının duygularını yansıttığı gerçeği sebebiyle de muhteşemdir. Dolayısıyla *DMP*, Constantinus'un kendi kariyerindeki bu çok önemli döneme kıymetli bir tanık, Hıristiyan İmparator'un, politikası ve imparatorluğun dinsel evrimi için çağdaş ve birinci el kaynaktır. Ancak Lactantius Diocletianus'un tahttan feragati meselesinde diğer tarihçilerden farklı bir yorum türetmiştir. Ona göre Diocletianus'un emperyal gücü bırakması, diğerlerinin düşündüğü gibi hür iradesiyle değil, Galerius'un zorlaması sonucu gerçekleşmiştir. Lactantius ayrıca, 303 yılındaki zulüm başlangıcının da Galerius'un kışkırtmaları sonucu olduğunu altını çizmiştir. Lactantius, kurban törenlerinde *haruspex*lerin doğru işaretleri görememeleri üzerine, Diocletianus'un Apollon'un kehanetinden yola çıkarak Hıristiyanlara eziyete

başladığını kabul etmiş ancak ilk olarak orduda başlayan kanlı emirlerin Galerius'un baskısı sonucu ortaya çıktığını iddia etmiştir. Bu konuda Eusebius da Lactantius'la hemfikir görünmektedir. Lactantius, tıpkı çağdaşı Eusebius gibi Constantinus'un kişisel hayranı ve dostudur. *DMP*'nin en dikkat çekici özelliklerinden biri; Constantinus'un, karakterinde taşıdığı Hıristiyan ve Roma erdemleri *clementia* ve *pietas* dolayısıyla daima övgü almasıdır. Lactantius, Galerius'u Roma'nın ve Tanrı'nın düşmanı olduğu için en kötü ölüm şekline layık görülmesine sevinirken, Constantinus'u Vergilius'un *Aeneas*'ıyla özdeşleştirerek kahramanlaştırmıştır.

Lactantius eserini, Milano Emirnamesi'nden (313) sonra kaleme aldığından Constantinus ve Licinius Tanrı tarafından yükseltilecek imparatorlardır. Ancak son bölümde Licinius'un Valeria ve Prisca'nın ölümünden sorumlu tutulması, eseri tamamen Constantinus taraftarı haline getirmektedir. Lactantius'un Milano Emirnamesi'nin tam metnini yayınlaması eseri ayrıca değerli kılmıştır. Ek olarak Lactantius, Hıristiyan bir imparatorluğun temellerini atacak olan Constantinus'un Milvius Köprüsü savaşı öncesi gördüğü rüyanın hikayesinden de haberdar görünmektedir. Hikaye, Eusebius'un *Vita Constantini*'de anlattığından farklı unsurlar içerse de Constantinus'un Hıristiyanlığına direkt vurgu yapmaktadır.

Sonuç olarak *De Mortibus Persecutorum*, Hıristiyan perspektifinden sunulmuş bir eser olmasına karşın, çağının can alıcı olaylarının gerçeklerini, kronolojik olarak sıralamaktadır. Lactantius tüm yaşananları Tanrı ve Şeytan savaşının bir tiyatrosu gibi, okuyucunun zihninde belirecek canlı bir anlatımla aktarmıştır. Bildiği ve gördüğü zalimlerin ölüm şekillerini gelecek nesillere, Tanrı'nın varlığını vurgulayan bir kanıt olarak sunma ateşiyle yanan yazar, günümüze kadar ulaşmış değerli bir bilgi kaynağı meydana getirmiştir. Çalışmamız boyunca Lactantius'un aktardıklarını, antik kaynaklar ve modern literatürle karşılaştırmalı olarak analiz ettiğimizde, şiddetli Hıristiyan propagandasına karşın, *DMP*'nin güvenilir bir antik çağ kaynağı olduğu sonucuna varmış bulunmaktayız.

KAYNAKLAR

- Adams, J. N. (1998). A Medical Theory and the Text at Lactantius, *The Classical Quartely*, New Series, Vol. 38, 2, s. 522-527.
- Aiskhilos, *Zincire Vurulmuş Prometheus*, (çev. Sabahattin Eyüboğlu ve Azra Erhat), Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000, İstanbul.
- Anonymus Valesianus, (çev. Turhan Kaçar) Humanitas: Yunan ve Latin Klasikleri, Kabalcı Yayınevi, 2008, İstanbul.
- Athanasius, *Apologia Contra Arianos, Selected Works and Letters*, Nicene and Post Nicene Fathers, 2. Seri, 4.Cilt, T&T Clark, 1991, Edinburgh.
- Athanasius, *De Decretis, Selected Works and Letters*, Nicene and Post Nicene Fathers, 2. Seri, 4. Cilt, T&T Clark, 1991, Edinburgh.
- Aurelius Victor, *Liber De Caesaribus*, (İng. çev. H. W. Bird) Translated Texts for Historians serisi, University Press, 1994, Liverpool.
- Barnes, T. D. (1973). Lactantius and Constantine, *The Journal Of Roman Studies*, 63, s. 29-46.
- Barnes, T. D. (1981). *Constantine and Eusebius*, Harvard University Press, Londra.
- Barnes, T. D. (1982). *The New Empire of Diocletian and Constantine*, Harvard University Press, Londra.
- Barnes, T. D. (1999). The Wife of Maximinus, *Classical Philology*, Vol. 94, No. 4, s. 459-460.
- Betten, F. S. (1922). The Milan Decree of A.D. 313: Translation and Comment, *The Catholic Historical Review*, Vol. 8, No. 2, s. 191-197.
- Boeft, J. (1988). De Novis Libris Iudicia, *Mnemosyne*, Fourth Series, Vol. 41, s. 215-217.
- Bowman, A. (2008). Diocletian and the First Tetrarch, *CAH*, II. Cilt, Cambridge University Press, Cambridge, s. 67-68.
- Breisach, E. (2007). *Tarih Yazımı*, Çeviren: Hülya Kocaoluk, Yapı kredi Yayınları, İstanbul.
- Brun, J. (1997). *Stoacılık*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Burgess, R. W. (1995). On the Date of the Kaisergeschichte, *Classical Philology*, Vol. 90.2, s. 111-128.
- Clayton, F. W. (1947). Tacitus and Nero's Persecution of the Christians, *The Classical*

Quarterly, Vol. 41, No. 3/ 4, s. 81-85.

- Cameron, A. (2006). Constantine and the “Peace of The Church”, *The Cambridge History of Christianity*, Cambridge University Press, Cambridge, s.538-551.
- Carcopino, J. (1991), *Daily Life in Ancient Rome*, Penguin Books, Londra.
- Christensen, A. S. (1980). *Lactantius The Historian, An Analysis of the De Mortibus Persecutorum*, Museum Tusculanum Press, Copenhagen.
- Cicero, *De Natura Deorum*, (çev. Çiğdem Menzilcioğlu), Humanitas: Yunan ve Latin Klasikleri, Kabalıcı Yayınevi, 2012, İstanbul.
- Cicero, *Philippicae*, (İng. çev. Walter C. A. Ker), Loeb Classical Library, Harvard University Press, 1957, Londra.
- Corcoron, S. (2006). Before Constantine, *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 35-58.
- Curran, J. (1996). Constantine and the Ancient Cults of Rome: The Legal Evidence, *Greece&Rome*, Second Series, Vol. 43, 1, s. 68-80.
- Demiriş, B. (2006). *Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı (Başlangıçtan İ.S. 5. Yüzyıla)*, Ege Yayınları, İstanbul.
- de Ste-Croix, G.E.M. (1954). Aspects of the “Great” Persecution, *The Harvard Theological Review*, Vol. 47, No. 2, s. 75-113.
- de Ste-Croix, G.E.M. (1963), Why were the Early Christians Persecuted?, *Past & Present*, Vol. 26, s. 6-38.
- Diakov, V., Kovalev, S. (2008). *İlkçağ Tarihi 2: Roma*, Çeviren: Özdemir İnce, Yordam Kitap, İstanbul.
- Dihle, A. (1994). *Greek and Latin Literature of the Roman Empire: From Augustus to Justinian*, Routledge, London.
- Dio Cassius, *Roman History*, (İng. çev. Earnest Cary), Cilt VIII, Loeb Classical Library, Harvard University Press, 1925, Londra.
- Drijvers, J. W. (1992). *Helena Augusta: The Mother of Constantine the Great and the Legend of her Finding of the True Cross*, E. J. Brill, Leiden.
- Digester, E. D. (2000). *The Making of a Christian Empire: Lactantius and Rome*, The Cornell University Press, New York.
- Digester, E. D. (2004). An Oracle of Apollo at Daphne and the Great Persecution, *Classical Philology*, Vol. 99.1, s. 57-77.
- Drake, H. A. (2006). The impact of Constantine on Christianity, *The Cambridge*

Companion to the Age of Constantine, Cambridge University Press, Cambridge, 111-136.

Dürüşken, Ç. (2000). *Roma'nın Gizem Dinleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Dürüşken, Ç. (2001). *Antik Çağ'da Doğan Bir Eğitim Sistemi Rhetorica: Roma'da Rhetorica Eğitimi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Dürüşken Ç., Özbayoğlu E. (2001). *Genç Plinius'un Anadolu Mektupları*, Yapıkredi Yayınları, İstanbul.

Dürüşken, Ç. (2003). *Roma Dini*, Ege Yayınları, İstanbul.

Edwards, M. (2006). The first Council of Nicaea, *The Cambridge History of Christianity*, Vol. 1, Cambridge University Press, Cambridge, 552-567.

Epitome De Caesaribus, <http://www.thelatinlibrary.com/victor.caes2.html>.

Ertekin, E. (2011). Roma Devletinin Hıristiyanlığı Kaldırmaya Yönelik Son Hamlesi: Büyük Takibat (303-311), *Selevcia Ad Calycadnum*, S.1, Olba Kazısı Yayınları, s. 91-109.

Eusebius, *Vita Constantini*, (İng. çev. Averil Cameron ve Stuart George Hall), Calerandon Press, 1999, Oxford.

Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, (İng. çev. K. Lake ve J. E. L. Oulton), Loeb Classical Library, Harvard University Press, 1926 ve 1932, Londra.

Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*, (çev. Çiğdem Menzilioğlu), Humanitas: Yunan ve Latin Klasikleri, Kabalcı Yayınevi, 2007, İstanbul.

Fisher, A. L. (1982). Lactantius' Ideas Relating Christian Truth and Christian Society, *Journal of the History of Ideas*, Vol. 43.3, s. 355-377.

Fowden, G. (1994). The Last Days of Constantine: Oppositional versions and Their Influence, *The Journal of Roman Studies*, 84, s. 146-176.

Frakes, R. M. (2006). Dynasty of the Constantine Down to 363, *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*, Cambridge University Press, Cambridge, s 59-90.

Freeman, C. (2010). *Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları*, Çeviren: Suat Kemal Angı, Dost Kitabevi, İstanbul.

Frend, W. H. C. (2006), Persecutions: Genesis and Legacy, *The Cambridge History of Christianity*, Vol. 1, Cambridge University Press, Cambridge, s. 503-523.

Gaddis, M. (2005). *There Is No Crime for Those Who Have Christ: Religious Violence in the Christian Roman Empire*, Berkeley: University of California Press, California.

- Gibbon, E. (1846). *The Decline and Fall of The Roman Empire*, I. Cilt, John Murray, Londra.
- Gibbon, E. (1907). *The Decline and Fall of The Roman Empire*, II. Cilt, Oxford University Press, Londra.
- Gilson, E. (2007). *Ortaçağda Felsefe: Patristik Başlangıçtan XIV. Yüzyılın Sonlarına Kadar*, Çeviren: Ayşe Meral, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- Gradel, I. (2002). *Emperor Worship And Roman Religion* (Oxford Classical Monographs), Clarendon Press, Oxford.
- Grainger, J. D. (2003). *Nerva and the Roman Succession Crisis of AD 96–99*, Routledge, Londra.
- Grant, M. (2000). *Roma'dan Bizans'a*, Çeviren: Z. Zühre İlkelen, Homer Kitabevi, İstanbul.
- Gregory, T. E. (2008). *Bizans Tarihi*, Çeviren: Esra Ermert, Yapı kredi Yayınları, İstanbul.
- Grimal, P. (2000). *The Dictionary of Classical Mythology*, Çeviren: A. R. Maxwell-Hyslop, Blackwell Publishers, Oxford.
- Guthrie, P. (1966). The Execution of Crispus, *Phoenix*, 20, s. 325- 331.
- Hazel, J. (2001). *Who is Who in The Roman World*, Routledge, London.
- Heine, R. E. (2008). The Beginnings of Latin Christian Literature, *The Cambridge History of Early Christian Literature*, Cambridge University Press, s. 131-141.
- Herodotus, *Historiae*, (çev. Müntekim Ökmen), Remzi Kitabevi, 1991, İstanbul.
- Herrin, J. (2010). *Bizans: Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı*, Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul.
- İplikçioğlu, B. (1997). *Eski Batı Tarihi I: Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- İznic, E. (2009). Pagan Bir İmparatorluğun Hıristiyan İmparatorluğa Dönüşümü: Geç Antikçağ'da Roma İmparatorluğu, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S. 49, Romalılar I, s. 41-76.
- Ioannes Malalas, *Chronographia*, (İng. çev. Elizabeth Jeffreys, Michael Jeffreys, Roger Scott, vd), Australian Association for Byzantine Studies, 1986, Melbourne.
- Jerome, *De Viris Illustribus*, (İng. çev. Thomas P. Halton), The Fathers of The Church, 100, 1999, Washington.

- Jerome, *Epistulae, Letters and Selected Works of St Jerome*, Nicene Post Nicene Fathers, T&T Clark, 1892, Edinburgh.
- Kaçar, T. (2002). Roma İmparatorluğunda Kilise Konsillerinin Siyasallaşması: İznik Örneği, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, II, 1, s. 1-18.
- Kaçar, T. (2004). Üsküdar Savaşı ve Bizans'ın Temelleri, *Üsküdar Sempozyumu I, 23-25 Mayıs 2003 Bildirileri*, C. 1, s. 21-28.
- Kaçar, T. (2005). Origo Constantini Imperatoris: İmparator Constantinus'un Yükselişi, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Vol. XX, S.1, s. 135-155
- Kaçar, T. (2007). *Pax Romana*'nın Gölgesinde İkinci Sofistler Dönemi ve Bir Sofistin Kaleminden Roma İmparatorluğu, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S. 40, s. 141-153.
- Keresztes, P. (1983). From the Great Persecution to the peace of Galerius, *Vigiliae Christinae*, Vol. 37, 4, s. 379-399.
- Klauck, H. J. (2006). The Roman Empire, *The Cambridge History of Christianity*, Vol. 1, Cambridge University Press, Cambridge, s. 69-86.
- Knipfing, J. R. (1925). Religious Tolerance During the Early Part of the Reign of Constantine the Great (306-313), *The Catholic Historical Review*, Vol. 10, 4, s. 483-503.
- Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, (İng. çev. J.L. Creed), Oxford University Press, 1984, New York.
- Lactantius, *Divinae Institutiones*, (İng. çev. Anthony Bowen and Peter Garnsey), Liverpool University Press, 2007, Liverpool.
- Lactantius, *Minor Works*, (İng. çev. Sister Mary Francis McDonald), The Fathers of The Church, 54, 1965, Washington.
- Lactantius, *The Works Of Lactantius*, Nicene and Post Nicene Fathers, Cilt VII, T&T Clark, 1994, Edinburgh.
- Lane Fox, R. (1988). *Pagans and Christians, In The Mediterranean World From The Second Century AD to the Conversion of Constantine*, Penguin Books, Londra.
- Lee, A. D. (2006). Traditional Religions, *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*, Cambridge University Press, Cambridge, 159-182.
- Lemerle, P. (2011). *Bizans Tarihi*, Çeviren: Galip Üstün, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Lenski, N. (2006). The Reign of Constantine, *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 59-90.
- Levtchenko, M. (1999). *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*, Çeviren: Maide

Selen, Özne Yayınları, İstanbul.

Lieu, S. N. C, Montserrat, D. (1996). *From Constantine to Julian, Pagan and Byzantine Views A Source History*, Routledge, Londra.

Maccabees, *The Five Books of Maccabees*, (İng. çev. Henry Cotton), Oxford University Press, 1832, Oxford.

Mackay, C. S. (1999). Lactantius and the Succession to Diocletian, *Classical Philology*, 24. 2, s. 198-209.

MacMullen, R. (1969). *Constantine*, The Dial Press, London.

McFayden, D. (1920). The Occasion of the Domitianic Persecution, *The American Journal of Theology*, Vol. 24, No. 1, s. 46-66.

Meijer, F. (2006). *İmparatorlar Yataklarında Ölmez*, Çeviren: Gürkan Ergin, Homer Kitabevi, İstanbul.

Nicholson, O. (1984). Lactantius the Historian, An Analysis of the De Mortibus Persecutorum by Arne Soby Christensen, *The Classical Review , New Series*, 34. 2, s. 322-323.

Oborn, G. T. (1933). Why Did Decius and Valerian Proscribe Christianity?, *Church History*, 2, 2, s. 67-77.

Odahl, C. M. (2004). *Constantine and The Christian Empire*, Routledge, Newyork.

Ogilvie, R. M. (1978). *The Library of Lactantius*, Oxford University Press, Oxford.

Oracula Sibyllina, (İng. çev. Milton, S. Terry), Eaton&Mains, 1899, New York.

Panegyrici Latini, (ed. Aemilius Baehrens), Oxford University Press, 1874, New York.

Philostratus, *The Life of Appollonius of Tyana*, (İng. çev: F. C. Conybear), Cilt I, Loeb Classical Library, Harvard University Press, 1912, Londra&New York.

Plinius, *Naturalis Historia*, (İng. çev. John Bostock ve H. T. Riley), Cilt II, George Bell&Sons, 1890, Londra.

Plinius Minor, *Epistulae*, (İng. çev. John Delaware Lewis), Harvard University Library, 1890, Londra.

Plutarkhos, *Vitae Paralellae*, (İng. çev. E. G. Hardy) Cilt II, Macmillan, 1890, New York.

Pohlsander, H. A. (2004). *The Emperor Constantine*, Routledge, New York.

Potter, D. S. (2004). *The Roman Empire at Bay AD. 180- 295*, Routledge, Londra.

- Rees, R. (2004). *Diocletian And The Tetrarchia*, Edinburg University Press, Edinburg.
- Rives, J. B. (1999). The Decree of Decius and the Religion of Empire, *The Journal of Roman Studies*, Vol. 89, 135-154.
- Roots, P. A. (1987). The De Opificio Dei: The Workmanship of God and Lactantius, *The Classical Quarterly*, New Series, Vol. 37, No. 2, s. 466-486.
- Scriptores Historia Augusta, (İng. çev. David Magie), Loeb Classical Library, Harvard University Presss, 1991 ve 1998, Londra.
- Shipley, G., Vanderspoel, J., Mattingly, D. ve Foxhall L. (ed.), (2006), *The Cambridge Dictionary of the Classical Civilization*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Smallwood, E. M. (1956). Domitian's Attitude toward the Jews and Judaism, *Classical Philology*, 51: 1-13.
- Socrates, *Historia Ecclesiastica (Church History, From AD 305-439)*, *Nicene and Post Nicene Fathers*, 2. Seri, Cilt II, T&T Clark, 1989, Edinburg.
- Southern, P. (2001). *The Roman Empire from Severus to Constantine*, Routledge, New York.
- Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, (Church History, AD 323-425), *Nicene and Post Nicene Fathers*, 2. Seri, Cilt II, T&T Clark, 1989, Edinburg.
- Speidel, M. P. (1986). Maxentius and his Equites Singulares in the Battle at the Milvian Bridge, *Classical Antiquity*, 5, 353-362.
- Suetonius, *Vitae Caesaris*, (çev. Fafo Telatttar ve Gül Özaktürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi-Sayı 232, 2008, Ankara.
- Swift, L. J. (1965). Arnobius and Lactantius: Two Views of the Pagan Poets, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, Vol. 96, s. 438-448.
- Tacitus, *Annales*, (İng. çev. Henry Furneaux), Cilt II (XI- XVI. kitaplar), The Clarendon Press, 1908, Oxford.
- Tacitus, *Historiae*, (İng. çev. Clifford H. Moore), Cilt I (I- III. kitaplar), Loeb Classical Library, Harvard University Presss, 2006, Londra.
- Tacitus, *Agricola*, (İng. çev. R. B. Townshend), Methuen&Co, 1894, Londra; [Türkçesi için: *Agricola'nın Hayatı veya Britanya Tarihi*, (çev. Hamit Dereli), Milli Eğitim Basımevi, 1998, Ankara.]
- Tacitus, *Germania Halklarının Kökeni ve Yerleşim Yeri*, (çev. Mine Hatapkulu), Humanitas: Yunan ve Latin Klasikleri, Kabalcı Yayınevi, 2006. İstanbul.
- Tekin, O. (2008). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Tertullianus, *Ad Nationes, The Writings of Tertullianus*, Nicene Post Nicene Fathers, XL, I. Cilt, T&T Clark, 1869, Edinburgh.
- Theodoretus, *Historia Ecclesiastica*, Nicene Post Nicene Fathers, 2. Seri, III. Cilt, T&T Clark, 1996, Edinburgh.
- Turcan, R. (1996). *The Cults of The Roman Empire*, Çeviren: Antonia Nevill, Blackwell Publishing, Oxford.
- Ulansey D. (1998). *Mithras Gizlerinin Kökeni: Antik Dünyada Kozmoloji ve Din*, 1998, Çeviren: Hüsnu Ovacık, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Vasiliev, A. A. (1980). *History Of The Byzantine Empire: 324-1453*, University of Wisconsin Press, Madison.
- Vergilius, *Aeneis IV- VI*, (ed. T. E. Page), Macmillan&Co, 1902, New York. [Türkçesi için: Vergilius, *Aeneas*, (çev. İsmet Zeki Eyüboğlu), Payel Yayınları, 2010, İstanbul.]
- Vergilius, *Bucolica, Georgica, Aeneis*, (ed. T. E. Page), Macmillan&Co, 1895, New York.
- Wace, H. (1999). *A Dictionary of Christian Biography*, Hendricksen Publishers, Londra.
- Williams, S. (1997). *Diocletian and The Roman Recovery*, Routledge, New York.
- Woods, D. (1997). Where did Constantine I die?, *Journal of Theological Studies*, Yeni Seri, 48, 531-35.
- Woods, D. (1998). On The Death of the Empress Fausta, *Greece&Rome*, 45, s. 70-86.
- Zosimus, *Historia Nova*, (İng. çev. James J, Buchanam ve Herald T. David), Trinity University Press, 1967, Texas.

ÖZGEÇMİŞ

18.11.1985 tarihinde Sakarya'da doğdu. İlköğrenimini Sakarya Atatürk İlkokulu'nda ve Sakarya Dr. Nuri Bayar İlköğretim Okulu'nda tamamladı. Lise öğrenimine 17 Ağustos 1999 yılında geçirdiği deprem sebebiyle Antalya Kemer Lisesi'nde başlayıp, 2003 yılında Sakarya Ali Dilmen Süper Lisesi, yabancı dil bölümünden mezun oldu. 2005 yılında İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Klasik Filoloji Bölümü, Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda lisans eğitime başladı ve 2009 yılında mezun oldu. Aynı tarihte Pamukkale Üniversitesi Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans'a başlayarak eğitimini 2012 yılında tamamladı.